ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

4

TOMUL 28
OCTOMBRIE—DECEMBRIE
1977

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura direct sau prin poştă şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71 021, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import Presă, P.O. Box 136—137, telex: 11226, Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: str. I.C. Frimu nr. 11 Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 28 Nr. 4 octombrie-decembrie 1977

SUMAR

S C I V A, tomul 28, nr. 4, Bucureşti, octombrie — decembrie 1977, p. 467—624

NOTE BIBLIOGRAFICE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 28 N° 4 octobre-décembre 1977

SOMMAIRE

COMPTES RENDUS

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

VASILE PÂRVAN
(1882 – 1927)
Cincizeci de ani de la moartea sa



Acum o jumătate de veac ştiinţele noastre despre antichitate au pierdut, prin moartea prea timpurie a lui Vasile Pârvan, pe promotorul lor cel mai distins. Născut la 28 septembrie 1882, în satul Perchiu din comuna Huruieşti (pe atunci în jud. Tecuci, azi în jud. Bacău), el nu împlinise încă 45 de ani la 26 iunie 1927, cînd, într-o clinică din Bucureşti, i s-a curmat firul vieţii, în plin apogeu al puternicei sale personalităţi.

Deși durata muncii sale spirituale de maturitate n-a însumat decît 25 de ani (punînd la socoteală şi stagiul de pregătire universitară), producţia sa apare uimitoare, atît prin numărul mare şi prin valoarea eminentă a lucrărilor publicate, cît și prin laborioasele sale cercetări arheologice, prin strălucita sa activitate de profesor, prin intensa sa muncă de organizator şi conducător de instituţii. Voinţa şi puterea sa de muncă erau la înălţimea inteligenţei sale agere, a conştiinţei sale superioare despre datorie, a excelentei sale formaţii ştiinţifice şi a nobilului său caracter.

Spiritul său superior, bogat şi larg, vioi şi pătrunzător, dominînd deopotrivă înaltele culmi ale gîndirii filozofice şi profunzimile cele mai

complicate ale erudiţiei, s-a manifestat în multe şi variate direcţii. Însă în toate, şi mai presus de orice, el a fost un istoric, unul din cei mai mari pe care i-a dat poporul român şi cel care a cuprins în competenţa sa spaţiul cel mai întins. Concepînd istoria ca o atitudine specială în faţa lumii şi vieţii, determinată de coordonata timpului veşnic curgător, el nu-i limita definiţia la simpla determinare de fapte, ci o ridica şi spre cugetarea care reconstituie multiplele legături dintre diferitele aspecte ale vieţii omeneşti în devenirea lor, în întregime. El socotea indispensabile, pentru un creator de istorie generală, pe lîngă o vastă şi variată cultură, o simultană îmbinare a darului de abstractizare „cel puţin tot atît de ascuţit ca al filosofului", cu o precizie în analiză, foarte atentă şi subtilă, pentru stabilirea conţinutului spiritual al feluritelor fenomene. El însuşi îndeplinea aceste condiţii într-un grad superior, fără a le înţelege decît ca reprezentînd un ideal de perfecţiune, spre care istoricul trebuie să tindă şi pe care trebuie să-l aibă în vedere chiar cînd preocupările şi străduinţele sale sînt concentrate asupra unui cîmp restrîns de cercetare.

Încă de pe băncile Universităţii din Bucureşti, ca elev al iluştrilor istorici Nicolae Iorga, Ion Bogdan, Dimitrie Onciul, el a dat la iveală un remarcabil mănunchi de studii referitoare la istoria medievală şi modernă a patriei, ale căror calităţi de concepţie şi de metodă critică îl distingeau de pe atunci ca pe un învăţat de mare viitor. Obţinînd, după luarea licenţei, în 1904, o bursă de specializare în istoria veche, în Germania, unde avea să rămînă în total cinci ani, el a părăsit preocupările de istorie mai nouă, dedicîndu-se cu pasiune, de pe aceeaşi bază solidă a pregătirii sale din ţară, exclusiv antichităţii. În mediul intelectual de acolo s-a desăvîrşit personalitatea sa, în contact cu somităţile ştiinţifice ale vremii, care îl preţuiau în mod deosebit, şi depunînd o extraordinară muncă pentru a-şi însuşi metodele tuturor disciplinelor istorice şi a-şi lărgi cultura filozofică, literară, artistică. În munca sa ştiinţifică din străinătate el a urmărit simultan două preocupări : una naţională, cu care venise din ţară, referindu-se cu deosebire la originile poporului român, şi alta universală, stimulată atît de caracterul general al studiilor din universităţile pe care le-a frecventat, cît şi de propriile lui înclinări spre orizonturi ample. Pe linia universală a produs valoroasa sa teză *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, cu care şi-a luat doctoratul în 1909, precum şi o monografie istorică şi filozofică despre *M. Aurelius Verus Caesar şi L. Aurelius Commodus*, în care, după ce soluţionează decisiv o dezbătută problemă despre relaţiile juridice ale împăratului Marcus Aurelius cu fratele său adoptiv şi coregent Lucius Verus, tratează insistent şi despre gîndirea stoică a împăratului-filozof, a cărui etică raţionalistă Pârvan însuşi o împărtăşea cu o consecventă convingere.

Pe linia naţională, el a strîns de la început un abundent material informativ, care avea să-i folosească în lucrările sale de mai tîrziu, dar mai ales şi-a conceput un plan de cercetare a antichităţilor din patrie, ale cărui puncte principale aveau să-i călăuzească activitatea pînă la sfîrşitul vieţii. Încă din 1906, cînd era la Berlin, a trasat acest plan în articolul său *Cîteva cuvinte cu privire la organizaţia provinciei Dacia Traiană*, unde preconiza, pentru lămurirea originilor poporului român, nu numai studierea epocii romane, ci şi a băştinaşilor daci, „fără a căror cunoaştere nici originile noastre romane nu pot fi înţelese". Tot atunci, cu prilejul

unui studiu epigrafic şi istoric despre *Salsovia*, el a ţinut să cuprindă şi Dobrogea în planul său de viitor, propunînd o explorare arheologică sistematică a cetăţilor romane din această regiune şi iniţierea unei serii de tineri în această muncă. Era o aplicare la trecutul patriei a largii sale concepţii despre ştiinţa istoriei, în dezvoltarea căreia îi recunoştea arheologiei un rol covîrşitor. De fapt, el a fost cel dintîi dintre istoricii noştri care, rămînînd un eminent comentator al ştiirilor scrise, filologice şi epigrafice, a imprimat în plus un avînt hotărîtor cercetării vestigiilor materiale ale civilizaţiilor dispărute, prevăzînd, înaintea oricui, ce izvor nesecat de informaţie, ce tezaur de mărturii concrete şi ce teren de rodnică gîndire realistă reprezintă această complexă disciplină.

De îndată ce s-a întors în ţară după fecunda sa activitate de peste hotare, avînd deja o serie de lucrări importante şi o notorietate ştiinţifică stabilită, Pârvan — „acest excepţional tînăr", cum îl califica pe atunci Nicolae Iorga — s-a bucurat de o foarte favorabilă primire. La o vîrstă care nu atinsese încă 30 de ani, el se vedea în trei posturi culturale de frunte : profesor la catedra de istorie antică şi epigrafie, director al Muzeului Naţional de Antichităţi şi membru al Academiei Române. Departe de a-i rămînea simple titluri decorative, aceste demnităţi aveau să fie efectiv şi intens folosite de Vasile Pârvan pentru îndeplinirea operei de promovare a studiilor de istorie antică şi arheologie în România, pe linia programului său de cercetare a originilor poporului român.

După ce a dat la lumină, în 1911, volumul *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, dovedind importanţa misionarilor creştini de limbă latină în desăvîrşirea procesului de romanizare la nord de Dunăre după retragerea legiunilor lui Aurelian, şi totodată un studiu despre *Cetatea Tropaeum*, valorificînd istoric rezultatele săpăturilor arheologice anterioare din acest centru roman de la Adamclisi, Vasile Pârvan a trecut, în acelaşi an, la propria sa activitate de cercetător pe teren, începînd cu explorarea cetăţii romane de la *Ulmetum*, în mijlocul Dobrogei, unde a lucrat cu sîrguinţă timp de patru ani, pentru ca în 1914 să deschidă un nou şantier la *Histria*, dezgropînd ruinele străvechiului oraş elenic de acolo, a căror amplitudine şi complexitate au impus şi vor mai impune încă mulţi ani de lucru, explorarea lor continuînd şi azi. În aceeaşi vreme el a făcut cercetări de mai mică amploare la *Tomi*, la *Callatis* şi în alte localităţi din Dobrogea şi din stînga Dunării. Pe lîngă considerabilele roade arheologice şi epigrafice ale acestei activităţi, pe care le-a publicat în ponderoase memorii ale Academiei Române, săpăturile din cele două principale centre citate au avut darul de a prilejui naşterea unei şcoli arheologice româneşti, pe care Pârvan o preconizase încă de pe cînd îşi făcea studiile în străinătate şi pe care acum izbutise s-o închege graţie autorităţii sale ştiinţifice, tactului şi priceperii sale, darului său de a-şi forma elevi şi a-i determina să i se alăture cu devotament în munca sa de reînviere a trecutului din resturi şi ruine.

După anii de suferinţe şi de încordare ai primului război mondial fericit încununaţi cu triumful idealului de unitate naţională, Vasile Pârvan şi-a adus contribuţia la consolidarea Statului român întregit, printre altele participînd cu un rol de seamă la organizarea Universităţii româneşti a „Daciei Superioare", pe care a inaugurat-o cu memorabila sa prelegere de etică culturală *Datoria vieţii noastre*. Atunci şi-a expus vederile progresiste

asupra problemelor timpului, publicînd studiul *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*. Tot din acea vreme datează volumele sale : *Idei și forme istorice* și *Memoriale*, adevărate antologii de cugetare filozofică-istorică și de comemorări epocale, reflectînd o gîndire originală și gravă, exprimată într-un stil sublim. Sînt de remarcat, printre aceste producții ale talentului său literar, cîteva privind antichitatea noastră, de pildă *Anaxandros*, o disertație despre originea tragediei antice expusă sub forma unui dialog platonic imaginat în Histria clasică; *Gînduri despre lume și viață la greco-romanii din Pontul Stîng*, o elegantă fuziune între erudiția epigrafică a lui Pârvan și calitățile sale de cugetător, reconstituind atitudinile spirituale ale vechilor locuitori ai Dobrogei pe baza reflecțiilor înscrise pe monumentele lor funerare; *Parentalia*, discurs academic de pomenire a împăratului Traian, la 18 veacuri de la moartea sa, prin care, în stil de imn și de epopee, Pârvan își expune ideile despre originile dace și romane ale poporului român.

În cadrul preocupării sale despre aceste origini, Pârvan a publicat în Italia, în 1921, articolul de sinteză *I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio*, pe care în 1923 avea să-l dezvolte în românește în volumul *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, redactat, cu fondul său original științific, într-un fermecător grai popular, pentru cultura maselor. În aceste lucrări el sintetiza cu deosebire concluziile despre procesul romanizării geților din ținuturile Dunării de Jos, prilejuite de abundentele sale descoperiri epigrafice și arheologice din Dobrogea, precum și de recentele cercetări pe care le începuse în Cîmpia Română și pe baza cărora prezentase și o comunicare la un Congres internațional de la Bruxelles, privind expansiunea economică greacă *(La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube)*.

În activitatea sa științifică referitoare la originile poporului român, cercetările din Cîmpia Română, întreprinse în 1922 și intensificate în anii următori, sînt de o deosebită însemnătate, fiindcă marchează o cotitură decisivă, Pârvan îndreptîndu-și acum atenția în direcția epocilor preclasice, privitoare la băștinașii străvechi ai țării noastre, a căror studiere o întrevăzuse ca necesară încă din tinerețe. Importanța acestei noi etape, care nu reprezintă nicidecum o schimbare în preocupările sale clasice, ci, dimpotrivă, o amplificare și o aprofundare, constă pe de o parte în consolidarea hotărîtoare a școlii sale arheologice, pe care a sporit-o cu noi serii de discipoli, atrași de ineditul orizontului științific ce li se deschidea, iar pe de alta de propriul entuziasm al Magistrului, care, muncind cu tenacitate pe noul drum, timp de aproape patru ani, a scris monumentala monografie *Getica : o protoistorie a Daciei*, operă de vastă erudiție și de luminoase perspective, prin care a reînviat din neguri mai bine de un mileniu din istoria îndepărtată a țării noastre. Reconstituind evoluția culturii geto-dace, el a evidențiat nu numai impunătoarele progrese ale acestei culturi, stimulate mai ales prin contactul cu civilizația greacă, ci și treptata orientare a neamului geto-dac spre influențele occidentale, italice și celtice

care aveau să-l pregătească pentru acceptarea atît de profundă şi de trainică a romanismului după cucerirea Daciei de către Traian.

Desfăşurarea de energie pe care i-a cerut-o realizarea acestei grandioase lucrări apare cu atît mai minunată cu cît în acelaşi timp el a îndeplinit o mulţime de alte sarcini, ţinîndu-şi regulat admirabilele cursuri şi seminarii universitare, continuîndu-şi săpăturile clasice de la Histria, organizînd o vastă operă de explorare arheologică în toată ţara prin elevii şi colaboratorii săi, atît în domeniul clasic, cît şi în acela nou, protoistoric — pe care l-a extins adînc în trecut, pînă în neolitic —, participînd la conducerea unei importante edituri culturale, instituind periodicul arheologic *Dacia*, în curs de apariţie şi azi, conducînd activitatea Şcolii Române din Roma, pe care el a întemeiat-o şi care a dat posibilitatea elevilor săi, precum şi tinerilor istorici din alte universităţi româneşti, să-şi perfecţioneze pregătirea în mediul de emulaţie arheologică internaţională şi de amintiri clasice din Italia şi să-şi publice lucrările în anuarele de prestigiu ale acestei instituţii, *Ephemeris Dacoromana* şi *Diplomatarium Italicum*. Totodată el a dat la lumină numeroase studii de întindere restrînsă, dar de o magistrală valoare, tratînd despre subiecte variate, ca : *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore* (1924); *Consideraţiuni asupra unor nume de rîuri daco-scitice* (1923); *Municipium Aurelium Durostorum* (1924); *Sur un relief inédit du VII^{e} s. représentant la Sainte Vierge* (1924); *Considérations sur les sépultures celtiques de Gruia* (1924); *Une nouvelle inscription de Tomi* (1924; referitoare la tribul *Hopleites)*; *L'âge du dépôt de bronzes de Suseni* (1924); *À propos du „basileus" Cotys de Callatis* (1924); *La „statue-menhir" de Hamangia* (1925); *Un aes grave olbien à Salsovia* (1925); *Notă complimentară* la *Tezaurul de la Vâlci-Trân* de I. Andrieşescu (1925); *Dacii la Troia* (1926); *La Dacie à l'époque celtique* (1926).

Vasile Pârvan a lucrat pînă în ultimele luni ale vieţii. În primăvara anului 1927, cînd ieşea din tipografie *Getica*, el semna prefaţa la primele două volume din revista *Dacia* şi se străduia să întemeieze un Institut arheologic, pe care, din nefericire, nu va apuca să-l vadă realizat, căci abia în anii regimului nostru socialist a devenit o realitate. Cartea sa cea din urmă, *Dacia : An Outline of the civilizations of the Carpatho-Danubian countries*, dată la tipar în Anglia, n-avea să apară decît postum, în 1928. Cuprinzînd cinci prelegeri ţinute în 1926 la Cambridge, care tratau despre tot atîtea etape din contactele culturii geto-dace cu civilizaţiile vecine, această lucrare va reapărea mai tîrziu într-o traducere românească sub titlul *Dacia : Civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene*, aflîndu-se în prezent la a cincea ediţie (1972). Deosebit de preţios este ultimul capitol al cărţii, „Carpato-danubienii şi romanii", în care ideile clare şi largi ale lui Pârvan despre formarea şi continuitatea poporului român, cu contribuţia romanităţii din toate provinciile danubiene, capătă o formulare deplină. În intenţia sa era ca, după *Getica* (căreia îi prevedea o refacere în lumina viitoarelor cercetări pe teren), să scrie o altă mare sinteză, despre *Dacia romană*, urmată de una despre *Protoistoria slavilor*. Dar neaşteptata sa

moarte avea să opună o tragică dezminţire acestor măreţe proiecte, ca şi atîtora altele, pe care această personalitate dinamică le-ar fi putut înfăptui dacă i-ar fi fost îngăduit să trăiască măcar minimul unei vîrste umane normale. Organismul său, şubrezit de sforţările pe care i le impunea o activitate necontenită şi o voinţă necruţătoare, n-a putut rezista unei banale intervenţii chirurgicale şi astfel s-a prăbuşit monumentul de gîndire creatoare de muncă şi de forţă morală pe care l-a reprezentat viaţa lui Vasile Pârvan.

Sînt cincizeci de ani de cînd flacăra spiritului său s-a stins atît de năprasnic, dar lumina pe care a răspîndit-o în vremelnica sa existenţă trăieşte în perpetuă rodnicie prin opera sa, prin şcoala sa ştiinţifică, prin tot ceea ce el a închinat cu atîta dărnicie ştiinţei şi culturii neamului său.

RADU VULPE

CONTRIBUȚII PRIVIND RITUL FUNERAR ȘI CREDINȚELE MAGICO-RELIGIOASE LA COMUNITĂȚILE ASPECTULUI CULTURAL STOICANI—ALDENI

DE

ION T. DRAGOMIR

Dacă cercetările de pînă acum, consacrate aspectului cultural Stoicani — Aldeni, au contribuit în mare măsură la cunoașterea cît mai temeinică a culturii sale materiale [1], nu același lucru îl putem spune despre problema ritului de înmormîntare și a credințelor. În afară de cîteva morminte izolate, nu cunoaștem nici o necropolă. În acest domeniu se cunosc foarte puține date, provenind din descoperiri sporadice, uneori neconcludente și numai într-o foarte mică măsură din săpături sistematice.

Spre exemplu, în aria culturii Gumelnița, ne referim la săpăturile lui Vladimir Dumitrescu, întreprinse în toamna anului 1960, în așezarea eponimă de la Gumelnița, unde, în nivelul de locuire Gumelnița A2 a, la —3,40 m, s-a descoperit un craniu sfărîmat, de copil de 5 — 6 ani, aflat într-o groapă cu cenușă amestecată cu cioburi de vase, un capac spart, ocru roșu și alte resturi [2]. Deși Vladimir Dumitrescu consideră că nu este „vorba de un mormînt, ci de o simplă groapă săpată poate lîngă o vatră"[3], totuși acesta este primul indiciu despre descoperirea unor oase umane specifice culturii Gumelnița A2a, adică, dintr-o fază ulterioară aspectului cultural Stoicani — Aldeni.

Aceleași aprecieri le putem face și asupra unui schelet uman deranjat din vechime, descoperit de Eugen Comșa la Luncavița [4], în 1951, pe teritoriul Dobrogei, într-o așezare de aspect Stoicani — Aldeni. Ceva mai tîrziu, cercetătorii sovietici, datorită săpăturilor executate în sudul R.S.S. Ucraineană, la Bolgrad, au descoperit cîteva morminte aparținînd aspectu-

[1] Gh. Ștefan, *Raport asupra săpăturilor de pe dealul „Balaurul", comuna Aldeni, jud. Buzău*, în Raport asupra activității științifice a Muzeului național de antichități în anii 1942 și 1943, București, 1944, p. 31—34 ; M. Petrescu-Dîmbovița și colab., SCIV, 1, 1950, 1, p. 57—68 ; M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, 1, 1953, p. 13—152 ; N. Harțuche și I.T. Dragomir, Materiale, 3, 1957, p. 129—147 ; Gh. Ștefan și Eugen Comșa, Materiale, 3, 1957, p. 93—102 ; I.T. Dragomir, Materiale, 6, 1959, p. 499—503 ; Eugen Comșa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 7—25 ; T.S. Passek, E.K. Cernîș, KSMoscova, 1965, p. 7—18 ; I.T. Dragomir, Danubius, 2—3, 1969, p. 45—63 ; idem, Danubius, 4, 1970, p. 25—91 ; idem, MemAntiq, 2, 1970, p. 25—38 ; idem, MemAntiq, 3, 1971, p. 143—155 ; V.S. Beilekci, IzvestijaMFAN, 2, 1970, p. 3—9 ; E.K.Cernîș, în *VIII-e Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, Belgrad, 1971, p. 1—13.

[2] Vladimir Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 56.

[3] *Ibidem.*

[4] Eugen Comșa, SCIV, 3, 1952, p. 416.

S C I V A, tomul 28, nr. 4, București, octombrie — decembrie 1977, p. 477—508

lui Stoicani — Aldeni. Astfel, în centrul aşezării de la Bolgrad s-a descoperit locul de înhumare al unor neoeneolitici [5]. La o mare adîncime, pe o mică suprafaţă pavată cu pietre mari plate, s-a descoperit un schelet de copil în vîrstă de 5 — 7 ani. El a fost aşezat pe partea stîngă, orientat cu capul către nord-est, genunchii uşor îndoiţi şi braţele strînse la piept. Groapa a fost acoperită deasupra cu trei straturi de pietre şi ramuri, în pămînt cenuşos, conţinînd oase de animale, fragmente ceramice şi bucăţi de pomesteală de argilă. Oasele de animale sînt de culoare verzuie, rezultată de la oxidarea unui obiect de aramă ce se afla lîngă schelet. Sub pietre, aproape de picioarele copilului s-a găsit un vas ceramic, fin ornamentat, cu pictură albă, de tip Stoicani — Aldeni, precum şi oase mari de animale.

Dedesubtul gropii copilului s-a descoperit un fragment de craniu aparţinînd unui individ matur. În imediata apropiere se afla craniul unui alt individ matur, probabil de femeie, foarte distrus însă. După degajarea pămîntului s-a putut delimita conturul a cinci pietre *in situ*. Acestea înconjurau mormîntul de jur împrejur. Oasele scheletului de copil erau complet descompuse [6].

De asemenea, pe teritoriul aşezărilor tripoliene învecinate, din aceeaşi perioadă, de la Luka Vrublevetzkaya şi Solonceni sînt cunoscute înhumaţii ce aparţin unor copii mici [7].

Un alt mormînt similar, descoperit în anul 1967, la Lişcoteanca (I) (jud. Brăila), pe valea Călmăţuiului, în aşezarea Stoicani — Aldeni a fost datat atunci în perioada de tranziţie de la neolitic la bronz, pe considerentul că printre obiectele de ofrandă s-a găsit şi o copită de cabalină [8]. Scheletul este în poziţie chircită, rău conservat şi deranjat, orientat aproximativ cu capul la nord-est şi picioarele la sud-vest. Craniul, toracele şi braţul mîinii stîngi se păstrează *in situ*, restul a fost răvăşit (fig. 1/1—3). A fost descoperit într-un strat de pămînt cafeniu-cenuşos, la baza solului vegetal, la —0,30 m faţă de nivelul solului actual, terenul fiind în pantă. În partea dreaptă a craniului se află un capac mic, în poziţie verticală. Capacul, de formă tronconică cu gura larg deschisă şi butonul cilindric, plat la partea superioară, este lucrat cu mîna dintr-o pastă impură, de culoare gălbuie, prezentînd urme de ardere secundară, specific aspectului cultural Stoicani — Aldeni (fig. 1/2). La cotul mîinii stîngi, s-a găsit o fusaiolă de lut ars, bitronconică, de culoare cenuşie (fig. 1/3), iar în regiunea membrelor inferioare s-a descoperit o copită de cabalină.

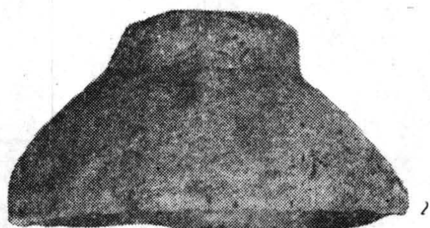
Pe baza unor descoperiri identice recent realizate în cuprinsul marii aşezări de aspect cultural Stoicani — Aldeni de la Suceveni (jud. Galaţi), considerăm că mormîntul în discuţie de la Lişcoteanca (I), aparţine cu siguranţă faciesului cultural Stoicani — Aldeni.

Cu prilejul săpăturilor de la Suceveni, din vara anului 1972, efectuate în aşezarea Stoicani — Aldeni, s-a descoperit un mormînt dublu de înhumaţie neoeneolitic. Acesta se afla situat la 4 m sud-est faţă de platforma locuinţei neoeneolitice nr. V, fiind parţial distrus de o groapă hallstattiană.

---

[5] E.K. Cernîş, *op. cit.*, p. 7.
[6] *Ibidem*, p. 7—8.
[7] *Ibidem*, p, 8.
[8] Ion T. Dragomir, Danubius, 2—3, 1969, p. 48—49 şi fig. 4.







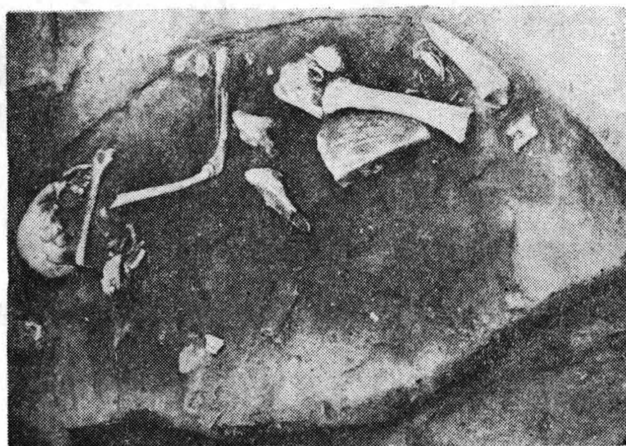


Fig. 1. Morminte de înhumație de aspect cultural Stoicani — Aldeni cu scheletele în poziție chircită: 1—3 Lișcoteanca (I); 4 Suceveni.

Scheletul este orientat cu capul la est şi picioarele spre vest (fig. 1/4). Datorită gropii hallstattiene care a deranjat din vechime mormintul neoeneolitic, scheletului îi lipsesc oasele toracelui, cele ale bazinului şi

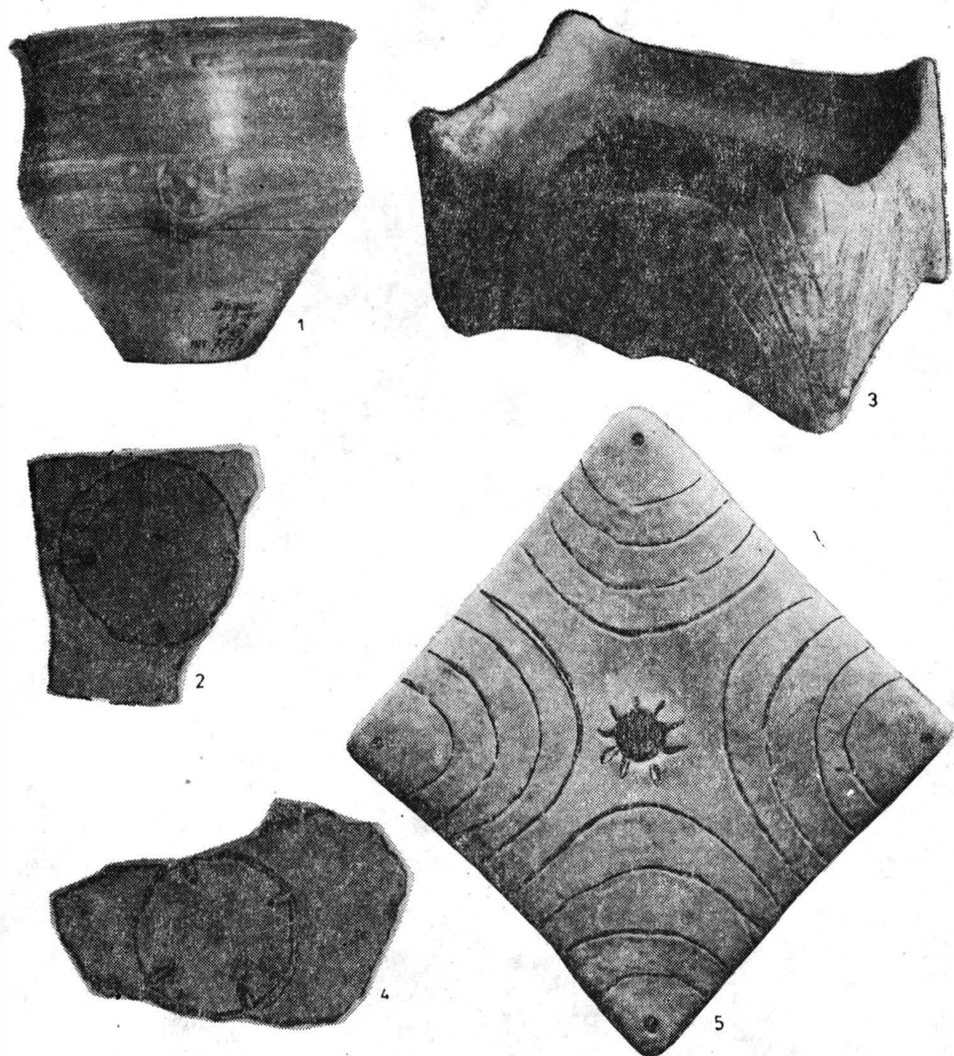


Fig. 2. Obiecte de cult de aspect Stoicani—Aldeni, etapa III (1—3 ceramică, 4 altar, 5 pandantiv cu simbolul soarelui) : 1 Băneasa (groapa a) ; 2—3 Suceveni (loc. nr. I şi II) ; 4—5 Lişcoteanca (III).

membrele inferioare. Craniul este culcat pe partea stîngă, cu faţa către sud. Braţele îndoite din cot aveau palmele aduse în faţă. Deşi starea de conservare a scheletului este destul de proastă şi incompletă, totuşi, după poziţia braţelor şi a palmelor, aduse în faţă, se pot deduce cu uşurinţă că avem de-a face cu o înmormîntare în poziţie chircită. Demn de semnalat

este faptul că în dreptul abdomenului s-au găsit cîteva oase craniene foarte subţiri, precum şi unele coaste fragile din scheletul unui copil foarte mic.

În zona bazinului s-a descoperit o piatră de rîşniţă primitivă de mînă, în stare fragmentară şi cîteva oase mari de animale, iar în dreptul labei mîinii drepte se afla o vertebră de peşte de talie mare, reprezentînd resturi de ofrande. Patul mormîntului era situat la —1,25 m de la suprafaţa solului, în pămîntul galben cu concreţiuni calcaroase.

Iniţial s-a presupus că descoperirea celor două schelete neoeneolitice, unul de adult şi altul de copil foarte mic, ar putea fi pusă în legătură cu decesul unei femei în timpul naşterii. Astfel de cazuri sînt bine documentate în cadrul necropolei neolitice de la Cernica, aparţinînd culturii neolitice de tip Boian (faza Bolintineanu [9]).

Pe baza studiului antropologic, elaborat de Olga Necrasov, situaţia mormîntului dublu de la Suceveni se prezintă cu totul deosebit[10]. Materialul antropologic arată că e vorba de un copil foarte mic şi de un individ subadult.

După dimensiunile pieselor osteologice existente, vîrsta copilului trebuia să fi fost de sub un an. În ceea ce priveşte osemintele subadultului, acestea sînt mai complete decît cele ale copilului, totuşi lipsesc şi aici multe părţi ale scheletului postcranian. Din numeroasele fragmente existente au putut fi reconstituite în cea mai mare parte craniul neural, masivul facial şi mandibula. Judecînd după starea dentiţiei, a suturilor craniene, şi îndeosebi, după procesul de osificare a discurilor de creştere a oaselor lungi prezente, individul murise la vîrsta de aproximativ 17 ani. După mărimea neurocraniului şi forma frunţii, după caracterul marginii superioare a orbitelor, după mărimea dinţilor, robusteţii mandibulei şi mai ales după dezvoltarea apofizelor mastoide destul de puternice, scheletul ar fi putut aparţine unui tînăr de sex masculin.

Cît priveşte explicarea faptului că în acelaşi mormînt neoeneolitic de la Suceveni s-a descoperit un schelet de copil mic şi altul de individ tînăr, numai situaţia osemintelor *in situ* ar fi putut da un răspuns precis. Admiţînd că individul subadult este de sex masculin, atunci trebuie să amintim că înhumarea unui copil împreună cu un bărbat nu constituie o excepţie în neolitic şi în epoca paleolitică, ea explicîndu-se fie prin moartea concomitentă a unor indivizi înrudiţi, fie prin sacrificii umane.

Statura individului subadult atinsă la această perioadă a vieţii era de 1,63 m — 1,65 m. Tipul antropologic oferă din punct de vedere fenotipic, un amestec de caractere nordice, care predomină, cu cele protoeuropoide şi mediteranoide. Faptul nu ne poate surprinde, întrucît aceste elemente componente sînt frecvent întîlnite în neoeneolitic şi în epoca bronzului.

Materialele paleofaunistice din inventarul mormîntului neoeneolitic de la Suceveni sînt reprezentate în mod predominant de oase şi

[9] Gh. Cantacuzino şi Sebastian Morintz, Bucureşti, Materiale de istorie şi muzeografie, 6, 1968, p. 17—24.

[10] Studiul materialului osos uman şi faunistic provenind din mormîntul eneolitic descoperit la Suceveni cu prilejul săpăturilor arheologice din vara anului 1972, a fost elaborat de către prof. Olga Necrasov, de la Universitatea „Alex. I. Cuza” din Iaşi, căreia îi aducem mulţumirile noastre şi pe această cale.

fragmente osoase aparţinînd mamiferelor. Totuşi, sînt prezente şi valvele scoicii de rîu (*Unio* sp.), precum şi a unei vertebre dorsale de somn (*Silurus glanis*) de talie mare.

Mamiferele sînt reprezentate prin resturi de: *Suidae* (mandibula unui porc tînăr, foarte probabil domestic); *Equidae* (prin cal, *Equus caballus*), căruia îi aparţin cîteva resturi osoase, un radius aproape întreg, de la un exemplar tînăr, nematur, un fragment din epifiza inferioară a femurului şi un fragment mare de tibie, ambele de la un specimen domestic sau în stare sălbatică. *Bovinele* sînt reprezentate prin forma lor domestică, *Bos taurus* (bou sau vacă); e vorba de un fragment de vertebră dorsală, un fragment de tibie şi un fragment mic de femur, un astragal întreg şi o falangă 2, toate provenind de la specimene mature. Un alt astragal întreg provine de la un viţel etc.[11].

Pe baza celor prezentate, credem că descoperirea mormîntului neoeneolitic dublu de înhumaţie de la Suceveni, mormîntul de la Lişcoteanca (I), alături de celelalte trei morminte contemporane de la Bolgrad, ne dau o serie de informaţii destul de importante, care au menirea de a contribui în mod substanţial la cunoaşterea ritului funerar al populaţiei comunităţilor neoeneolitice, specifice aspectului cultural Stoicani — Aldeni.

După poziţia scheletelor, orientare şi felul în care se află craniul, după componenţa inventarului mormintelor sus-amintite, alcătuite din ofrande de carne de animale domestice şi sălbatice, vase de ofrandă, obiecte de piatră şi lut ars (rîşniţa din mormîntul de la Suceveni şi fusaiola bitronconică din cel de la Lişcoteanca (I), precum şi de aramă (obiectul descompus din mormîntul de copil de la Bolgrad), relativ puţine la număr şi uneori neconcludente, fie din cauza deranjamentelor suferite din vechime, fie datorită proastei conservări a scheletelor şi a obiectelor din inventarele mormintelor, constituie puţine date documentare pentru comentarii mai ample asupra ritului funerar şi a credinţelor acestor triburi. În orice caz, nu greşim dacă afirmăm că neoeneoliticii de aspect cultural Stoicani — Aldeni îşi înhumau morţii în poziţie chircită, aşezaţi sau culcaţi de obicei pe partea stîngă, cu capul orientat spre est şi nord-est, genunchii îndoiţi şi braţele strînse la piept, cu palmele aduse în faţă. În morminte se depuneau ofrande cu caracter alimentar, în strînsă legătură cu concepţiile şi credinţele lor, probabil despre nemurire, fiind necesare pentru viaţa de dincolo de mormînt, precum şi diferite obiecte, de natură afectivă, strîns legate de preocupările individului din timpul vieţii sale ş.a.

Uneori gropile mormintelor erau acoperite cu trei straturi de pietre şi ramuri, alteori erau înconjurate cu pietre dispuse în formă de cerc, aşa cum s-au descoperit mormintele de la Bolgrad.

Ritul de a se acoperi gropile unor morminte cu pietre poate fi pus în legătură cu teama celor vii faţă de revenirea celor morţi. Se pot contura două aspecte esenţiale, şi anume: obligaţia celor vii de a avea grijă de cei morţi şi, în acelaşi timp, teama lor faţă de ei.

Nu este exclus ca o parte din mormintele amintite să reprezinte anumite sacrificii umane, obicei cunoscut în cadrul lumii primitive, mai cu

---

[11] Vezi supra nota 10.

seamă că aceste morminte au fost descoperite în centrul așezărilor și nu undeva periferic, sau în afara lor, în necropole.

Pe lîngă cele relatate, putem aminti de existența unei alte credințe pe care am intuit-o la comunitățile neoeneolitice de aspect cultural Stoicani —

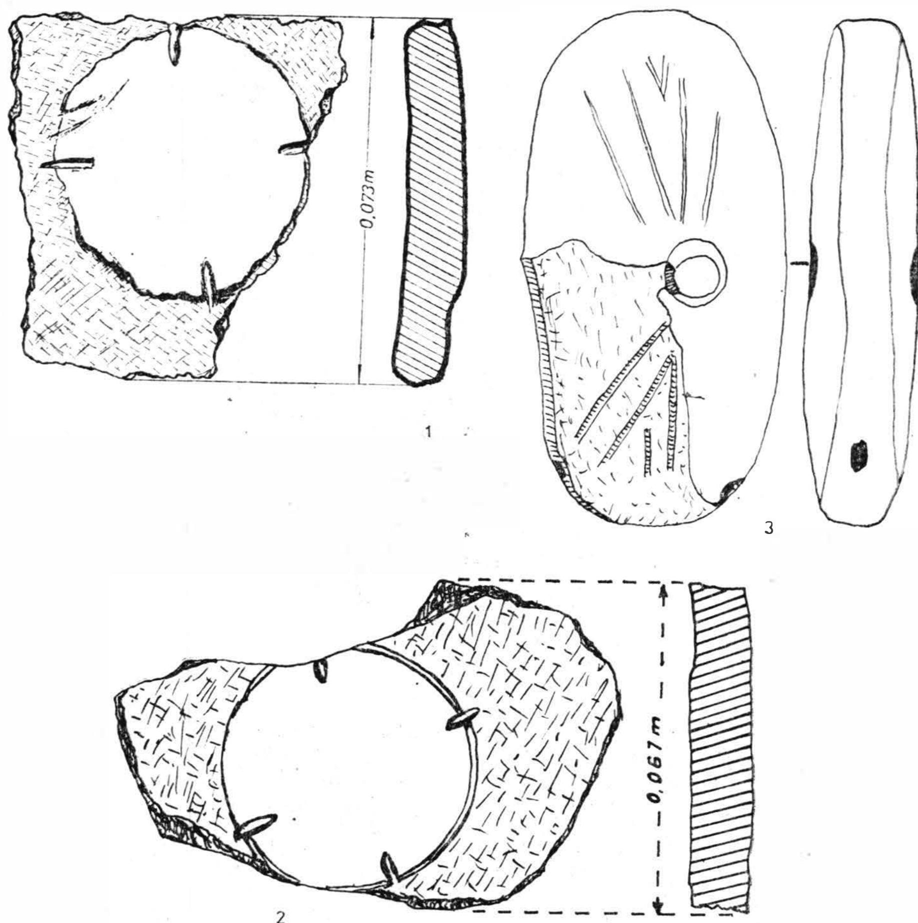


Fig. 3. Obiecte de cult de aspect Stoicani — Aldeni: 1—2 Suceveni (loc. nr. I și II); 3 Bîrlălești — „Stanția".

Aldeni, referitoare la cultul soarelui. Aceasta este dedusă din ritul funerar, și anume după felul cum erau așezați morții cu fața la sud-est, către soare și lumină, avînd palmele aduse în față, în semn de prosternare, pentru atotbinefăcătorul lor, soarele. Probabil că razele soarelui, prin căldura și lumina ce transmit, erau privite ca un factor binefăcător atotputernic, care întreține la cei morți un fel de supraviețuire, stîrnind la cei vii sentimente de adîncă admirație și venerație față de binefacerile permanente ale soarelui.

Germenii acestei credințe solare sînt reprezentați în mod plastic, sub formă de rozete sau discuri cu raze incizate pe pereții anumitor vase

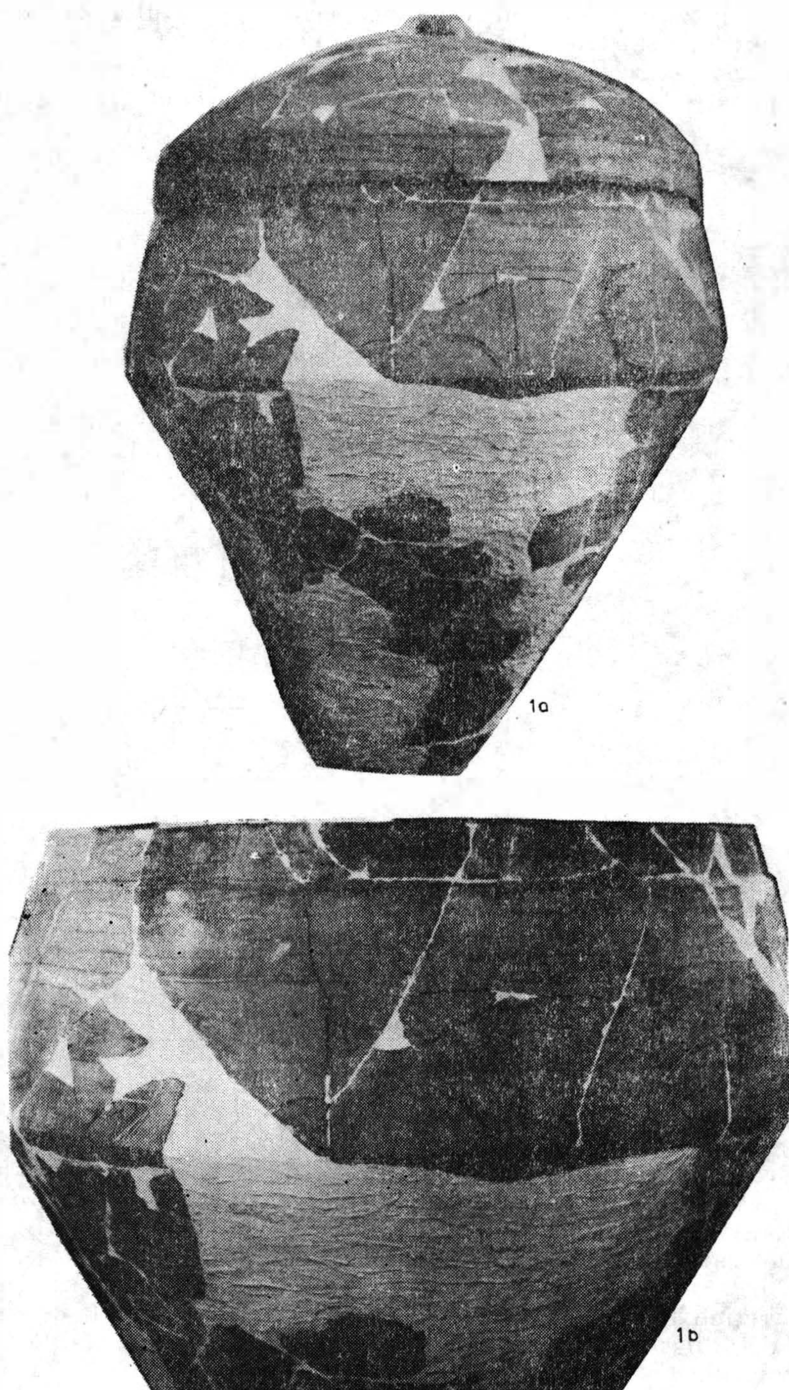


Fig. 4. Suceveni. Chiup de aspect Stoicani — Aldeni cu simboluri solare.

ceramice de aspect cultural Stoicani — Aldeni (fig. 2/1—3). Spre exemplu, la Băneasa[12] (jud. Galaţi) într-o groapă menajeră (a), aparţinînd unei locuinţe cu platformă corespunzătoare nivelului 3 Suceveni, s-a găsit un pahar ceramic întreg, decorat cu două rozete ce reprezintă simbolul soarelui, incizate pe umărul vasului (fig. 2/1). E necesar să precizăm că vasul conţinea numeroase boabe de grîu carbonizate. Pe baza acestor considerente, s-ar putea presupune că vasul a avut o întrebuinţare cu caracter ritual, strîns legată de preocupările magico-religioase ale cultului solar şi ale rodniciei pămîntului, practicate de populaţia aşezării neoeneolitice de la Băneasa[13]. Acelaşi simbol al discului solar, cu patru crestături marginale, ce împarte perimetrul discului în patru segmente egale, a fost descoperit şi la Suceveni, în nivelul 3 de locuire, fiind incizat pe două fragmente ceramice ale unor vase de păstrat provizii, din pastă de culoare gălbuie, de pe platformele locuinţelor nr. I şi II (fig. 2/2—3 ; 3/1—2). Interesant de menţionat este faptul că simbolul soarelui binefăcător şi al rodniciei pămîntului apare altă dată sub o formă oarecum stilizată, interpretată artistic în mod deosebit. Acesta este ilustrat sub forma unui registru cu metope, alcătuite din motive de semidiscuri şi semicercuri, prevăzute cu raze triunghiulare. Decorul, redat în mod alternativ, este incizat adînc pe umărul unui chiup bitronconic, de mari proporţii, pentru păstrat cereale. Vasul a fost descoperit în aceeaşi aşezare neoeneolitică de la Suceveni, în nivelul 3 de locuire, pe platforma locuinţei nr. IV (fig. 4). Cu prilejul săpăturilor arheologice recent întreprinse la Lişcoteanca (III) (jud. Brăila), punctul „Movila Olarului", într-o aşezare de aspect Stoicani — Aldeni, de asemenea s-a descoperit o groapă de păstrat provizii, cu pereţii lutuiţi şi arsă intenţionat, ce conţinea o cantitate apreciabilă de grîu carbonizat, precum şi o serie de obiecte întregi şi anume : cîteva vase pictate cu dungi albe pe fond roşu ; o placă ornamentală de formă romboidală, cu simbolul soarelui incizat în partea centrală ; două coliere de mărgele tubulare, de lut ars ş.a. (fig. 2/5 ; 5/1—2)[14]. După conţinutul ei groapa are un pronunţat caracter ritual magico-religios strîns legat de cultul recoltelor bogate şi al soarelui binefăcător, fiind similară cu aceea de la Băneasa.

În puţine cuvinte, putem spune că în afară de numărul mare de *vase de cult cu simboluri solare*, descoperite la Băneasa, Suceveni şi Lişcoteanca (III), în gropi rituale cu pereţii lutuiţi şi arşi intenţionat, în care s-au găsit boabe de grîu carbonizate alături de alte obiecte rituale. sînt binecunoscute o serie de *altăraşe sau mese de cult* caracteristice etapei ultime de dezvoltare a aspectului Stoicani — Aldeni, întîlnite la Bonţeşti[15], Suceveni[16] şi Vulcăneşti[17], în stare fragmentară, iar la Mînăstioara[18] şi la

---

[12] Ion T. Dragomir, *op. cit.*, p. 55, fig. 17.

[13] *Ibidem.*

[14] Informaţii primite de la N. Harţuche şi F. Anastasiu de la Muzeul judeţean din Brăila, cărora le aducem mulţumiri colegiale ; piesele se păstrează în colecţiile muzeului şi sînt inedite.

[15] Vladimir Dumitrescu, Dacia, 3—4, 1927 — 1932, p. 111, fig. 22.

[16] Material fragmentar, inedit păstrat în colecţiile Muzeului judeţean din Galaţi.

[17] Obiecte în stare fragmentară, puse la dispoziţie pentru studiu de către V.S. Beilekci, cercetător la Academia R.S.S. Moldovenească, din Chişinău, căruia ţinem să-i transmitem călduroase mulţumiri.

[18] Piesa se păstrează în colecţiile Muzeului judeţean din Focşani. Săpături întreprinse la Mînăstioara, jud. Focşani, de Marilena Florescu de la Iaşi.

Lişcoteanca [19] (III) piese întregi. De formă rectangulară, ele au colţurile arcuite şi supraînălţate, prevăzute cu patru şi şase picioare, ornamentate cu benzi de incizii unghiulare în zigzag pe întreaga suprafaţă exterioară (fig. 2/4). Moştenite din cultura Precucuteni III prin intermediul fazei Cucuteni A_1, originea lor îndepărtată trebuie căutată în inventarul culturii Starčevo-Criş, şi îndeosebi în culturile sudice [20].

Un loc însemnat în categoria acestor piese rituale de cult străvechi îl deţin, fără îndoială, *pandantivele rombice* care sînt redate de multe ori sub formă de decor incizat, la gîtul anumitor figurine feminine (fig. 6/1—5). De precizat este faptul că acele „*plăci romboidale decorative*”[21] caracteristice aspectului Stoicani — Aldeni nu sînt altceva decît nişte *pandantive din lut ars* şi uneori din gresie verzuie ca la Suceveni (fig. 5/7). Sînt decorate cu incizii şi mai rar cu pictură roşie crudă, ca cele de la Stoicani (fig. 5/3) sau cu chenare rombice, semicercuri şi unghiuri îngemănate şi chiar cu simboluri solare asemănătoare celui de la Lişcoteanca (III) (fig. 2/5). Uneori au una, două sau trei orificii centrale şi patru găuri la extremităţile unghiulare de la care pornesc trei linii verticale în sus şi în jos (fig. 3/3; 5/3—7). Acestea, desigur, au servit drept obiecte rituale, purtate la gît în timpul procesiunilor magico-religioase. Ele sînt cunoscute în multe exemplare, descoperite la Stoicani [22], Bîrlăleşti—„Stanţia”[23], Suceveni [24], Lişcoteanca III [25], Lăţeşti [26], Igeşti [27], punctul „Scîndureni”, Vulcăneşti [28] etc., prezente din prima pînă în ultima etapă. Faptul că ele apar ca decor incizat la gîtul figurinelor feminine de la Stoicani şi Suceveni şi chiar la gîtul unei figurine de pasăre de la Suceveni (fig. 15/1), ne îndreptăţeşte să le socotim drept elemente de caracter ritual magico-religios, strîns legate de cultul recoltelor bogate şi al soarelui. Convingerea că este vorba de pandantivele rituale se axează, de asemenea, şi pe prezenţa simbolului solar incizat pe exemplarul descoperit la Lişcoteanca (III), cît mai ales, pe faptul că acest obiect a fost găsit într-o groapă arsă, alături de cîteva vase întregi, pictate, de aspect Stoicani — Aldeni, de coliere de mărgele de lut ars (fig. 5/1—2), precum şi o mare cantitate de boabe de grîu carbonizate, ca la Băneasa [29] şi Lişcoteanca (III) [30]. Chiar dacă aceste dovezi referitoare la cultul soarelui sînt mult mai vechi faţă de tot ceea ce s-a descoperit şi se cunoaşte pînă acum despre acest cult — considerat a fi un element suprastructural caracteristic epocii bronzu-

---

[19] Vezi supra nota 14.

[20] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1974, p. 105, fig. 91.

[21] M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 1, 1953, p. 106, fig. 41/8.

[22] *Ibidem*.

[23] Piese inedite, păstrate în colecţia prof. Ghenuţă Coman de la Murgeni — Vaslui.

[24] Ion T. Dragomir, MemAntiq, 2, 1970, fig. 9/10—11.

[25] Vezi supra nota 14.

[26] Vezi supra nota 23.

[27] Idem.

[28] Vezi supra nota 17.

[29] Ion T. Dragomir, Danubius, 2—3, 1969, p. 55.

[30] Cu prilejul săpăturilor întreprinse de către N. Harţuche şi F. Anastasiu, la Lişcoteanca (III), punctul „Movila Olarului”, jud. Brăila, s-a descoperit o groapă de provizii, cu pereţii lutuiţi, ce conţinea o cantitate apreciabilă de grîu carbonizat, precum şi o serie de obiecte întregi cu caracter ritual de aspect Stoicani — Aldeni. După conţinutul ei, groapa are un pronunţat caracter ritual, strîns legat de cultul soarelui binefăcător şi al recoltelor bogate.

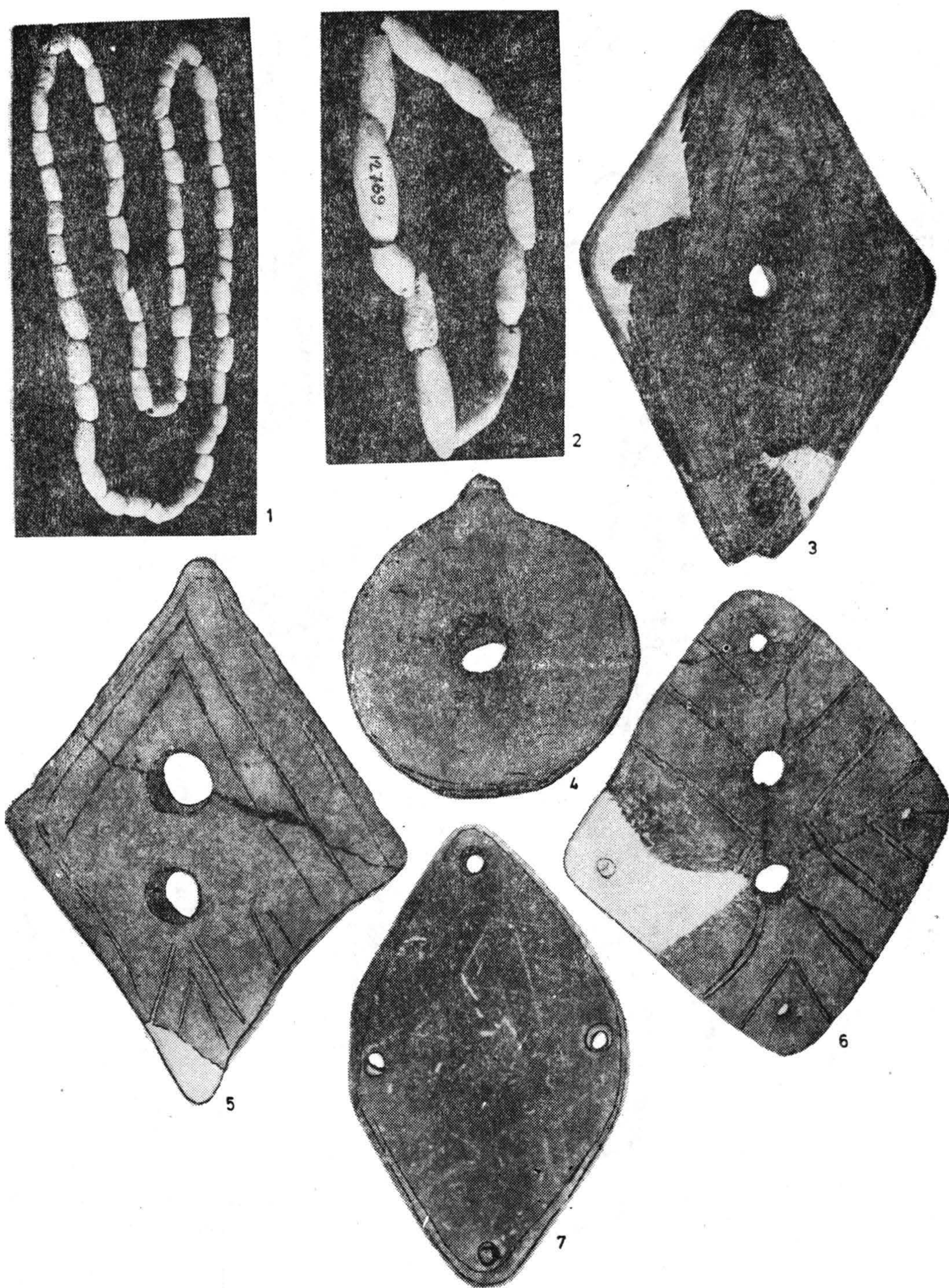


Fig. 5. Coliere şi pandantive de aspect cultural Stoicani — Aldeni: 1—2 Lişcoteanca (III); 3—4 Stoicani; 5—7 Suceveni.

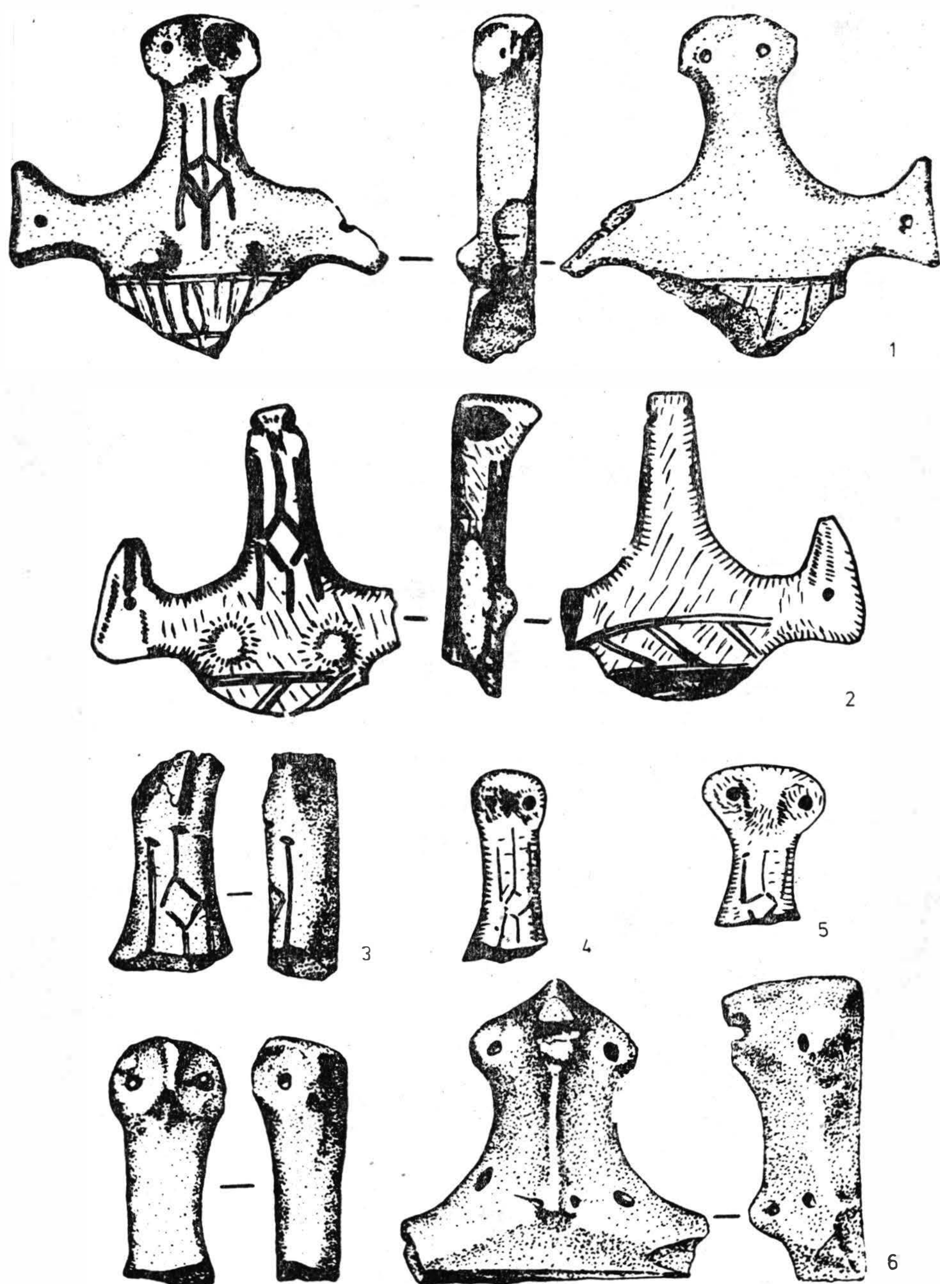


Fig. 6. 1—5 Figurine feminine cu pandantive rombice magico-religioase la gît; 7 figurină masculină de aspect Stoicani — Aldeni, etapa III: 1,3—7 Suceveni; 2 Stoicani.

lui — totuşi, multitudinea descoperirilor din ultima vreme, în aria aspectului Stoicani — Aldeni a acestor piese, pledează fără tăgadă în sprijinul prezenţei cultului soarelui şi al recoltelor bogate, care după cum s-a arătat, apare încă din perioada de început a epocii eneolitice, adică atunci cînd populaţiile sedentare străvechi dădeau o atenţie deosebită cultivării primitive a plantelor. Însăşi existenţa acestui cult este strîns legată de prezenţa *pandantivelor rombice cu atribute rituale magico-religioase, creații proprii specifice comunităților de aspect cultural Stoicani — Aldeni.*

Pentru prima dată, pe baza unor descoperiri de simboluri cu caracter magico-religios, se poate afirma cu multă certitudine că în cadrul neoliticului tîrziu, şi anume în etapa finală de dezvoltare a aspectului cultural Stoicani — Aldeni îşi face apariţia cultul soarelui, strîns legat de rodnicia pămîntului, de cultivarea primitivă a cerealelor şi îndeosebi a grîului. Apariţia mult mai timpurie a cultului soarelui, în epoca eneolitică, este cît se poate de firească şi de bine justificată în contextul noilor descoperiri arheologice, deoarece acesta se află într-o strînsă interdependenţă cu dezvoltarea economico-culturală a triburilor eneolitice sedentare, fiind reflectat în concepţiile lor magico-religioase cu privire la rodnicia pămîntului şi cultivarea primitivă a plantelor. Abia mai tîrziu, în epoca bronzului cultul soarelui a cunoscut o dezvoltare şi o mai mare generalizare în masa triburilor străvechi.

După cum ne este binecunoscut, plastica sau sculptura în lut constituie unul dintre cei mai importanţi factori ai suprastructurii specifice comunităţilor neoeneolitice, atît pentru valoarea ei documentar-artistică, cît mai ales pentru semnificaţia şi atributele sale de esenţă magico-religioasă, strîns legată nu numai de practicile rituale, ci şi de dezvoltarea societății umane străvechi.

Plastica are o amploare deosebită în decursul celor trei etape ale aspectului cultural Stoicani — Aldeni, fie ca forme, decor şi pastă, fie ca tip (figurine antropomorfe feminine, masculine şi zoomorfe), fiind bine reprezentată în majoritatea aşezărilor acestui facies cultural (fig. 6—13). Figurinele masculine sînt rar întîlnite, în schimb cultul falusului este relativ bine reprezentat (fig. 9/10—11).

Plastica figurinelor antropomorfe aparţinînd acestui aspect cultural cuprinde un număr însemnat de exemplare, din nefericire foarte puţine întregi. Aproape în totalitatea lor sînt feminine, cu steatopigia relativ accentuată și triunghiul sexual bine conturat, atribute ale *cultului fecundității, al bogăției și al perpetuării speței umane*, reprezentînd *două tipuri principale:* A — *figurine înfățișate în picioare* şi B — *figurine în poziție şezîndă* (fig. 13/2). Deosebirile dintre exemplarele etapei I şi ale celei de-a II-a ale aspectului Stoicani — Aldeni sînt relativ infime, reflectînd cu precădere influenţe ale culturii Gumelniţa A_1, precum și unele elemente culturale mai vechi, moştenite din cultura Boian: e vorba de prezenţa inciziilor fine şi a picturii cu ocru roşu crud. În ceea ce priveşte cea de-a III-a etapă, aici constatăm o puternică evoluţie a figurinelor antropomorfe feminine, reliefată nu numai prin marea bogăţie a variantelor, a decorului şi a nuanţei pastei, ci prin apariţia unor canoane şi maniere plastice care acum încep să se sedimenteze, evidenţiind şi o reală influenţă gumelniţeană, dar îndeosebi precucuteniană transmisă la nivelul culturii Cucuteni, faza A_1 (fig. 6—13).

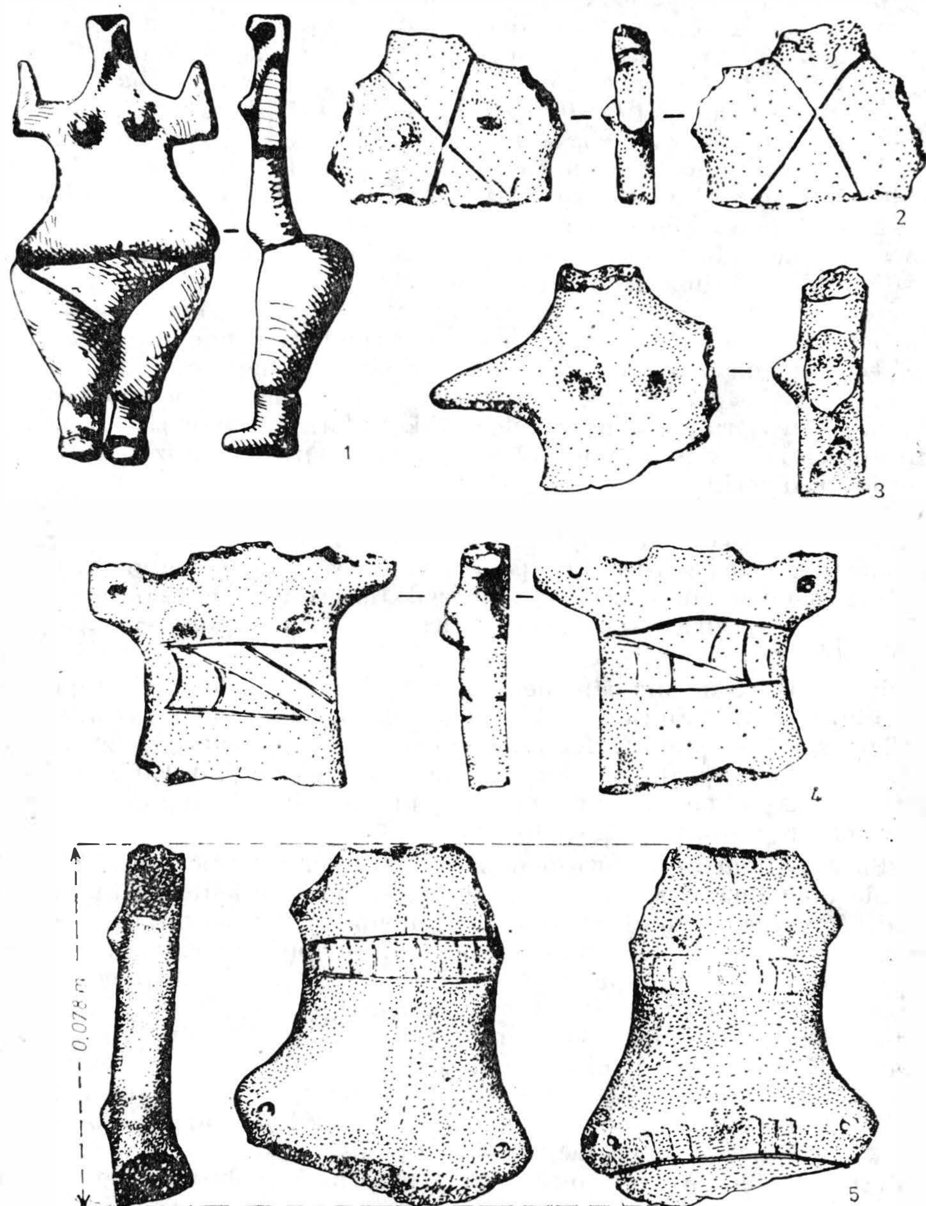


Fig. 7. Figurine antropomorfe feminine de aspect Stoicani — Aldeni, etapa I: 1 Vulcănești bord. nr. V; 2—4 Suceveni; 5 Lunca.

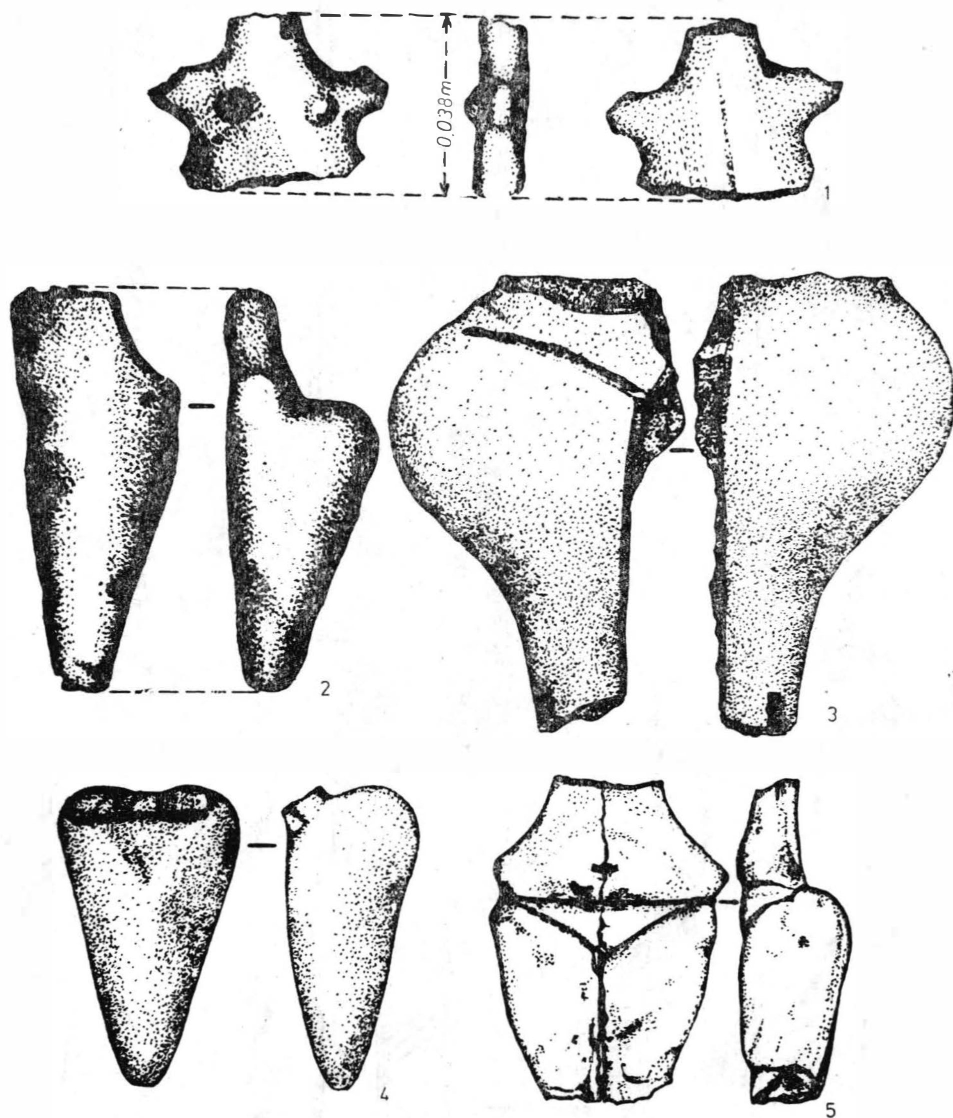


Fig. 8. Figurine antropomorfe feminine de aspect Stoicani — Aldeni, etapa II : 1—4 Suceveni ; 5 Stoicani.

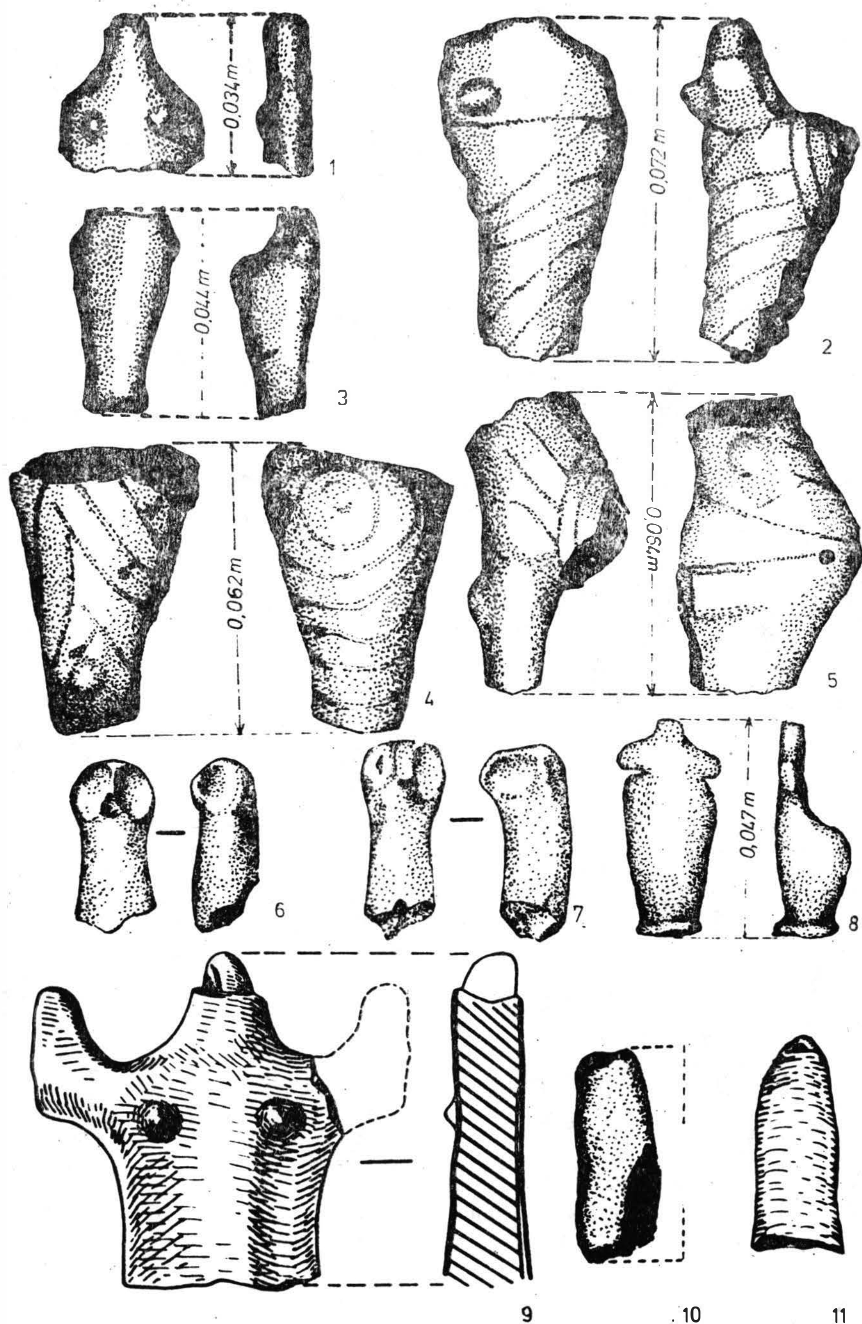


Fig. 9. Figurine antropomorfe feminine şi *phalloi* de aspect Stoicani — Aldeni (1—2, 10 etapa I ; 3, 11 etapa II ; 4—9 etapa III) : 1—8, 10—11 Suceveni ; 9 Tămăşeni.

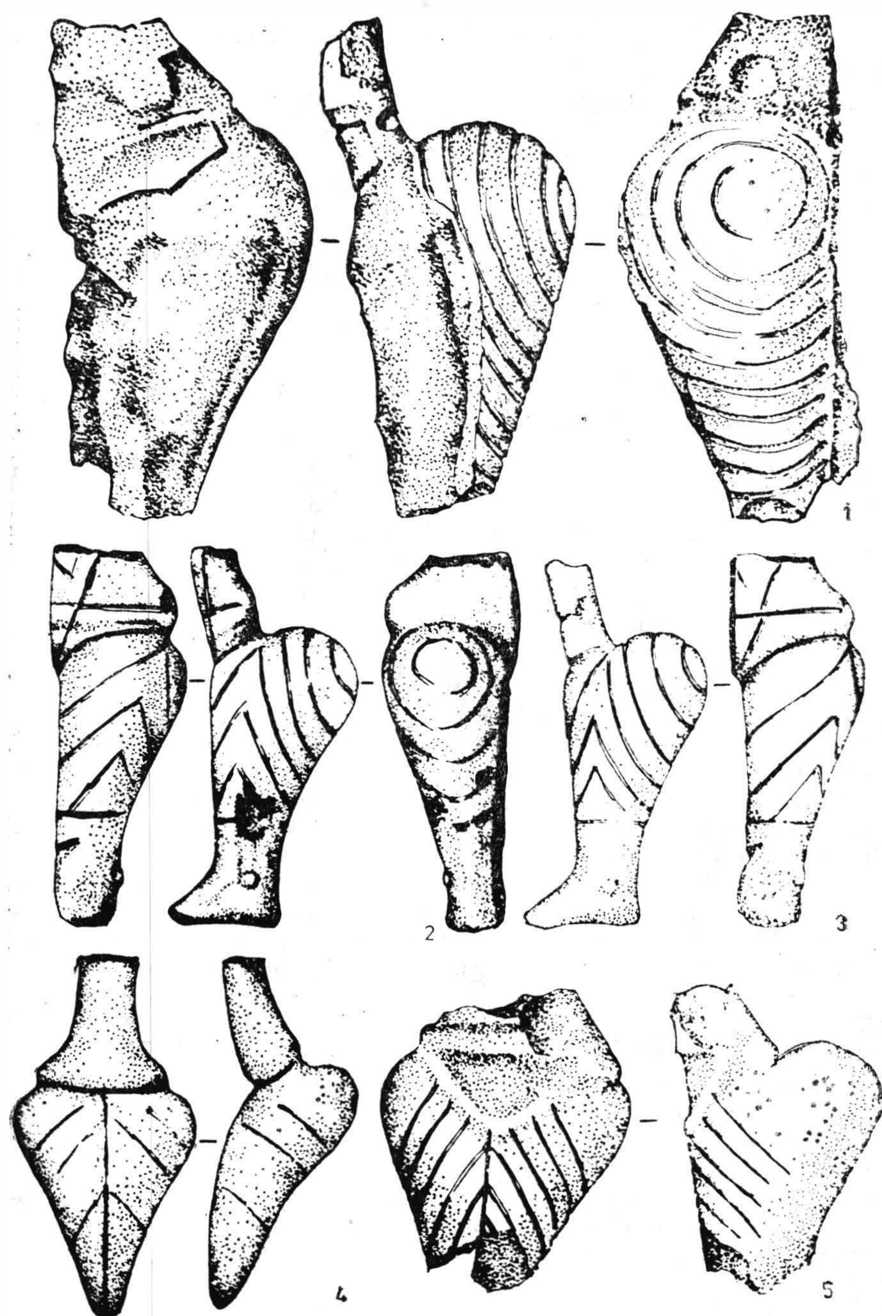


Fig. 10. Dodești. Figurine feminine de aspect cultural Stoicani — Aldeni, etapa III, cu steatopigia puternic reliefată.

În ceea ce privește reprezentarea plastică a figurii umane pe anumite vase, ce-i drept destul de rară, moștenită din cultura Precucuteni III [31], constituie un alt pas făcut de purtătorii aspectului Stoicani — Aldeni în încercarea de a include în repertoriul ornamenticii elemente naturalist-umane, desigur cu scopuri rituale magico-religioase (fig. 17/4 ; 18/4—5). Vasele cu astfel de reprezentări umane în relief, mult schematizate, chircite, cu brațele înălțate ritual, apar în decursul ultimei etape Stoicani — Aldeni, fiind cunoscute pînă acum numai în așezările de la Bîrlălești — „Stanția" și Suceveni (fig. 18/4a—4b). Deși transmise din cultura Precucuteni III prin filiera Cucuteni A_1, ele își au izvoarele mult mai îndepărtate, în culturile Starčevo — Criș, avînd originea în plastica neolitică tîrzie anatoliană de la Hacilar VI [32].

În afară de atributele magico-religioase și cele sociale, redate în majoritatea cazurilor prin ridicarea brațelor în semn de prosternare sau de invocație și de steatopigia pronunțată, simbol al fecundității, plastica antropomorfă redă și anumite trăsături vestimentare eneolitice, care, în cazul de față nu pot fi incluse în discuția temei noastre.

În orice caz, cert este faptul că motivele decorative din cadrul plasticii Stoicani — Aldeni marchează o strînsă corelație cu repertoriul ornamenticii ceramicii, reprezentînd o transpunere fidelă a decorului ceramic în cel al statuetelor antropomorfe.

Chiar dacă nu s-a insistat decît parțial asupra importanței întregului material plastic existent al aspectului Stoicani — Aldeni, totuși, în linii generale am prezentat aici principalele caracteristici ale canoanelor modelajului plastic, și îndeosebi, al atributelor magico-religioase *din aria de răspîndire a acestui facies cultural dintr-o regiune cuprinsă între cursurile inferior al Dunării și mijlociu al Niprului*. Atît ceramica, cît și modelajul statuetelor în lut constituie principalele elemente care ilustrează aproape în egală măsură, nu numai influențele culturale ale celor două mari componente ale sale : Gumelnița A_1 și Cucuteni A_1, ci și acele izvoare mult mai îndepărtate în timp, cum ar fi culturile : Liniar ceramică, Hamangia, Boian și Precucuteni III, transmise prin tradiție. În același timp ele reflectă în mod concret nota de originalitate sintetică în creația formelor ceramice și a figurinelor antropomorfe cu atribute magico-religioase de aspect Stoicani — Aldeni, adevărată perioadă de gestație culturală, timp în care se sedimentează și se cristalizează o serie de variante transmise etapelor următoare ale culturii Cucuteni (A_2 și A_3).

În ceea ce privește plastica zoomorfă, aceasta cuprinde un număr relativ restrîns de piese comparativ cu cea antropomorfă. Ea este reprezentată mai ales de figurine în formă de pasăre, mult stilizate anatomic, cu aripile strînse sau întinse, avînd un suport cilindric înalt și lățit la bază, care ține loc de picioare (fig. 14/1,3 ; 15/1—2). *Figurinele de patrupede* sînt rar întîlnite ; în schimb, mult mai numeroase sînt protomele zoomorfe de pe vase, și îndeosebi, acelea ale mînerelor de polonice, terminate în protome de ovine, frecvent întîlnite la Dodești, Suceveni, Vulcănești,

[31] Vladimir Dumitrescu, *Arta plastică în România*, București, 1974, p. 213—214 ; Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 90/3.

[32] James Mellaart, Anatolian Studies Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, 11, 1961, p. 47 și urm., fig. 5, 12/17—19, 22.

Lopăţica [33] etc. (fig. 14/4—5 ; 9—10). Figurinele zoomorfe apar începînd din prima etapă şi se continuă pînă în etapa finală cînd — pe lîngă figurinele în formă de păsări — se întîlnesc şi cele de patrupede, ilustrînd cultul fertilităţii (fig. 15/3).

În majoritatea cazurilor fragmentare, statuetele de animale de la Aldeni şi Bălăneşti [34], Bonţeşti [35], Stoicani [36], Luncaviţa [37], Suceveni [38] ş.a., reprezintă cu probabilitate specii de ovine, porcine şi poate de bovine. În acelaşi timp, protomele polonicelor pot fi identificate sigur cu capete de ovine. Cert este că, în procesul evolutiv al plasticii zoomorfe, prioritatea o deţin figurinele de păsări. Pe de altă parte, figurinele zoomorfe descoperite în stratul Stoicani — Aldeni de la Aldeni, Stoicani, Lişcoteanca (I), Suceveni, Tămăşeni ş.a., sînt în bună parte asemănătoare cu acelea de la Vidra din nivelul Gumelniţa A_1 şi chiar cu altele din nivelul B_1 al aceleiaşi aşezări [39]. Dealtfel se poate aprecia că, datorită unei dezvoltări economice oarecum avansate în cadrul etapei finale a aspectului Stoicani — Aldeni, importanţa rituală magico-religioasă a *păsării pe picioare înalte* nu

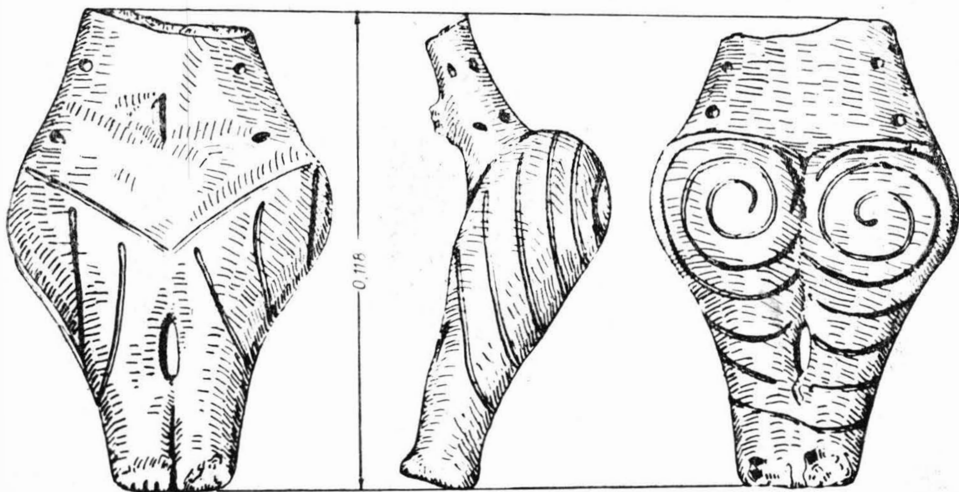


Fig. 11. Bîrlăleşti — „Stanţia". Figurină feminină cu steatopigia puternic reliefată, aparţinînd aspectului Stoicani — Aldeni, etapa III. (col. prof. Ghenuţă Coman, Murgeni — Vaslui).

mai este tot atît de mare ca la început. În schimb începe să se afirme plastica patrupedelor, strîns legată de *cultul creşterii vitelor*, care după

[33] În majoritatea cazurilor polonicele cu mînerele terminate în protome zoomorfe sînt inedite. Ele aparţin descoperirilor arheologice întreprinse în ultima vreme.

[34] Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 33 ; Hortensia Dumitrescu, *Raport asupra cercetărilor şi săpăturilor din jud. Buzău*, în Raport MNA, 1944, p. 50.

[35] Vladimir Dumitrescu, Dacia, 3—4, 1927—1932, fig. 21/2—8.

[36] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 104—105.

[37] Eugen Comşa, SCIV, 3, 1952, p. 416.

[38] Figurina zoomorfă de la Suceveni, din pastă arsă la roşu-cărămiziu este fragmentară.

[39] Dinu V. Rosetti, JPEK, 12, 1938, p. 29—50 ; Gh. Ştefan şi Eugen Comşa, Materiale, 3, 1957, p. 97.



Fig. 12. Diferite tipuri de figurine feminine de aspect Stoicani — Aldeni: 1—4 col. prof. Ghenuță Coman, Murgeni — Vaslui; 5 Tămășeni; 6 Stoicani; 7—8 Lișcoteanca (III); 9 Dodești.

cum se ştie, capătă o deosebită importanţă în fazele imediat următoare ale culturii Cucuteni (A_2 — A_3).

Venerarea păsării era proprie populaţiilor străvechi care îi atribuiau o origine divină. Pînă la apariţia unei demonstraţii mai convingătoare, aceste formulări ipotetice ne sînt sugerate de cultul egeean şi cel asiatic, unde pasărea apare cu atribute sacre [40].

În evoluţia factorilor suprastructurii de esenţă magico-religioasă, din cadrul celei de-a treia etape Stoicani — Aldeni, plastica capătă şi alte valenţe, în repertoriul ceramic făcîndu-şi apariţia forme de vase *piriforme antropomorfizate*, cu prag pe umăr (fig. 16)[41]. Prin modelarea părţii inferioare a imaginii feminine, cu coapsele unite, terminate printr-un postament în formă de labe de picior cu degete, acestea au bazinul puternic steatopigizat, evidenţiindu-se în mod deosebit regiunea inghinală şi cea gluteală. În felul acesta s-a adaptat morfologia corpului uman şi a decorului incizat pe figurinele feminine şi pe vasele piriforme, care la rîndul lor au servit drept model şi formelor miniaturale de tip *pithos*, descoperite la Suceveni (fig. 17/1—2); 18/1—2). Vasele piriforme antropomorfizate (două piese) s-au întîlnit pînă acum numai în aşezarea de la Dodeşti [42] (fig. 16/1—2). În ceea ce priveşte originea acestor forme, ea îşi are obîrşia în aria de răspîndire a culturii Precucuteni [43], transmisă aspectului Stoicani — Aldeni prin intermediul culturii Cucuteni, faza A_1[44].

Vasele antropomorfe-miniaturi de tip pithoi apar pentru întîia oară în aşezarea de la Suceveni [45], unde s-au descoperit două exemplare (fig. 17/1—2). Ele nu-şi găsesc analogii în nici una din ariile culturilor contemporane învecinate. În orice caz, aceste miniaturi de tip *pithoi* cu patru tortiţe etajate şi cu profilul asimetric au analogii sigure şi identităţi perfecte în ceramica culturii Criş din Pannonia, Okécske (Kecskemét)[46] şi Banat, Dudeştii Noi [47] s-au descoperit astfel de vase antropomorfe miniaturi. Ambele exemplare reproduc profilul asimetric al acestui tip de vas din repertoriul ceramicii Criş, unde a derivat direct din figurinele steatopige ale plasticii Criş [48].

Uneori, acoperirea părţii anterioare cu o bandă liniară şi a torţilor etajate cu o grupă de trei linii cu capetele barate şi digitate, prelungite de pe toarte pe peretele vasului, folosind procedee întîlnite în tehnica inciziei ca la Suceveni (fig. 17/3; 18/3), precum şi a nervurilor în relief pe un alt tip de *pithos*, antropomorfizat, de dimensiuni mijlocii sau pe un *pithos* amforoid de mari dimensiuni, de la Dodeşti (fig. 19), reprezintă, de asemenea, elemente de natură magico-religioasă. Atît prin profilul asimetric al formei, cît şi prin funcţia organică a decorului incizat, *pithosul* antropomorf miniatural

---

[40] N. Petrescu, SCIA, 10, 1963, 1, p. 114 şi 328.
[41] Anton Niţu, Carpica, 6, 1973—1974, fig. 4/1—3.
[42] Idem, CercIstIaşi, 2, 1971, p. 81, fig. 7 şi 8. Mulţumim în mod deosebit lui Dan Teodor şi Anton Niţu pentru amabilitatea de a-mi fi îngăduit să studiez întregul material arheologic de aspect Stoicani — Aldeni de la Dodeşti — Vaslui.
[43] Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 83/1—2,5.
[44] Radu Vulpe, *Izvoare*, Bucureşti, 1957, p. 133, fig. 106 şi 107.
[45] Ion T. Dragomir, Danubius, 4, 1970, fig. 9/3—4; idem, MemAntiq, 2, 1970, fig. 9/1.
[46] I. Kutzián, DissPann, Ser. II, 23, 1944, pl. XIII/15a — 15b.
[47] *Ibidem*.
[48] Anton Niţu, Carpica, 6, 1973—1974, p. 7.



Fig. 13. Figurine antropomorfe de aspect Stoicani — Aldeni: 1—5 Stoicani; 6—10 Dodești; 11 Bîrlălești — „Stanția", col. prof. Ghenuță Coman, Murgeni — Vaslui.

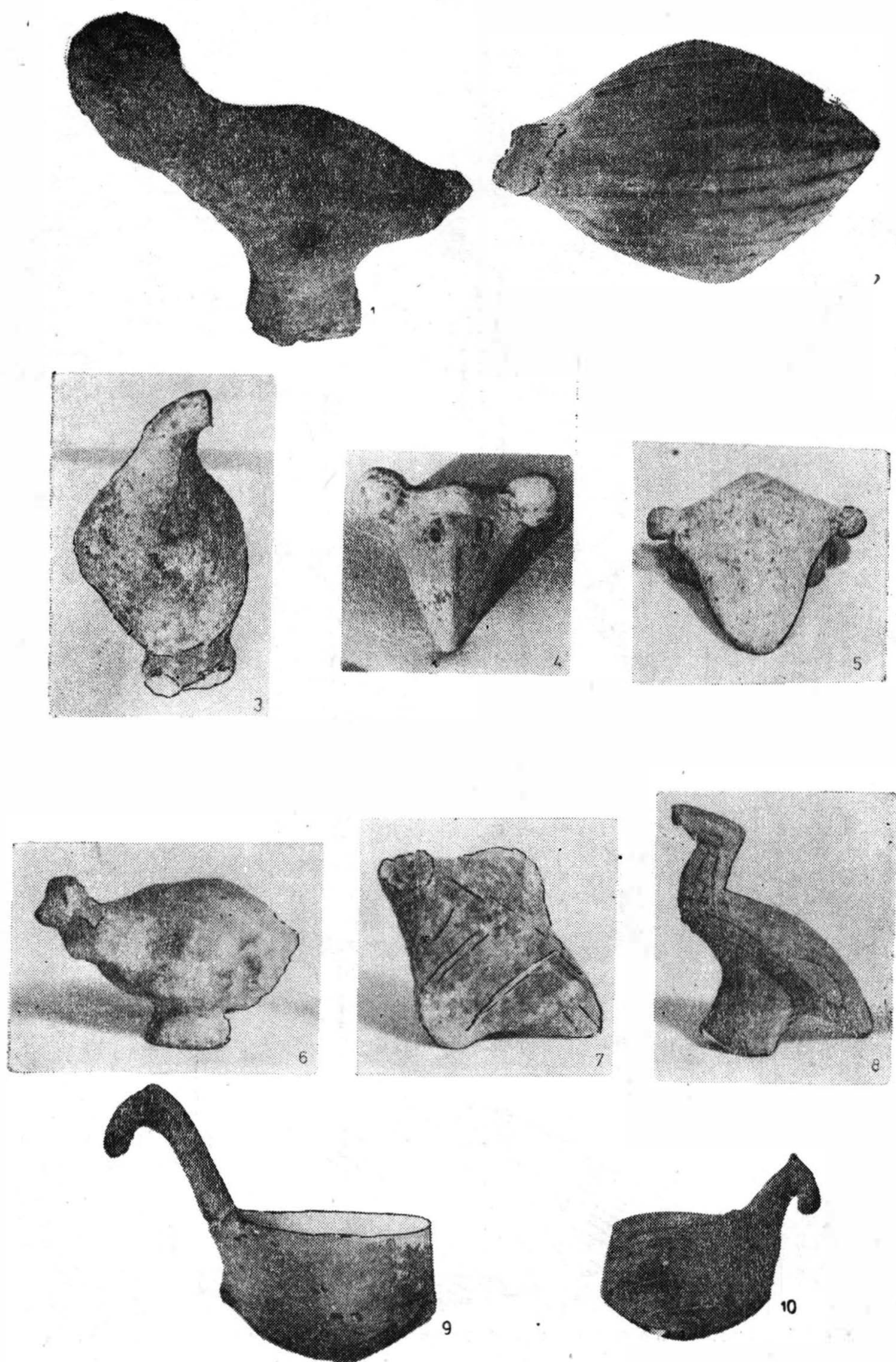


Fig. 14. Figurine zoomorfe, protome de vase şi polonice cu minerele terminate în protome animaliere: 1—5, 9—10 de aspect Stoicani—Aldeni; 6—8 specifice culturii Gumelniţa. 1 Lişcoteanca (l); 2 Tămăşeni; 3—5 col. prof. Ghenuţă Coman, Murgeni—Vaslui; 6—8 Muzeul de istorie al R.S. România; 9—10 Dodeşti.

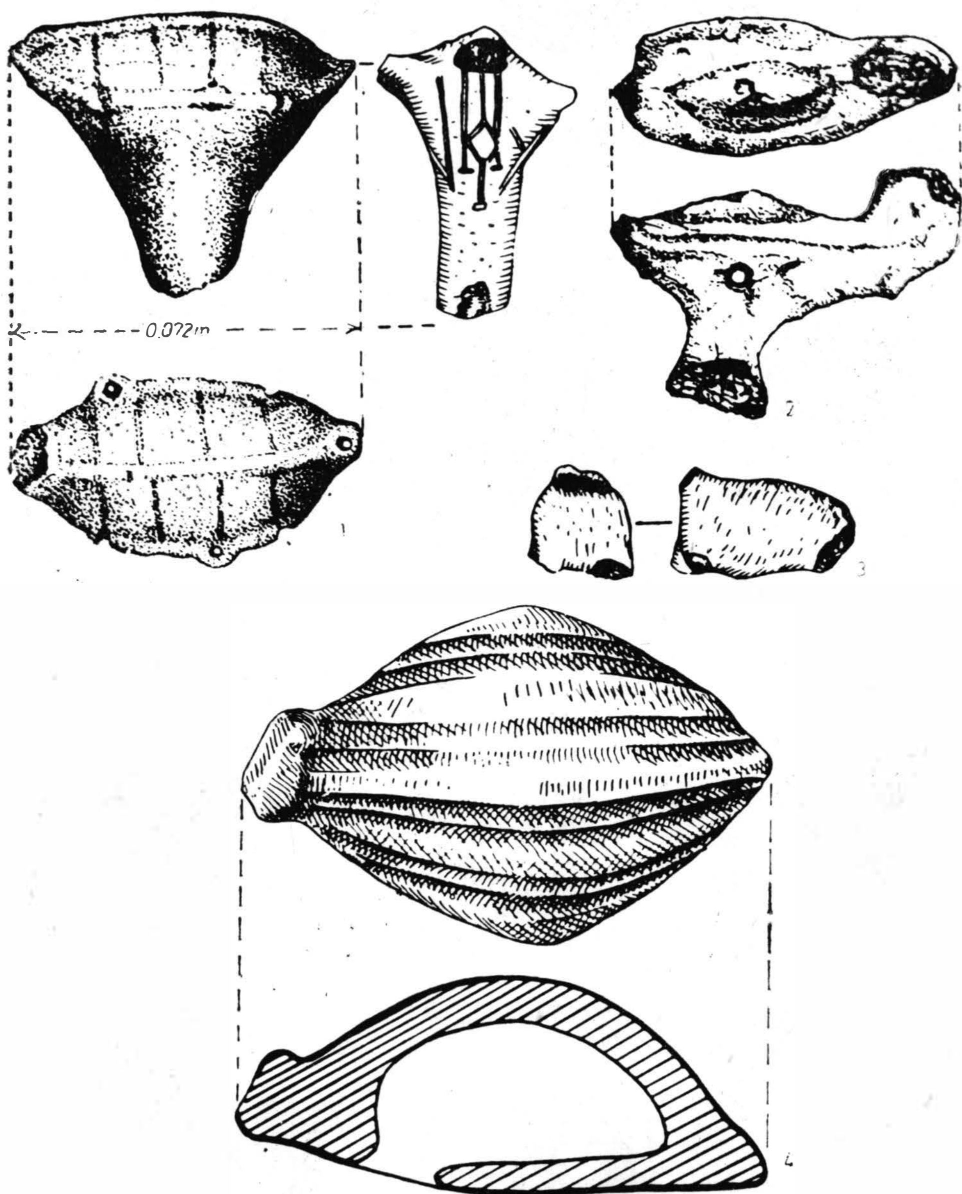


Fig. 15. Figurine zoomorfe de aspect Stoicani—Aldeni : 1 Suceveni, etapa I ; 2 Lişcoteanca (I), etapa II ; 3 Suceveni, etapa III ; 4 Tămăşeni, etapa III.

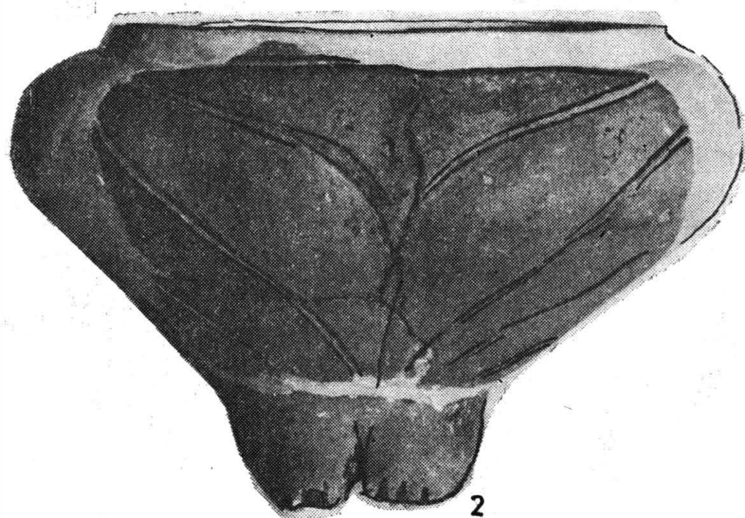
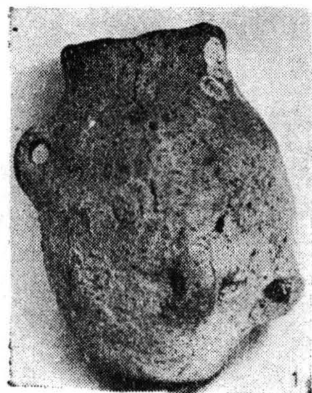
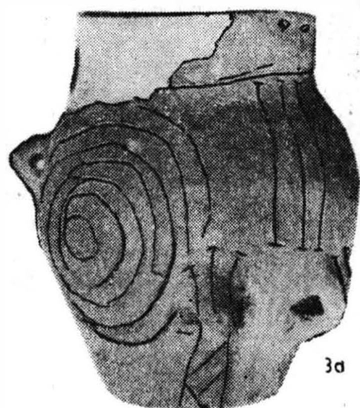
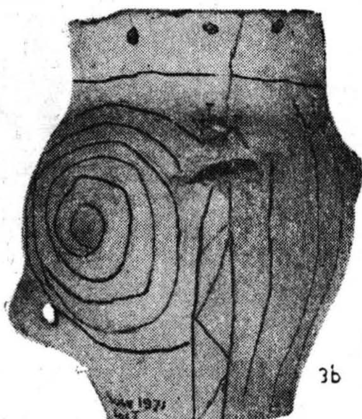


Fig. 16. Dodeşti. Vase piriforme antropomorfizate de aspect cultural Stoicani—Aldeni, etapa III.











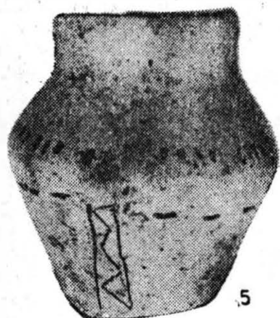


Fig. 17. Vase antropomorfe: 1—3 miniaturi de tip *pithoi*; 4 cu reprezentări umane plastice de aspect Stoicani—Aldeni de la Suceveni; 5 col. prof. Ghenuţă Coman, Murgeni—Vaslui.

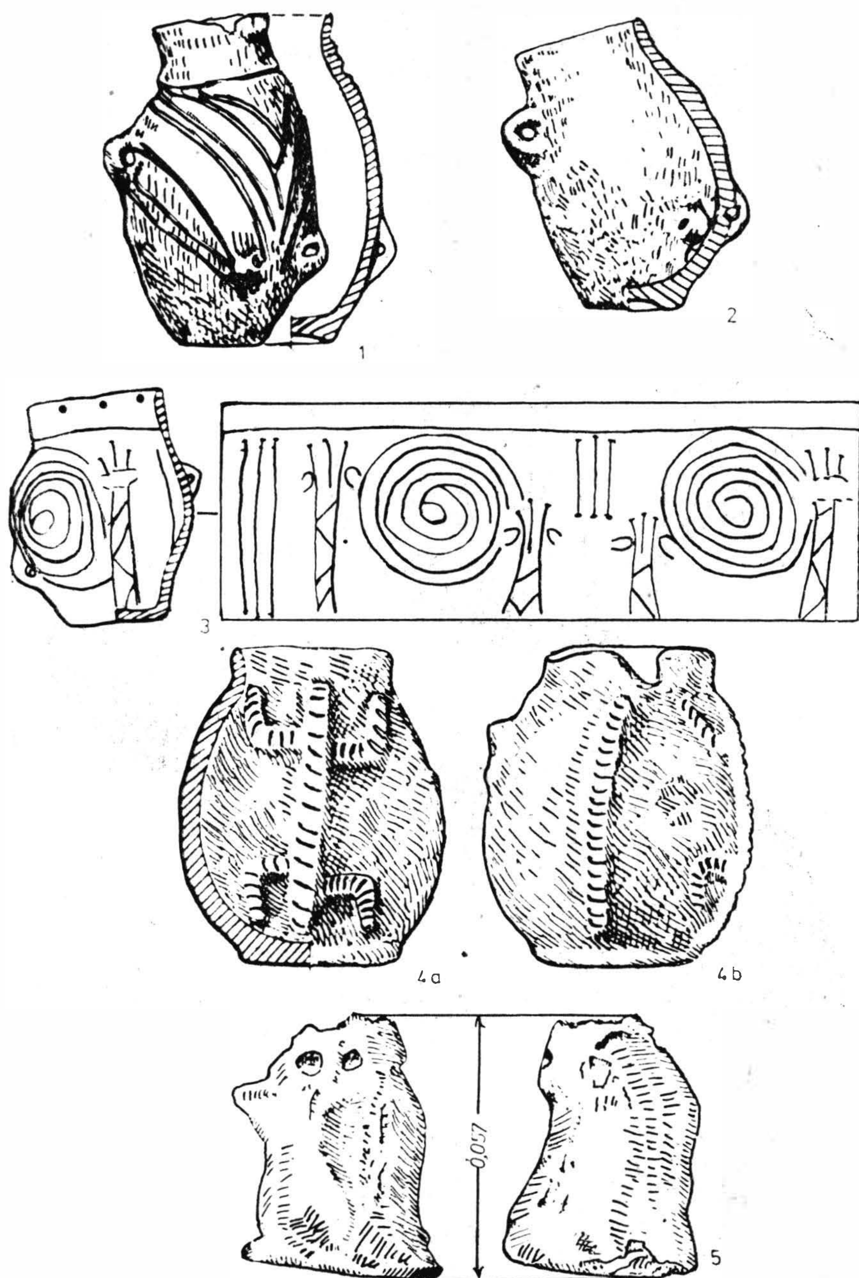


Fig. 18. Vase antropomorfe şi cu reprezentări umane plastice de aspect Stoicani — Aldeni: 1—4 Suceveni; 5 Bîrlăleşti — „Stanţia".

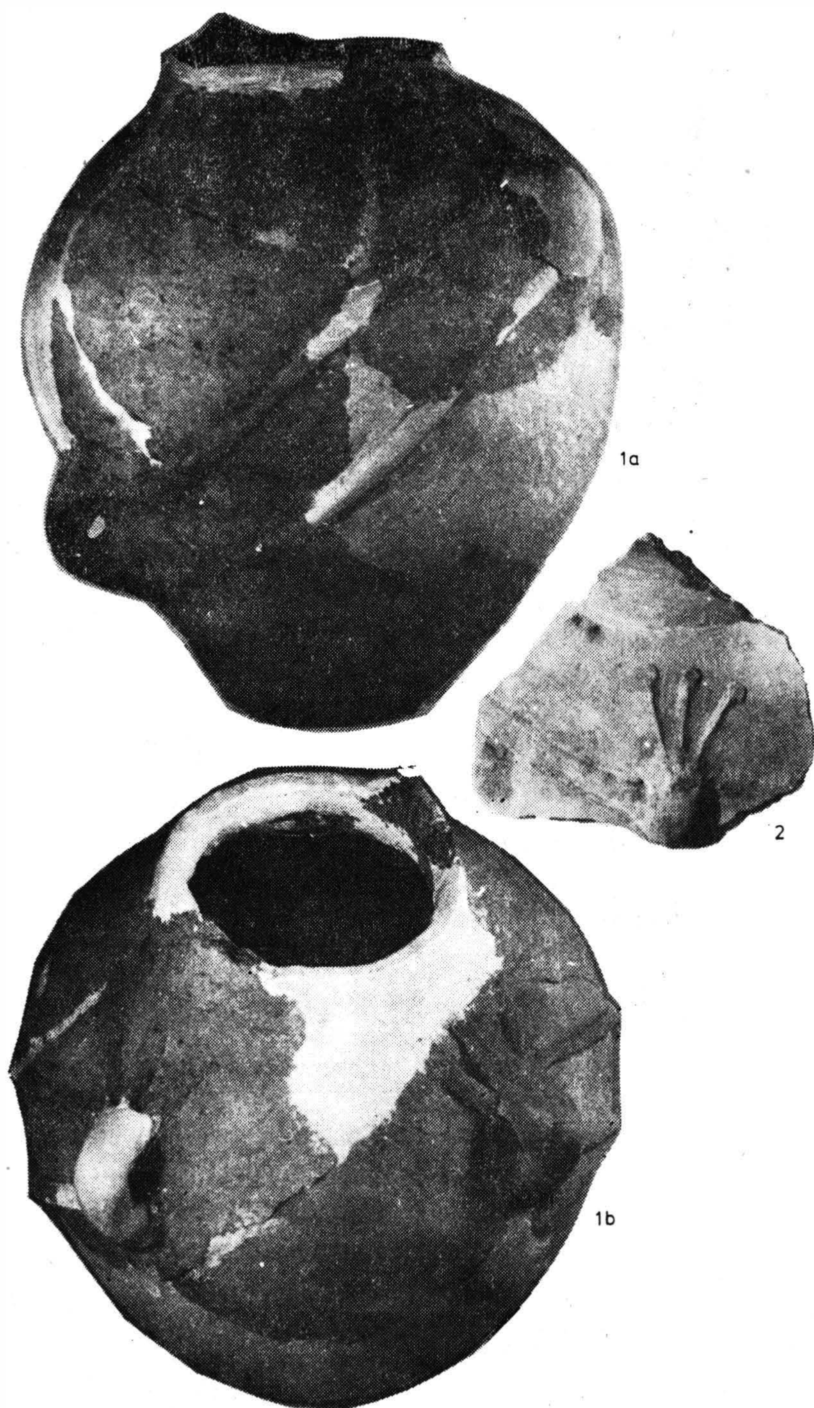


Fig. 19. Dodeşti. *Pithos* amforoid cu atribute magico-religioase de aspect cultural Stoicani — Aldeni.

de la Suceveni (fig. 18/3) a realizat o sinteză a tuturor tipurilor de vase antropomorfe ale ceramicii Stoicani — Aldeni.

În ceea ce priveşte tipul de *pithos* antropomorfizat reprezentat exclusiv prin modelarea torţiţelor în formă de braţe digitate, aceasta aplică un procedeu simplu şi străvechi pe ceramica neolitică, întîlnit în egală măsură atît pe ceramica dunăreană [49], cît şi pe aceea anatoliană de la Hacilar VI[50].

O altă problemă care nu şi-a găsit un răspuns pe deplin mulţumitor, este aceea referitoare la necropole. Acestea nu s-au găsit fiindcă s-au întreprins încă prea puţine săpături, iar pe de altă parte, pentru că mormintele se află la mari adîncimi, aşa încît întîmplător în cadrul lucrărilor agricole nu pot fi scoase la suprafaţă. Pe baza descoperirilor de pînă astăzi, cu privire la ritul funerar şi la credinţele comunităţilor neoeneolitice de aspect cultural Stoicani — Aldeni, se poate spune numai că avem de-a face cu cîteva morminte izolate, rău conservate, descoperite în interiorul aşezărilor, printre locuinţe, fără să cunoaştem vreo necropolă contemporană acestor aşezări.

Credem că acest lucru este în strînsă legătură nu numai cu credinţele şi practicile rituale specifice fiecărui trib neoeneolitic, dar şi cu condiţiile mediului geografic înconjurător. Recent s-a putut dovedi că în cadrul unor culturi neolitice, dintr-o perioadă timpurie sau mijlocie, au existat necropole avînd chiar sute de morminte. În ceea ce priveşte aspectul cultural Stoicani — Aldeni, dar putem aminti în treacăt şi de cultura Cucuteni, din perioada neoliticului tîrziu şi final, nu se cunosc pînă acum necropole, ci numai cîteva morminte sporadice, precum şi unele înmormîntări cu ritual deosebit[51]. Totuşi nu este exclus ca în viitor să se descopere şi necropole din perioada neoliticului tîrziu, specifice acestor culturi. Este binecunoscut faptul că la Cernavodă s-a descoperit o necropolă de tip Hamangia, din neoliticul mijlociu, cu circa 400 de morminte ce corespund în timp fazelor Boian II şi III, deci anterior aspectului cultural Stoicani — Aldeni, ca şi descoperirile de la Grădiştea Ulmilor, de pe teritoriul comunei Vărăşti, (jud. Ialomiţa), unde s-a dat la iveală o necropolă gumelniţeană tîrzie, cu 126 de morminte, dintr-o etapă mai tîrzie decît aspectul Stoicani — Aldeni [52]. Chiar dacă necropolele unor culturi nu au fost încă descoperite, intensificarea cercetărilor arheologice europene arată că măcar în perioada neoliticului mijlociu, majoritatea culturilor aveau necropole. Cercetările viitoare vor dovedi foarte probabil şi existenţa necropolelor altor culturi neoeneolitice.

Referitor la problema necropolelor specifice aspectului Stoicani — Aldeni, se poate da un dublu răspuns cu caracter ipotetic şi anume: a) astfel de cimitire au existat fireşte, dar morţii nu erau înhumaţi întotdeauna, ci probabil, uneori erau depuşi în mijlocul naturii, în păduri, sau erau aruncaţi ritual pe firul apelor; b) volumul cercetărilor arheologice

---

[49] H. Müller-Karpe, Handbuch der Vorgeschichte, II, Jungsteinzeit, München, 1968, pl. 199/D; Anton Niţu, CercIstIaşi, 2, 1971, p. 81, fig. 2/3; idem, Carpica, 6, 1973—1974, p. 12.

[50] J. Mellaart, *Excavations at Hacilar*, 1—2, Edinburgh, 1970, p. 106, fig. 56/4 şi pl. LIV/1; A. Niţu, Carpica, 6, 1973—1974, p. 12.

[51] Hortensia Dumitrescu, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 399—425, fig. 1—6.

[52] Informaţii primite de la Sebastian Morintz şi Eugen Comşa de la Institutul de arheo-

întreprinse pînă acum este relativ restrîns pentru a reuşi să lămurească complet o problemă atît de interesantă pentru perioada de început a epocii neolitice tîrzii de care ne ocupăm.

În ceea ce priveşte cronologia absolută, pe baza datelor C14 [53] existente, credem că nu greşim dacă încercăm să datăm aspectul cultural Stoicani — Aldeni, între anii 3800 — 3600 î.e.n., bineînţeles, sub rezerva că ulterior, analizele metodei C14 se vor înmulţi, pentru a se ajunge la rezultate mai puţin controversate decît cele actuale.

CONTRIBUTION CONCERNANT LE RITE FUNÉRAIRE ET LES CROYANCES MAGIQUES-RELIGIEUSES PROPRES AUX COMMUNAUTÉS DE L'ASPECT CULTUREL STOICANI — ALDENI

(RÉSUMÉ)

Le rituel funéraire, ainsi que les croyances spécifiques des tribus de l'aspect culturel Stoicani — Aldeni sont, généralement, peu connus. En effet, à part quelques tombes isolées à Bolgrad, Suceveni et Lişcoteanca I, aucun cimetière au sens véritable du terme ne lui est connu. Dans la présente étude, l'auteur se propose de tenter une brève synthèse à cet égard, partant de la position des squelettes accroupis, de la direction suivant laquelle sont orientés leurs crânes et du mobilier — relativement pauvre — de ces tombes, en tâchant de faire parler au maximum les infimes données dont on dispose jusqu'à présent.

Il devait exister un culte solaire, dont les éléments se trahissent sur le plan plastique par la présence des rosettes ou des disques, incisés sur les parois des jarres à provisions, ou des vases rituels qui livrèrent quelques grains de blé carbonisés. Ces témoignages, étroitement liés aux pratiques magico-religieuses du culte solaire et de la fécondité de la terre, ont été trouvés à Băneasa, Suceveni et Lişcoteanca I. De même, mentionnons les petits autels ou tables de culte si caractéristiques pour la dernière étape du faciès Stoicani — Aldeni, de Bonţeşti, Suceveni, Mînăstioara, Lişcoteanca III et Vulcăneşti. Hérités de la culture Précucuteni III, par l'intermédiaire de Cucuteni A 1, leur origine doit être cherchée chez les cultures de type Starčevo-Criş et tout particulièrement chez celles méridionales.

Une place à part revient aux pendentifs en forme de rhombe, qu'on appelle aussi des « plaques ornementales », en terre cuite ou en grès verdâtre, percés de trous aux angles, décorés de divers motifs incisés ou peints à l'ocre rouge, dont il faut compter les symboles solaires en forme de rosette parmi les plus rares. Du fait qu'il les retrouve sous la forme d'un motif incisé au cou de quelques statuettes de Stoicani et de Suceveni, à Suceveni ornant même le cou d'un oiseau en terre cuite, l'auteur leur

logie din Bucureşti cărora le mulţumim şi pe această cale.

[53] Vladimir Dumitrescu, Apulum, 12, 1974, p. 28—29, vezi şi tabelul cronologic.

attribue un caractère rituel, magico-religieux. Il les rapporte au culte des récoltes et du soleil, d'autant plus qu'une partie de ces pièces ont été trouvées dans des fosses calcinées, aménagées dans cette intention, avec des vases peints, des colliers de perles et quantité de grains de blé carbonisés.

La plastique ou le modelage de l'argile est l'un des facteurs les plus importants de la superstructure. A part sa valeur documentaire-artistique, elle est chargée d'une signification magico-religieuse, intimement liée non seulement aux pratiques rituelles mais aussi au développement de la société humaine antique. Or, le modelage de l'argile est bien représenté dans chacune des trois étapes de cette évolution culturelle, tant en ce qui concerne les types et variantes ou la pâte et le décor, qu'en tant qu'espèce ou genre (figurines anthropomorphes, féminines et masculines, ainsi que des figurines zoomorphes). Elle est également bien attestée dans la majeure partie des stations de cet aspect culturel. Si les figurines masculines sont plutôt rares, par contre le culte phallique est bien illustré.

Un autre pas des hommes appartenant à l'aspect culturel Stoicani—Aldeni dans leur tentative d'englober la représentation de la figure humaine en position « accroupie » dans la gamme des motifs ornementaux de signification rituelle (dont le caractère magico-religieux est d'origine anatolienne) a été marqué par la reproduction plastique de la figure humaine sur certains vases de type « pithoi ». Dans ce cas de représentation plastique de la figure humaine nous avons une fois de plus affaire à un héritage légué par la culture Précucuteni III. Ce qu'il y a de certain, c'est que les motifs décoratifs en usage dans la plastique Stoicani—Aldeni sont en étroit rapport avec le répertoire ornemental de la céramique : ils sont la fidèle transposition du décor familier à la céramique dans le domaine des statuettes anthropomorphes.

Quant à la plastique zoomorphe, elle n'est illustrée que par un nombre de pièces relativement modeste. Il s'agit surtout de silhouettes d'oiseaux très stylisées. Les quadrupèdes sont rares, en revanche les protomés zoomorphes sont assez nombreux, illustrant un culte lié à l'élevage.

En ce qui concerne les vases piriformes à tendances anthropomorphes, il n'y a jusqu'à présent que deux exemplaires mis au jour dans la station de Dodeşti. Ils sont originaires de l'aire de diffusion de la culture Précucuteni : une fois de plus l'aspect Stoicani—Aldeni en hérite par l'intermédiaire de la culture Cucuteni A 1. Ajoutons-leur les vases anthropomorphes miniatures de type « pithoi », attestés pour la première fois à Suceveni ; on constatera la stéatopygie caractérisant ce type de vases du répertoire de la céramique Criş. Le « pithos » anthropomorphe miniature de Suceveni réalise une synthèse de tous les types de vases anthropomorphes de la céramique Stoicani—Aldeni.

A la lumière des découvertes effectuées jusqu'à l'heure actuelle en rapport avec le rituel et les croyances des communautés néoénéolithiques de l'aspect Stoicani—Aldeni, on ne peut qu'évoquer les quelques tombes isolées et en mauvais état de conservation, dégagées dans les limites des stations. En effet, on ne connaît pas encore la moindre nécropole contem-

poraine de ces stations. Se fondant sur les résultats de la datation au C_{14}, l'auteur essaie de préciser la chronologie absolue de l'aspect Stoicani—Aldeni, qu'il place dans l'intervalle des années 3800 — 3600 av.n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Tombes à inhumation de l'aspect culturel Stoicani—Aldeni, avec des squelettes accroupis : 1—3 à Lişcoteanca I ; 4 à Suceveni.

Fig. 2. Objets rituels de l'aspect Stoicani—Aldeni, étape III (1—3 céramique ; 4 autel ; 5 pendentif avec le symbole du soleil) : 1 à Băneasa (la fosse a) ; 2—3 à Suceveni (secteurs I et II) ; 4—5 à Lişcoteanca (III).

Fig. 3. Objets rituels de l'aspect Stoicani—Aldeni : 1—2 à Suceveni (secteurs I et II) ; 3 à Bîrlăleşti—Stanţia.

Fig. 4. Suceveni. Jarre ornée de symboles solaires, aspect Stoicani—Aldeni.

Fig. 5. Colliers et pendantifs de l'aspect culturel Stoicani—Aldeni : 1—2 Lişcoteanca (III) ; 3—4 Stoicani ; 5—7 Suceveni.

Fig. 6. 1—5 Figurines féminines avec des pendentifs en forme de rhombe et chargés d'une signification magico-religieuse 7, figurine masculine, appartenant à l'aspect Stoicani—Aldeni, étape III : 1, 3—7 Suceveni ; 2 Stoicani.

Fig. 7. Figurines anthropomorphes féminines de l'aspect Stoicani—Aldeni, étape I : 1 de Vulcăneşti (hutte n° V) ; 2—4 Suceveni ; 5 Lunca (dép. de Galaţi).

Fig. 8. Figurines anthropomorphes féminines de l'aspect Stoicani—Aldeni, étape II : 1—4 Suceveni ; 5 Stoicani.

Fig. 9. Figurines anthropomorphes féminines et symboles phalliques de l'aspect Stoicani—Aldeni (1—2, 10 étape I ; 3, 11 étape II ; 4—9 étape III) : 1—8, 10—11 Suceveni ; 9 Tămăşeni.

Fig. 10. Dodeşti. Figurines féminines de l'aspect culturel Stoicani—Aldeni, étape III, avec une stéatopygie très accusée.

Fig. 11. Bîrlăleşti—Stanţia. Figurine féminine à la stéatopygie très accusée, appartenant à l'aspect Stoicani — Aldeni, étape III. Collection prof. Ghenuţă Coman, Murgeni—Vaslui.

Fig. 12. Divers types de figurines féminines de l'aspect Stoicani — Aldeni : 1—4 collection du prof. Ghenuţă Coman, Murgeni—Vaslui ; 5 Tămăşeni ; 6 Stoicani ; 7—8 Lişcoteanca (III) ; 9 Dodeşti.

Fig. 13. Figurines anthropomorphes de l'aspect Stoicani — Aldeni : 1—5 Stoicani ; 6—10 Dodeşti ; 11 Bîrlăleşti—Stanţia, collection prof. Ghenuţă Coman, Murgeni—Vaslui.

Fig. 14. Figurines zoomorphes, protomés de vases et louches dont le manche s'achève par un protomé zoomorphe : 1—5, 9—10 de l'aspect Stoicani — Aldeni ; 6—8 spécifiques de la culture Gumelniţa. 1 Lişcoteanca (I) ; 2 Tămăşeni ; 3—5 collection prof. Ghenuţă Coman, Murgeni—Vaslui ; 6—8 Musée d'histoire de la R.S. de Roumanie ; 9—10 Dodeşti.

Fig. 15. Figurines zoomorphes de l'aspect Stoicani — Aldeni : 1 Suceveni, étape I ; 2 Lişcoteanca (I), étape II ; 3 Suceveni, étape III ; 4 Tămăşeni, étape III.

Fig. 16. Dodeşti. Vases piriformes anthropomorphes de l'aspect culturel Stoicani — Aldeni, étape III.

Fig. 17. 1—3 Vases anthropomorphes miniatures de type « pithoi » ; 4 avec des représentations plastiques humaines de l'aspect Stoicani — Aldeni de Suceveni ; 5 collection prof. Ghenuţă Coman, Murgeni—Vaslui.

Fig. 18. Vases anthropomorphes et avec des représentations plastiques humaines de l'aspect Stoicani — Aldeni : 1—4 Suceveni ; 5 Bîrlăleşti—Stanţia.

Fig. 19. Dodeşti. « Pithos » de la forme d'une amphore avec des atributs magico-religieux, de l'aspect Stoicani — Aldeni.

NOI DESCOPERIRI DIN EPOCA BRONZULUI ÎN JUDEȚUL BUZĂU OBSERVAȚII ASUPRA CRONOLOGIEI CULTURII MONTEORU

DE

ALEXANDRU OANCEA şi VASILE DRÂMBOCIANU

Primele investigaţii arheologice în zona Buzăului, începute la Sărata Monteoru în 1917, au identificat o cultură cu trăsături bine definite, care a primit numele aşezării eponime [1]. Cu excepţia descoperirilor amintite, pînă în prezent, epoca bronzului pe teritoriul judeţului Buzău a fost puţin şi accidental cercetată. Poate fi menţionat doar sondajul de la Băieşti—Aldeni, într-o aşezare de tip Monteoru [2] şi săpătura de salvare de la Smeieni [3]. Mai nou, prin investigaţii de mai mare amploare la Cîrlomăneşti [4] şi Pietroasa Mică, prin cercetări de suprafaţă, mici sondaje şi numeroase descoperiri fortuite, s-a adunat un fond important de obiecte datînd din epoca bronzului, cele mai numeroase fiind proprii culturii Monteoru. În lucrarea de faţă vom prezenta sintetic aceste descoperiri inedite, făcînd, datorită spaţiului limitat, mai puţin o analiză a materialelor şi mai mult o ordonare şi interpretare a lor, pe etape cronologice şi culturale.



Descoperiri aparţinînd fazei *Monteoru Ic4* au fost semnalate pe teritoriul judeţului Buzău în mai multe puncte: Sărata Monteoru, Pietroasa Mică — Coasta Rusului, Săpoca, Fîntîneşti şi Cîrlomăneşti. Singurele observaţii stratigrafice asupra acestei etape au putut fi făcute doar la Sărata Monteoru, pe pantă, aici fiind notate trei niveluri de locuire [5] şi la Cîrlomăneşti, unde materialele Monteoru Ic4 au fost găsite într-un singur nivel, cu o grosime ce variază între 15 şi 30 cm.

---

1 I. Nestor, BerRGK, 1933, p. 94—100; idem, Istoria României, I, Bucureşti, p. 100—105; idem *Raport asupra activităţii ştiinţifice a MNA în anii 1942—1943*, Bucureşti, 1944, p. 20—29; I. Nestor şi colab., SCIV, 1, 1950, p. 53—56; SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 69—90; SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 497—515; Eugenia Zaharia şi Alexandrina Alexandrescu, SCIV, 2, 1951, p. 159—169; Eugenia Zaharia în *Actes du VIII^e Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, Belgrad, 1971, p. 52; idem, Studii şi cercetări de istorie buzoiană, Buzău, 1973, p. 19; idem, *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 411—415, 525—528.

2 Gh. Ştefan, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 138—149.

3 Victor Teodorescu, Materiale, 8, 1962, p. 273—283.

4 Alexandru Oancea, Cercetări arheologice, Muzeul de istorie al R.S.R., 2, 1976, p. 191—238.

5 Eugenia Zaharia, *op. cit., loc. cit.*

S C I V A, tomul 28, nr. 4, Bucureşti, octombrie — decembrie 1977, p. 509—529

Ceramica etapei MIc4 este lucrată fie din pastă fină, bine frămîntată şi arsă, de culoare brună, brună-cenuşie sau neagră, lustruită, fie mai grosieră, avînd ca degresant pietriş mărunt sfărîmat şi bucăţi de calcar.

Tipurile principale de vase folosite în această fază sînt : *ceaşca* cu gît înalt, gura uşor albiată, buza răsfrîntă în afară, de sub care pornesc două torţi bandate aproape paralele cu gîtul ; corpul nu este uniform curbat, între etajul inferior şi cel superior existînd un unghi, care alături de pragul ce apare pe unele vase între gît şi corp, constituie elemente caracteristice fazei MIc4 ; *askosul ; cupa* cu patru torţi bandate ; *paharul* înalt cu gura largă, acoperit cu barbotină, sau scund cu pereţii uşor înclinaţi spre fund ; *amfora* cu gît înalt şi marginea în pîlnie (fig. 1/1—9 ; 2/1, 3, 6.; 3/3, 5, 8 ; 6/1—9 ; 7/1—8).

Decorul este predominant incizat : cercuri concentrice simple sau combinate cu şiruri de puncte, linii în căpriori, val sau orizontale, uneori trasate cu ajutorul pieptenului, triunghiuri umplute cu puncte, care, cu predilecţie, încadrează linii orizontale, brîuri alveolare aflate pe vasele sac. Pe un singur fragment de ceaşcă, avînd culoarea neagră, apare un ornament în zigzag realizat prin tehnica Furchenstich (fig. 3/9).

Una din puţinele piese de metal aparţinînd acestei etape e reprezentată de un topor plat de aramă descoperit la Băieşti—Aldeni [6].

La Cîrlomăneşti şi Săpoca s-a constatat apariţia la acest nivel a unor materiale ceramice, avînd unele din caracteristicile generale ale ceramicii bronzului timpuriu, a căror definire şi încadrare este dificilă în stadiul actual al cunoştinţelor noastre. Un singur fragment de vas, descoperit însă într-un context nesigur la Săpoca, provenind dintr-o aşezare în care sînt cunoscute doar materiale MIc4 — Ic3, avînd buza crestată şi cercuri incizate pe corp, poate fi atribuit cu certitudine culturii Glina [7], el rămînînd pentru noi un element singular (fig. 6/1). Mai multe fragmente descoperite la Cîrlomăneşti, cu perforaţii complete sau nu, dar fără găuri-butoni, avînd aplicaţii sub forma unor proeminenţe, butoni, brîuri, ornamentează în general o ceramică grosieră, dar bine frămîntată şi arsă, deosebită de cea monteoreană, sau, în cîteva cazuri chiar pe o pastă de tip Monteoru (fig. 1/6 ; 2/8 ; 3/3 ; 6/4 ; 7/4—5). O parte din aceste materiale — categoria ceramică cu decor în relief — sînt prezente şi la Sărata Monteoru, fiind definite ca „elemente Schneckenberg B"[8], „proprii culturii Monteoru şi în acelaşi timp comune celor trei culturi de la începutul epocii bronzului, Glina III — Schneckenberg şi Monteoru"[9]. În privinţa elementelor Glina III — Schneckenberg descoperite la Sărata Monteoru, Petre Roman consideră că ele „. . . ar putea să reprezinte fie moşteniri pe care cultura Monteoru le preia din Glina III, fie o depunere sporadică de caracter Schneckenberg deranjată de locurile ulterioare, monteorene. Tipologic, inventarul Monteoru Ic4 arată o continuare a evoluţiei Schneckenberg-Glina III, nu o dezvoltare paralelă cu aceasta din urmă"[10].

---

[6] Alexandru Oancea şi Vasile Drâmbocianu, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 565—566.

[7] A. Ulanici, Cercetări arheologice, 1, 1975, p. 69, fig. 18/4 ; 2, 1976, p. 61, fig. 12/5, 17/2—3, 11.

[8] Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 20, 25.

[9] Idem, *Despre prima etapă de dezvoltare a culturii Monteoru*, Comunicare susţinută la Colocviul asupra epocii bronzului, Bucureşti, 3 dec. 1973.

[10] Petre Roman, ActaArchCarp, 15, 1975, nota 17.

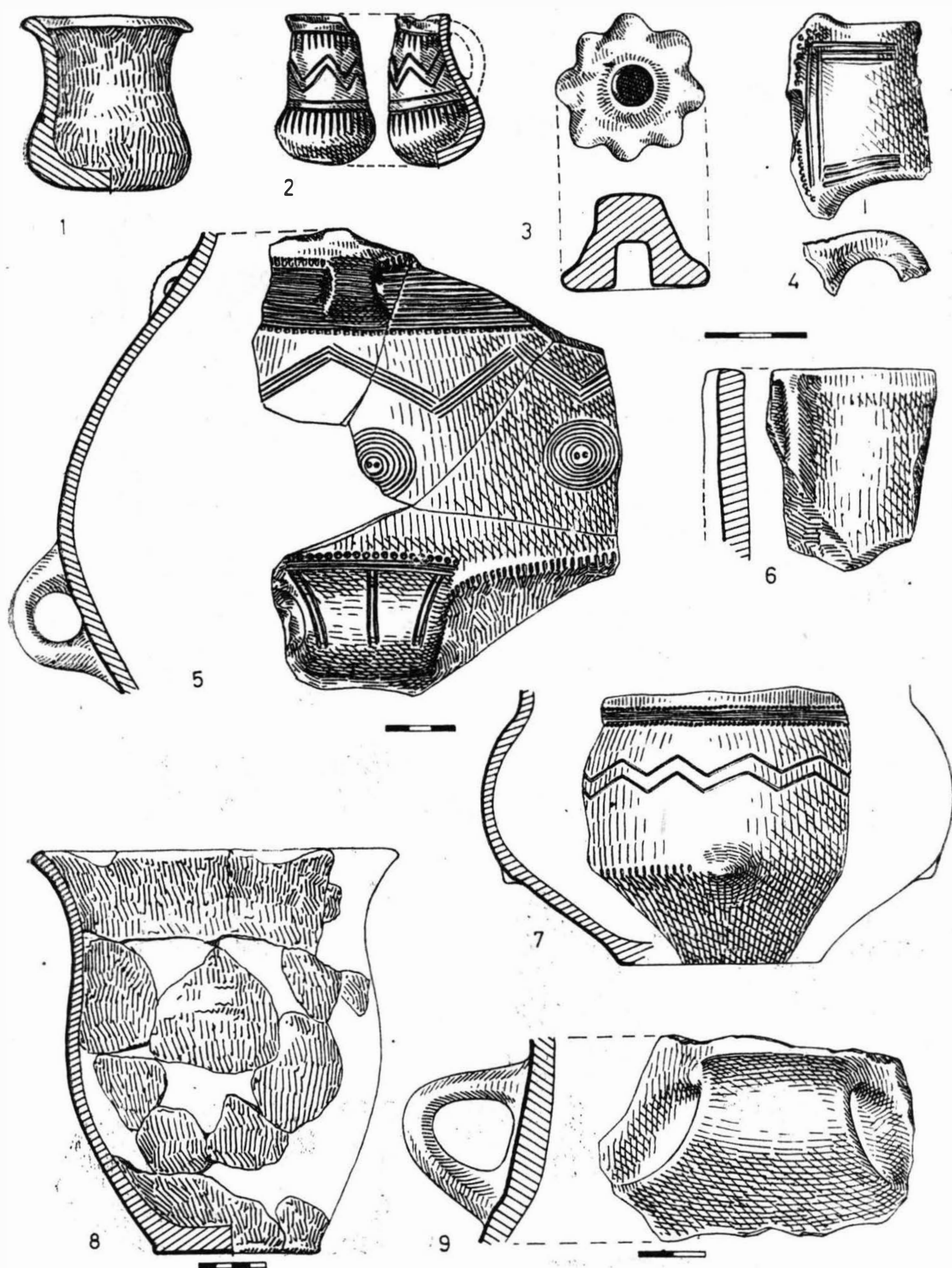


Fig. 1. Ceramică de tip Glina III — Schneckenberg (6 Cîrlomănești) și Monteoru Ic4 (1—5, 7—9 Cîrlomănești).

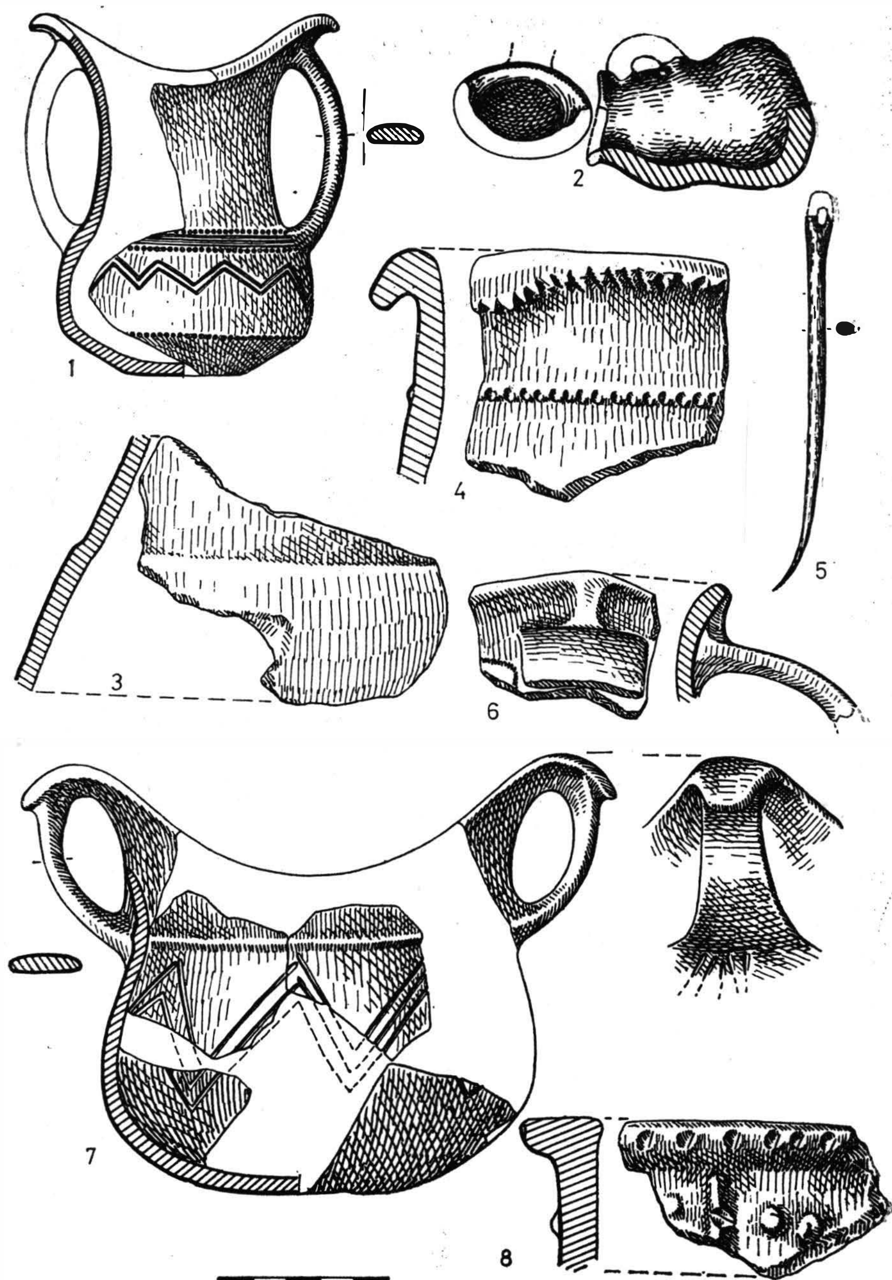


Fig. 2. Ceramică Monteoru Ic4 (1, 3, 6, 8 Cîrlomăneşti) şi Monteoru Ic3 (2, 4, 7 Cîrlomăneşti).

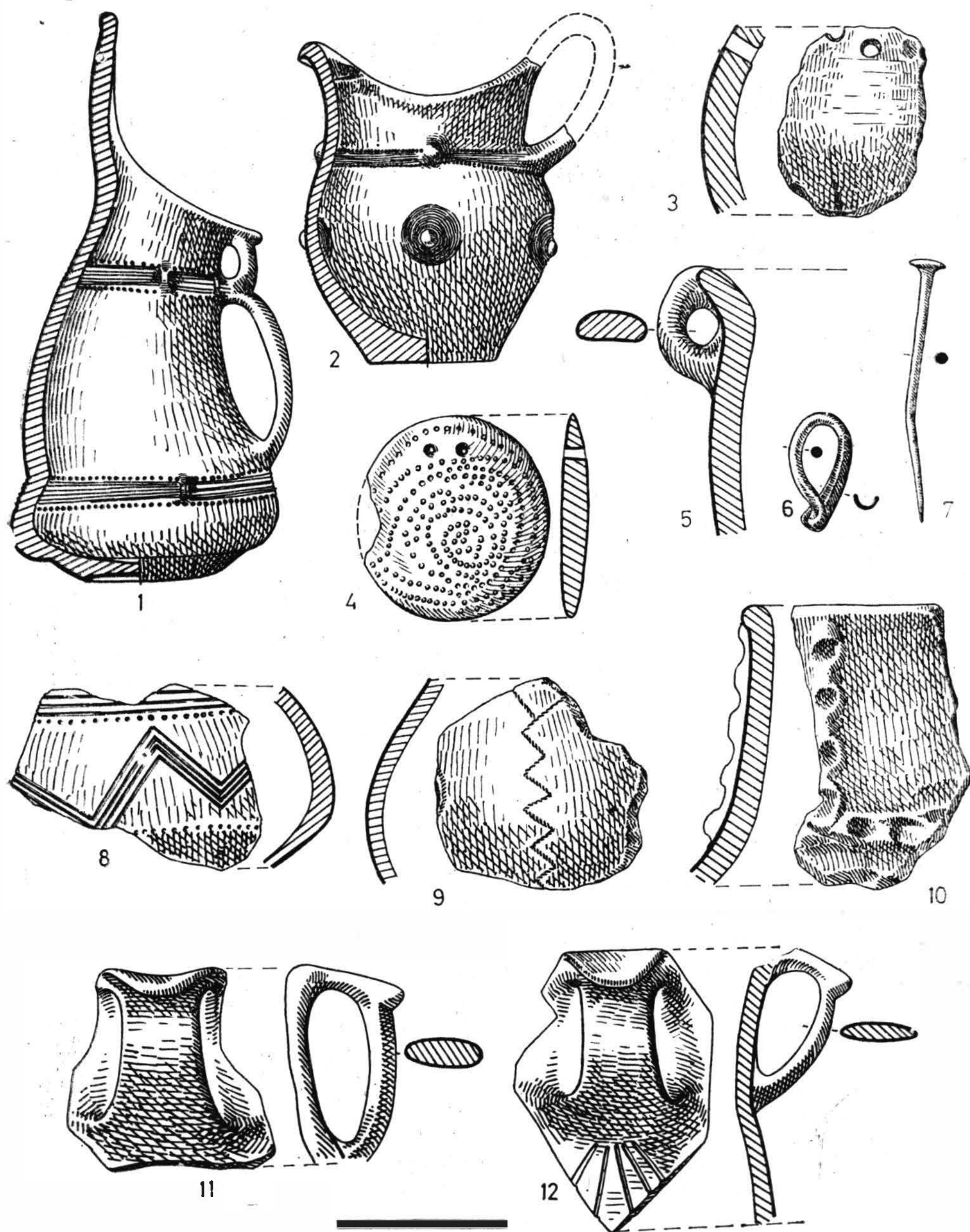


Fig. 3. Ceramică de tip Glina III — Schneckenberg (3 Cîrlomănești), Monteoru Ic4 (5 Fîntînești; 8—9 Săpoca) și Monteoru Ic3 (1 Băiești—Aldeni; 2, 4 Cîrlomănești; 11—12 Săpoca); bronz (6—7 Cîrlomănești).

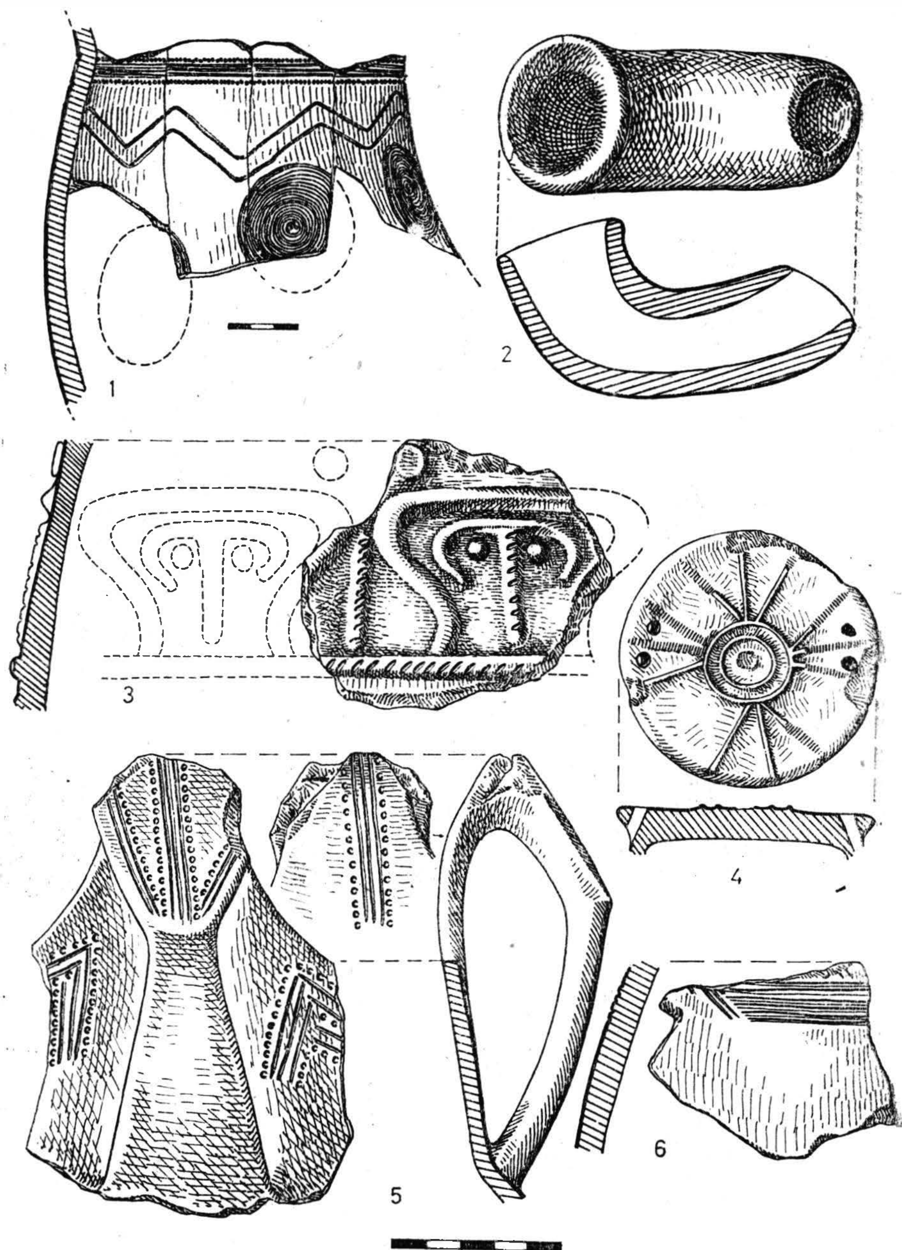


Fig. 4. Ceramică Monteoru Ic3 (1,6 Cîrlomăneşti), Monteoru Ic2 (3—4 Cîrlomăneşti) şi Monteoru Ia (5 Cîrlomăneşti).

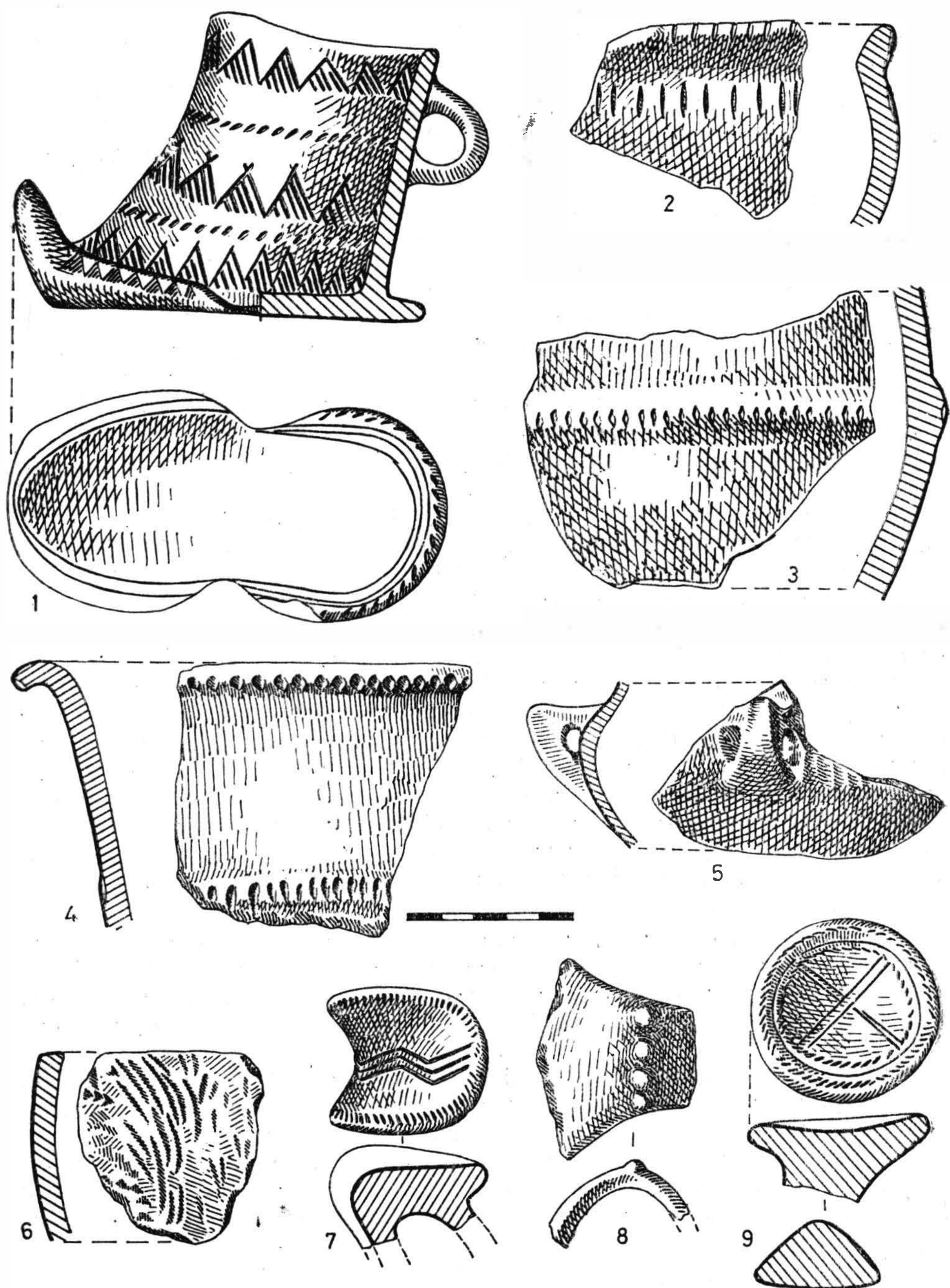


Fig. 5. Ceramică Monteoru Ic3 (2—3 Săpoca ; 4 Cîrlomănești ; 8 Fîntînești), Monteoru Ic2 (7 Săpoca), Monteoru Ia (1 Cernătești ; 9 Săpoca), de tip Coslogeni (5 Pîrscov) și Tei (6 Pietroasa-Mică).

Mai nou, Mircea Petrescu-Dîmboviţa socoate posibilă o contemporaneitate Glina III — Schneckenberg — Monteoru Ic4 chiar la începuturile epocii mijlocii a bronzului [11].

Este greu de dovedit această contemporaneitate în epoca timpurie a bronzului sau la începutul bronzului mijlociu, cît timp încă nu deţinem în faza MIc4 elementele tipice culturii Glina III — Schneckenberg, ci doar pe acelea care se întîlnesc şi în afara ariei acestei culturi. Ca atare, fragmentele ceramice în discuţie nu putem să le socotim de factură Glina III — Schneckenberg, ele avînd o circulaţie mai largă, ci doar preluări, posibil din cadrul culturii amintite.

Alături de acestea este dificil de explicat prezenţa unor elemente vestice — Banat — gurile Mureşului — identificate în nivelul MIc4 de la Cîrlomăneşti sau în ceramica acestei faze : un pahar cu gura largă, stropit cu barbotină (fig. 1/8), un văscior miniatural (fig. 1/1), sau chiar forma generală a tipului de ceaşcă cu două torţi, avînd profilul corpului unghiular (fig. 2/1) [12].

Etapele *Monteoru Ic3 — Ic2* au fost semnalate în numeroase aşezări ale culturii Monteoru din zona Buzăului. O analiză aprofundată asupra materialelor MIc3 — Ic2 fiind deja realizată [13], vom prezenta succint trăsăturile caracteristice şi elementele noi care definesc aceste faze în regiunea din nord-estul Munteniei.

Tipurile de forme şi decor din faza Monteoru Ic4 sînt continuate şi dezvoltate în etapa următoare MIc3. Astfel, ceaşca MIc4 cu două torţi evoluează spre două forme noi : *ceaşca cu o singură toartă*, cu profil alungit, avînd gura albiată, buza uşor trasă în regiunea opusă torţii şi aplecată în afară, formă apropiată de tipul ceştii din faza MIc4 (fig. 3/2) şi *ceaşca scundă* cu corpul bombat şi două torţi supraînălţate (fig. 2/7). La ambele forme se constată dispariţia profilului unghiular al corpului şi treptata supraînălţare a torţilor. Alături de acestea continuă să fie folosite *vasele scunde cu marginea lăţită şi întoarsă*, *amfora*, *vase sac*, *capace* cu două ori mai multe orificii şi inel interior avînd diametrul mai mic decît circumferinţa obiectului, *askosuri* (fig. 2/2, 4, 7 ; 3/1—2 ; 4/1 ; 5/2—4 ; 8/1—7, 10—13 ; 9/1—14).

În faza MIc3 apar pentru prima dată o serie de elemente noi, care vor deveni caracteristice şi definitorii culturii Monteoru. Pe locul liniei incizate şi a şirurilor de puncte care marcau partea superioară a torţilor MIc4 vor apărea acum, fie şiruri de mici proeminenţe, fie o creastă triunghiulară, care va evolua în moduri diferite: sau îngroşată şi aplicată pe braţul toartei se va răsuci formînd un „melc", sau mărită, în forma unei limbi, va da naştere pragului aşa-numitei torţi cu şa şi prag. Se întîlnesc şi torţi cu prag avînd şaua puţin marcată (fig. 2/7 ; 3/11—12 ; 5/8 ; 8/2—4).

Deşi s-a afirmat lipsa aproape totală din Muntenia a vaselor sac, lucrate din pastă grosieră, avînd buza îngroşată şi crestată, prevăzute cu brîu crestat [14], descoperiri mai noi, şi analizate pe un spaţiu mai larg

---

[11] Mircea Petrescu-Dîmboviţa, Preistoria Alpina, 10, 1974, p. 277—289 ; idem, *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 308.

[12] Tudor Soroceanu, Banatica, 3, 1975, pl. III/1—4 ; I/5, 12.

[13] Marilena Florescu, ArhMold, 4, 1966, p. 39—119.

[14] *Ibidem*, p. 81.

decît s-a făcut pînă în prezent, aduc în lumină la Cîrlomănești, Săpoca, Cernătești, Fîntînești, Năieni, Pietroasa Mică și în alte localități, existența acestei categorii ceramice (fig. 2/4 ; 5/2—4 ; 8/13 ; 9/1—12).

Decorul vaselor reprezintă o continuare și o dezvoltare a celui întîlnit în perioada anterioară MIc4. El este realizat aproape integral prin incizie — cercuri concentrice, linii în căpriori, unghiulare, orizontale și zigzag — obținută cu ajutorul unui instrument ascuțit sau cu pieptenele, crestături mărunte, brîuri crestate sau simple, mici alveole și proeminențe. Pe vasele sac decorul predominant constă în brîuri alveolare și crestate.

Într-o locuință MIc3 de la Cîrlomănești a fost descoperită o placă-pandantiv de lut, cu două perforații, decorată cu șiruri de puncte care formează o spirală (fig. 3/4). Piesa de la Cîrlomănești are bune analogii în discurile de metal (aramă-aur) și lut cunoscute în mai multe locuri din neolitic pînă la începutul epocii mijlocii a bronzului : Hăbășești [15], Beba Veche [16], Mokrin [17], Pančevo [18].

În etapa MIc3 încep să se înmulțească descoperirile unor piese de bronz. La Cîrlomănești a fost găsit, într-un complex MIc3, un ac cu capul lățit *(Nagelkopfnadel)*, care apare în perioada Reinecke B și un inel de buclă cu un braț subțire avînd secțiunea circulară, cu nod la capăt, celălalt braț fiind ușor lățit, albiat și terminat prin margine dreaptă (fig. 3/6—7). Un topor de tip răsăritean (Osebiți) a fost descoperit la Cernătești [19].

Etapa *Monteoru Ic2* prin tipurile ceramice și de ornamentație, prin tehnica de execuție a vaselor, reprezintă o dezvoltare directă din faza MIc3. Formele ceramice continuă cu foarte puține schimbări evoluția din perioada anterioară. Majoritatea vaselor sînt lucrate din pastă bună sau fină, ceramica grosieră fiind aproape inexistentă. Toarta cu șa și prag suferă mici modificări datorate lățirii șeii și ridicării marginilor ei, evoluție care va da naștere în faza Monteoru Ia torților avînd marginile dezvoltate sub forma unor căști de radio. Un element nou este reprezentat de apariția în ornamentica MIc2 a unor figuri umane, stilizate, încadrate de o linie în relief avînd forma literei omega, care, în unele cazuri, formează metope pe suprafața vasului (fig. 4/3—4 ; 5/7 ; 8/8—9 ; 10/1—13).

În privința ornamentației se constată folosirea decorului în relief și a celui incizat, preluînd în general motivistica fazei MIc3. Dacă în Moldova a fost sesizată dispariția în faza MIc2 a cercurilor concentrice [20], în Muntenia ele par totuși să continue, așa cum ne indică un exemplar de la Cîrlomănești (fig. 10/12).

În încheierea sintezei sale asupra fazelor timpurii ale culturii Monteoru, Marilena Florescu afirma referitor la Moldova că „A treia perioadă în care pot fi cuprinse materiale arheologice aparținînd fazelor Ic1 — IIb corespunde dezvoltării maxime și ascendente a culturii Monteoru"[21].

---

15 V. Dumitrescu, *Hăbășești*, București, 1967, fig. 51.
16 Dorin Popescu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 160.
17 M. Girić, Mokrin, nekropola ranog bronzanog doba I, în Dissertationes et Monographiae, XI, Belgrad, 1971, p. 193, 230, pl. LXXX, III, 13.
18 Inedită. Muzeul național din Belgrad, inv. 3 053.
19 Alexandru Oancea și Vasile Drâmbocianu, *op. cit.*, *loc. cit.*
20 Marilena Florescu, *op. cit.*, p. 84.
21 *Ibidem*, p. 113.

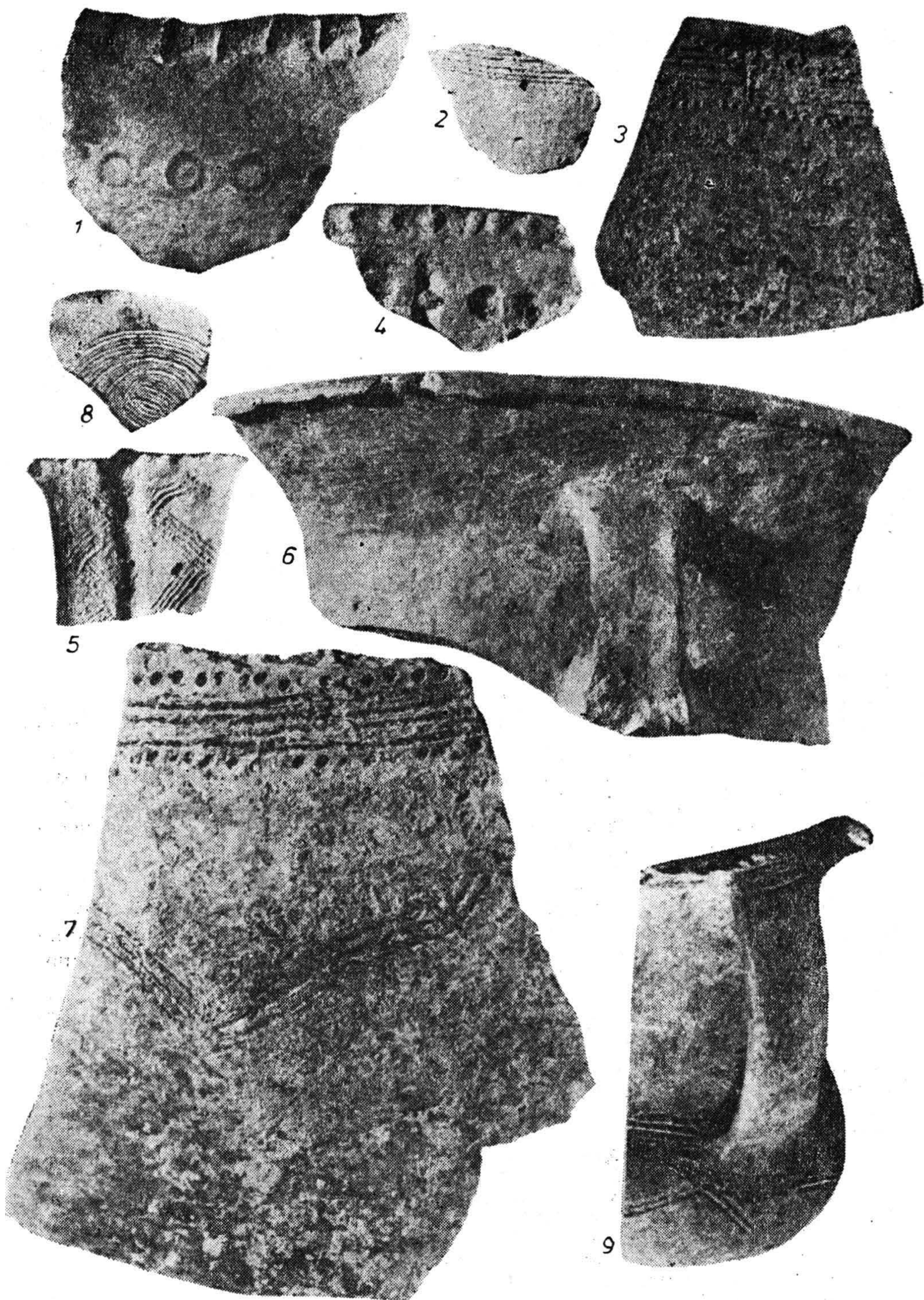


Fig. 6. Ceramică de tip Glina III — Schneckenberg (1 Săpoca ; 4 Cîrlomănești) și Monteoru Ic4 (2—3, 5—9 Cîrlomănești).

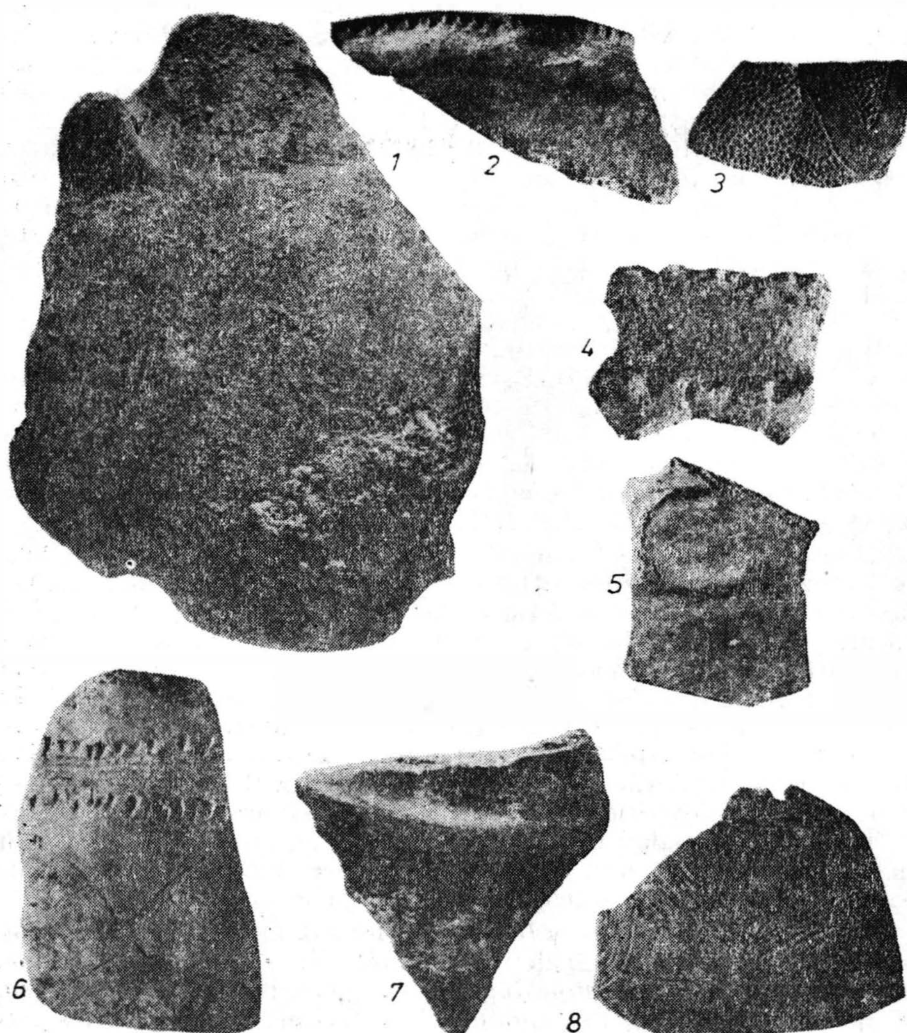


Fig. 7. Ceramică Monteoru Ic4 (1—8 Cîrlomăneşti).

Această constatare poate fi pusă sub semnul întrebării sau chiar infirmată analizînd situaţia culturii Monteoru în întreaga sa arie de dezvoltare la sfîrşitul fazei MIc2 şi în continuare.

Cartarea aşezărilor şi necropolelor, cunoscute pînă în prezent aparţinînd culturii Monteoru [22], ne indică statistic următoarele cifre : dacă în

[22] Alexandru Oancea, *op. cit.*, p. 222, 226—230, fig. 20 ; numărul punctelor Monteoru corespund statisticii apărute în 1976, la care am adăugat pe cele cunoscute ulterior ; bibliografia descoperirilor menţionate în text în continuare este prezentă în catalogul aşezărilor şi necropolelor culturii Monteoru din studiul suscitat.

prima fază de existenţă a culturii — MIc4 — descoperirile se concentrează în zona nordică şi nord-estică a Munteniei (13), sudul Moldovei (1 ?)[23] şi sud-estul Transilvaniei (1), în fazele următoare — MIc3 — Ic2 — cultura Monteoru înaintează în regiunea centrală şi vestică a Moldovei. Cele peste 150 de descoperiri MIc3 — Ic2 sînt repartizate astfel: 4 în Transilvania (numai MIc3), peste 30 în Muntenia şi 117 în Moldova. Din faza MIc1 au fost semnalate 14 descoperiri (5 în Muntenia şi 9 în Moldova), din etapa MIb 9 descoperiri (1 în Muntenia şi 8 în Moldova), ca în fazele MIa şi MII (IIa) să fie cunoscute peste 50 de descoperiri. Ultima fază MIII (MIIb şi Balinteşti-Gîrbovăţ) cunoaşte pînă în prezent 12 puncte.

Concret, adîncind această analiză, constatăm că ceramica publicată şi atribuită fazei MIc1 e reprezentată de două ceşti (Băieşti—Aldeni şi Sărata Monteoru) a căror formă şi decor sînt foarte apropiate de vasele fazei MIc2 cu decor incizat, o toartă (Beciu), iar în rest doar simple menţionări ale existenţei acestei etape fără prezentarea vreunui material ilustrativ. O situaţie identică o găsim şi în cazul fazei următoare : un singur vas (Sărata Monteoru) şi nu mai mult de 6 fragmente ceramice din 4 aşezări prezintă şi caracterizează faza MIb.

Discrepanţa dintre numărul punctelor şi bogăţia materialului MIc3 — Ic2, pe de o parte şi MIc1 — Ib, pe de altă parte, de asemenea, necunoaşterea cvasitotală a acestor două faze din urmă, nu poate fi explicată doar printr-o lacună a cercetării. Este posibilă existenţa unor niveluri MIc1 — Ib, intermediare între MIc2 şi MIa în aşezarea eponimă, dar, pe baza cunoştinţelor noastre din prezent nu putem să generalizăm situaţia de la Sărata Monteoru la întreaga arie culturală. Din acest motiv, pînă la apariţia unor date sigure, bazate pe analiza şi publicarea integrală a materialelor din nivelurile MIc1 — MIb de la Sărata Monteoru, socotim că faza MIa succede (la o perioadă de timp ce nu poate fi precizată) etapa MIc2.

Înainte de a analiza cauzele care, credem, au provocat modificări în structura culturii Monteoru, post MIc2, este necesar să prezentăm succint ceramica fazei MIa şi elementele noi semnalate la această dată.

Ceramica etapei *Monteoru Ia* continuă formele întîlnite în faza MIc2 cu decor incizat. Tipurile principale în circulaţie sînt *ceştile* cu una sau două torţi, *askosurile*, *amforele*, *străchinile* cu marginea teşită. Elementele noi care apar acum constau în supraînălţarea maximă a torţilor, înălţarea marginii ceştilor în regiunea opusă torţii sau apariţia torţilor care au în partea superioară o platformă triunghiulară, un ultim element de evoluţie a torţii cu şa şi prag din fazele MIc3 — Ic2. Dealtfel acest tip de toartă va dispare la sfîrşitul fazei MIa. În faza MIc2 s-a constatat lăţirea pragului şi înălţarea marginilor la toarta cu şa şi prag, modificare ce tipologic, va duce în etapa MIa la crearea torţilor cu marginile mult dezvoltate şi transformate în două cupe sau discuri, asemănătoare căştilor de radio. Pe aceeaşi linie de evoluţie tipologică se vor naşte în această fază torţile decorate cu capete de berbeci (fig. 4/5 ; 5/1,9 ; 11/1—12).

Trăsături noi sînt constatate şi în ornamentica fazei MIa. Decorul este general incizat : apar ghirlandele, liniile scurte, triunghiurile şi

[23] *Ibidem*, nota 76.



Fig. 8. Ceramică Monteoru Ic3 (1—7, 10—13 Cîrlomănești) și Monteoru Ic2 (8—9 Cîrlomănești).

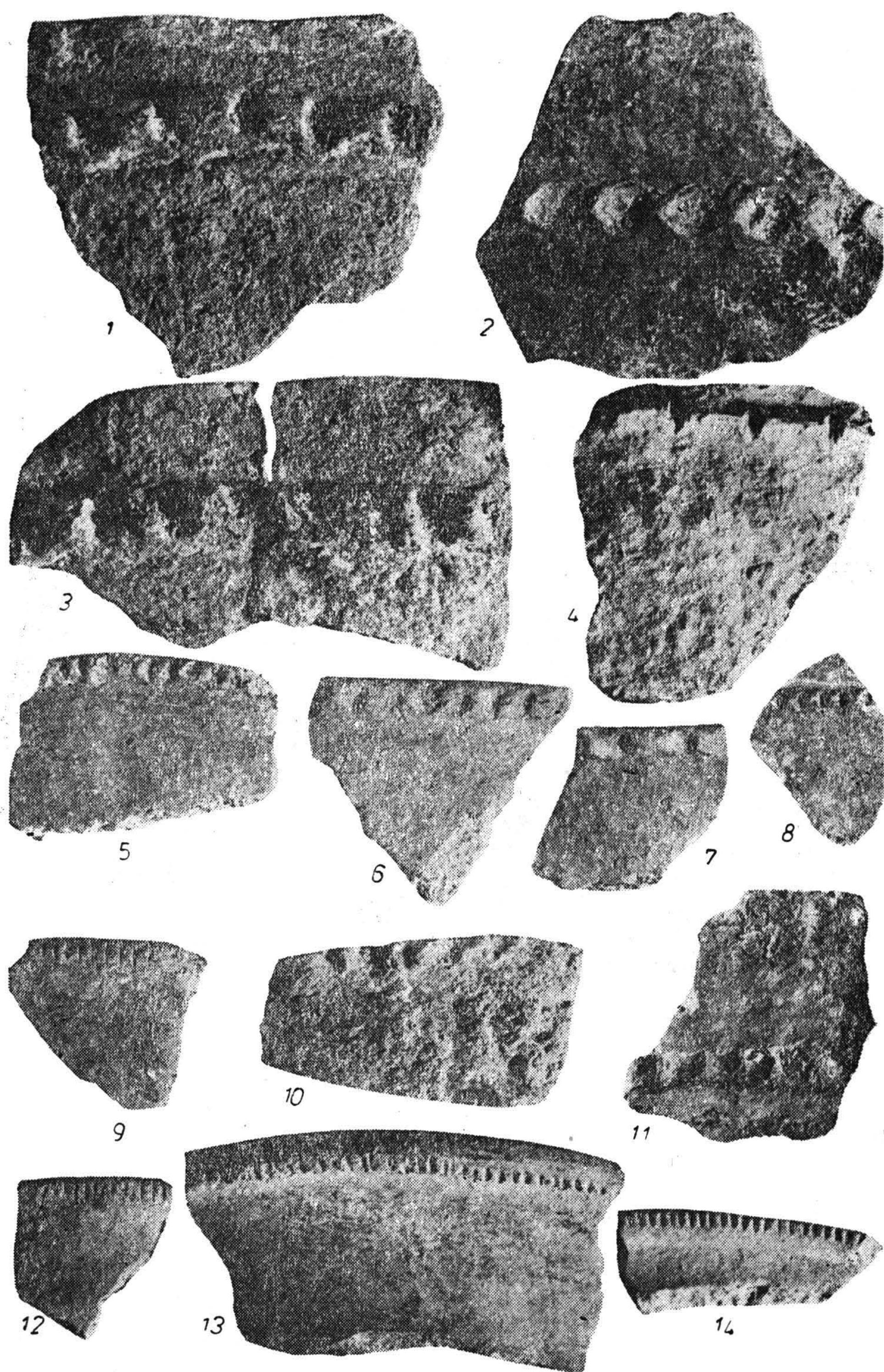


Fig. 9. Ceramică Monteoru Ic3 (1 – 14 Cîrlomănești).

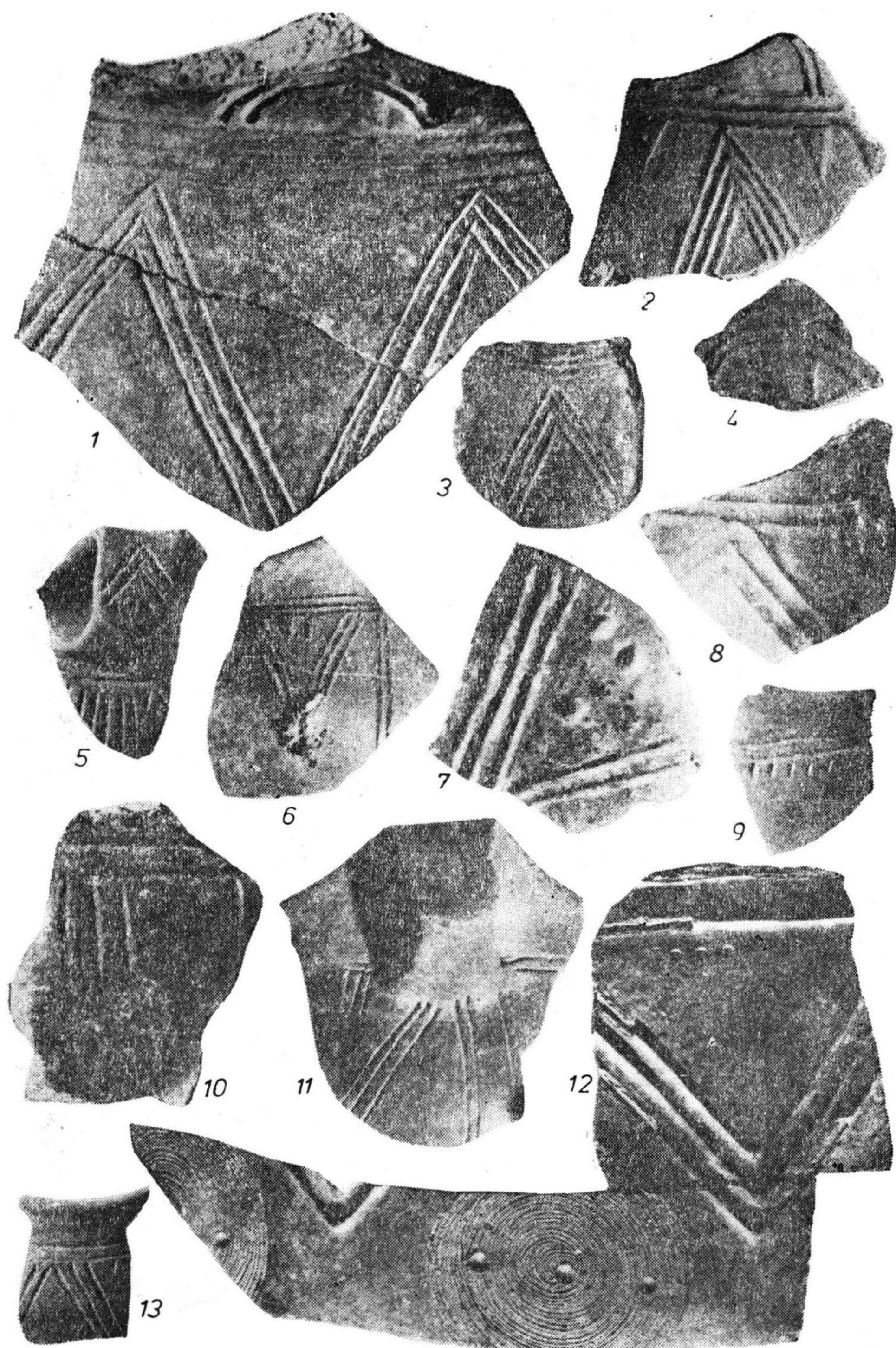


Fig. 10. Ceramică Monteoru Ic2 (1—13 Cîrlomănești).

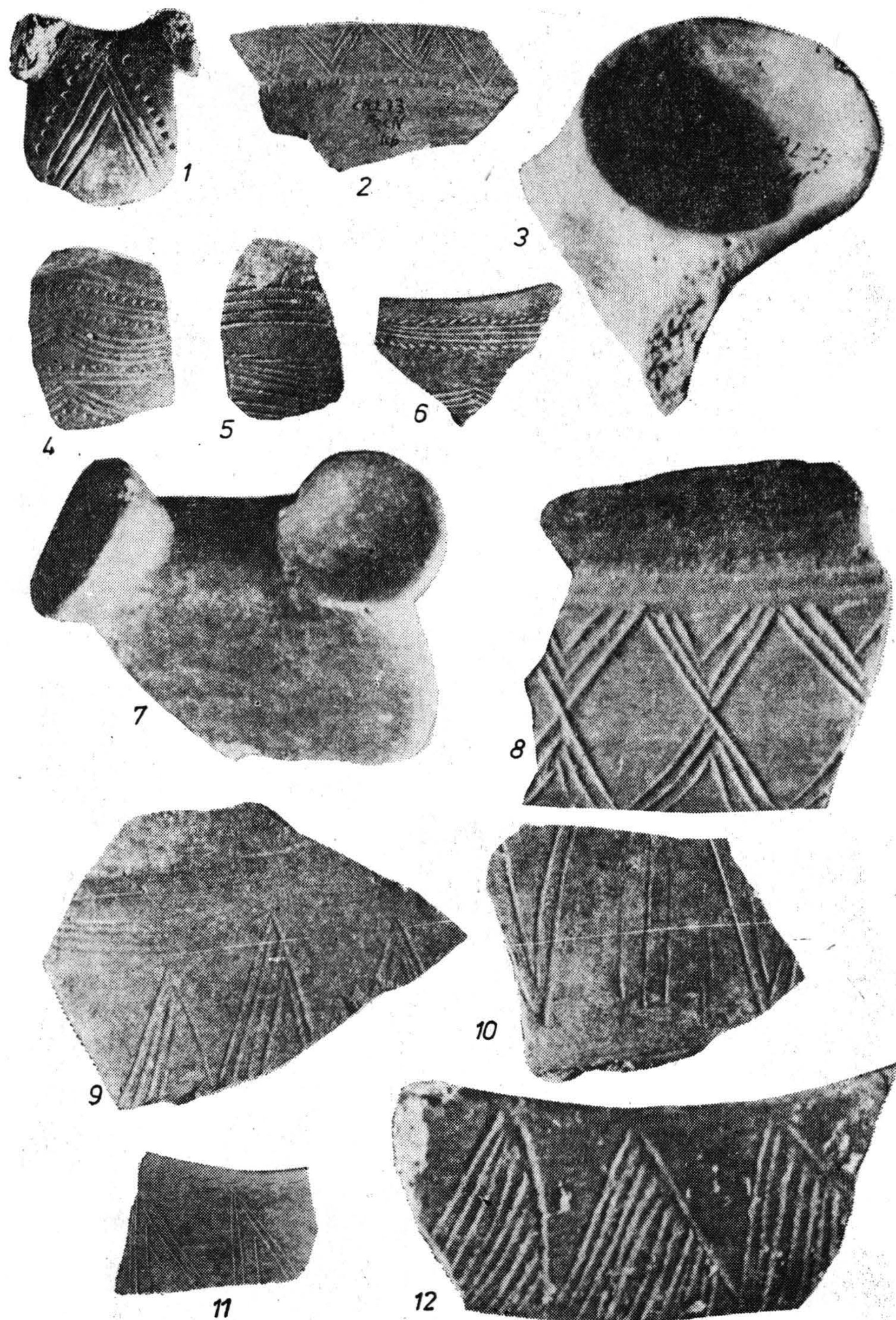


Fig. 11. Ceramică Monteoru Ia (1—12 Cîrlomănești).

romburile haşurate, care vor caracteriza şi etapele următoare, continuîndu-se, ca şi în faza MIc2, liniile incizate duble sau simple dispuse în zona de unire gît-corp, brîuri cu mici crestături, proeminenţe, butoni.

Analiza culturii Monteoru sesizează în perioada ulterioară fazei MIc2 o serie de tulburări, care vor constitui un punct de cotitură în evoluţia triburilor din această arie culturală.

S-a observat deja că în perioada MIc2 — MIa încetează extinderea teritorială începută anterior, paralel cu restrîngerea numărului aşezărilor şi chiar, semnificativ, fortificarea acestora în Moldova încă de la începutul fazei MIc2[24]. Cauza a fost pusă de Marilena Florescu pe seama culturii Belopotock, care reprezenta „un pericol inerent'' de pătrundere dinspre nord [25]. Demonstraţia rămîne însă neconvingătoare atît timp cît constatăm că fortificarea aşezărilor monteorene începe cel mai devreme nu în nordul Moldovei, ci în sudul ei, la Fitioneşti, în etapa MIc3 [26] şi că faza MIc2 rămîne punctul culminant atins de extinderea spre nord a culturii.

Cîteva descoperiri mai noi, ca şi reinterpretarea altora deja cunoscute, ne vor permite înţelegerea mai clară a evenimentelor petrecute în aria culturii Monteoru în perioada dintre fazele MIc2 şi MIa.

Harta circulaţiei topoarelor de tip Osebiţi, cu patru exemplare pe teritoriul României (Osebiţi, Măcin, Cernăteşti şi localitate necunoscută), indică cu certitudine originea estică a acestora. Tipul în discuţie, cu o foarte mare concentrare în zona dintre Nipru şi Don este datat în prima etapă a bronzului mijlociu (1700 — 1500 î.e.n.), topoarele respective fiind vehiculate de purtătorii culturii catacombelor [27]. Piesele acestui tip din răsăritul lanţului carpatin probează contacte Monteoru (topoarele de la Osebiţi şi Cernăteşti au fost găsite în medii monteorene) cu cultura catacombelor începînd încă de la nivelul fazei MIc3, momentul fortificării aşezării de la Fitioneşti.

Tot culturii catacombelor îi pot fi atribuite descoperirile făcute într-un tumul la Sudiţi [28], de unde provin două vase întrutotul asemănătoare celor din aria acestei culturi [29]. Datarea complexului de la Sudiţi în perioada mijlocie a culturii catacombelor — al doilea sfert al mileniului II î.e.n.[30] — nu poate depăşi momentul fazei MIa, îngroparea nefiind mult anterioară acestei etape.

O descoperire deja cunoscută, dar care nu a fost pusă în legătură cu mediul cultural învecinat, o constituie tumulul de la Smeieni, care cuprindea mai multe înmormîntări, grupate de V. Teodorescu în cîteva faze distincte [31]. Printre acestea interesează prezentarea noastră mormintele din prima şi a doua fază, aparţinînd culturii Iamnaia (timpurie şi tîrzie), din a treia — morminte cu catacombe, ca şi din a patra fază. După observaţiile autorului săpăturii, grupul de morminte din faza a III-a (catacombe)

---

24 Marilena Florescu, *op. cit.*, p. 111.
25 *Ibidem*.
26 Idem, Danubius, 4, 1970, p. 97—98.
27 S.N. Korenevski, SA, 4, 1976, p. 16—31.
28 Săpături inedite V. Teodorescu şi V. Drâmbocianu.
29 T.B. Popova, *Plemeni katakombnoi kulturi*, Moscova, 1955, fig. 8/1,4.
30 *Ibidem*, p. 28.
31 Victor Teodorescu, *op. cit.*, p. 273—283.

este posterior celor aparţinînd fazei I (Iamnaia) şi anterior mormintelor din faza a IV-a. Deoarece se cunoaşte momentul cînd cultura Iamnaia tîrzie din zona vestică a ariei sale de răspîndire a fost dizolvată de cultura catacombelor, care înainta spre vest — sfîrşitul primei jumătăţi a mileniului II î.e.n.[32] — putem presupune că grupul de morminte din faza a III-a de la Smeieni cu înmormîntări în catacombe aparţine acestei date. Faza a IV-a de la Smeieni a fost presupusă aparţinînd culturii Tei pe baza unui castron aflat în mormîntul 7[33]. Aceleiaşi culturi îi aparţine o ceaşcă Tei II descoperită în condiţii neprecizate tot în complexul de la Smeieni, care cronologic nu poate să aparţină decît mormintelor grupei III — cu catacombe — sau celor presupuse Tei. Deoarece faza Tei II a fost paralelizată cu Monteoru Ia, reiese că purtătorii culturii cu catacombe înmormîntaţi la Smeieni nu pot fi decît contemporani sau anteriori fazei MIa.

O situaţie identică o constatăm şi în alte două locuri din nord-estul Munteniei : un mormînt de la Baldovineşti, alogen, datat printr-o ceaşcă Tei II [34] şi altul la Ploieşti-Triaj, de acelaşi caracter, cu importuri Monteoru Ia [35]. De menţionat că toate aceste descoperiri au fost făcute la periferia sau chiar în mediu monteorean, probînd contacte între purtătorii culturii catacombelor sau grupuri nord-pontice cu cultura Monteoru în perioada MIc2 — Ia.

Paralel cu sesizarea acestor contacte constatăm în întreaga arie a culturii Monteoru o mai mare receptivitate faţă de influenţele străine, în special miceniene, odată cu faza MIa. Semnalate deja pentru diverse categorii de obiecte [36], influenţele amintite sînt observate şi în ceramica fazei. Remarcăm un vas-cizmuliţă de la Cernăteşti a cărui talpă reproduce fidel forma unui scut micenian (fig. 5/1).

Legăturile culturii Monteoru cu grupurile culturale învecinate sînt elocvent demonstrate de circulaţia psaliilor cu corpul în formă de disc. Analiza formei, aria de circulaţie şi încadrarea cronologică au permis gruparea psaliilor cu corpul discoidal în două tipuri distincte : tipul principal I şi II, fiecare cuprinzînd mai multe variante regionale [37]. Piesele din cadrul primului tip principal, de o origine sudică, reliefează contacte între mai multe medii culturale (helladic, Monteoru, catacombe şi altele) începînd cu nivelul fazei MIa.

Sintetizînd cele prezentate mai sus, constatăm în aria culturii Monteoru, începînd cu sfîrşitul fazei MIc2, o serie de transformări care vor duce la schimbarea aspectului cultural din etapa MIa. Acestea sînt observate

---

32 V. A. Sofronov, *Voprosi, ohrani, klassifikaţii i ispolizovania arheologhiceskih pamiatnikov*, Moscova, 1974, p. 170—173.

33 Victor Teodorescu, *op. cit.*, p. 279.

34 N. Harţuche, SCIV, 26, 1973, 1, p. 16 ; interpretarea materialelor Tei ca importuri în mediu alogen, vezi la Petre Roman, ActaArchCarp, 15, 1975, p. 157.

35 I. Nestor, *Raport asupra activităţii ştiinţifice a MNA în anii 1942—1943*, Bucureşti, 1944, p. 29—31. Dinu V. Rosetti, Materiale, 6, 1959, p. 809—810 şi Vlad Zirra, MIAChişinău, 1960, p. 103, vor menţiona descoperirea unor elemente MIa la Ploieşti-Triaj pe baza informaţiilor primite de la I. Nestor.

36 Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 23.

37 Alexandru Oancea, în *Thraco-Dacica*, 1976, p. 59—77.

prin restrîngerea numărului așezărilor, fortificarea lor, concentrarea descoperirilor, mai ales în faza MIa și în continuare în zona Buzău — Vrancea, apariția la periferia culturii Monteoru a unor morminte care semnalează prezența unor grupuri de populații răsăritene [38], o mai mare receptivitate în acceptarea și vehicularea unor influențe străine, dar mai ales schimbarea faciesului cultural prin trecerea de la perioada I (Ic4 — Ic2) a culturii, la etapa a II-a, *faza Monteoru Ia reprezentînd o perioadă intermediară, de constituire a acelor elemente care vor deveni definitorii pentru fazele finale ale culturii Monteoru.*

Observații asupra ceramicii din fazele *Monteoru II și III*, alături de analiza circulației mai multor categorii de obiecte, deja realizată [39], permite o mai precisă încadrare cronologică a etapelor finale ale culturii Monteoru și paralelizarea lor cu culturile învecinate.

Descoperirea unui fragment ceramic MII la Cățelu Nou [40] alături de materiale datînd din faza Tei III și, de asemenea, menționarea unor materiale Tei III în stratul MII (MIIa) din așezarea eponimă [41], constituie dovada unor contacte între culturile Monteoru și Tei la nivelul fazelor Monteoru II—Tei III. La același orizont cronologic Monteoru II — Tei III sînt sesizate, prin circulația mai multor categorii de obiecte [42], contacte între purtătorii culturii Monteoru și cei ai culturii Coslogeni de la începutul primei faze de evoluție [43].

Compararea tuturor trăsăturilor caracteristice din etapele finale ale culturii Monteoru ne-a permis ipoteza unor relații de contemporaneitate între nivelul Monteoru IIb din așezarea eponimă și ultima fază de existență a culturii, Balintești—Gîrbovăț, etapă cronologică pe care am numit-o Monteoru III [44]. Deosebirile dintre materialele de tip MIIb provenind de la Sărata Monteoru, Tîrgșor, Săpoca, Pîrscov, Pietroasa Mică-Dogaru, Cîrlomănești-La Arman și alte descoperiri din Muntenia și cele de tip Balintești-Gîrbovăț-Căbești sînt neglijabile, nepermițîndu-ne să le grupăm în două etape cronologice distincte.

Etapa Monteoru III poate fi paralelizată cu fazele Tei IV și Coslogeni I, pe baza unor importuri ceramice Tei IV în așezarea monteoreană de la Gîrbovăț [45] și Coslogeni I în depunerea MIII de la Pîrscov (fig. 5/5). De asemenea, descoperirea unui fragment de vas în necropola MIII de la Pietroasa Mică, de același tip cu un pahar de la Giulești-Sîrbi, datînd din faza Tei IV [46], dovedește încă o dată contemporaneitatea fazelor MIII — Tei IV (fig. 5/6). Orizontul cronologic reprezentat de fazele MIII — Tei IV — Coslogeni I este anterior culturii Noua. Argumente în acest sens se bazează pe un grup numeros de piese care au circulat în medii Monteoru, Coslogeni și Tei, de la orizontul Monteoru II — Tei III

---

[38] Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, *Epoca bronzului* (ms.).

[39] Alexandru Oancea, Cercetări arheologice, 2, 1976, p. 205—224.

[40] Valeriu Leahu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 12—13, fig. 5/2.

[41] I. Nestor, *op. cit.*, p. 27.

[42] Alexandru Oancea, *loc. cit.*

[43] Sebastian Morintz, *op. cit.*

[44] Alexandru Oancea, *op. cit.*, p. 224.

[45] Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, București, p. 166.

[46] *Ibidem*, pl. XI/6.

— începutul fazei Coslogeni I și sfîrșind cu orizontul cronologic reprezentat de fazele Monteoru III — Tei IV — Coslogeni I [47]. Psaliile cu corpul în formă de disc aparținînd primului tip principal, sceptrele de piatră, acele cu placă rombică [48], pumnalele cu limba la mîner și umerii căzuți, nu sînt cunoscute inventarului culturii Noua, situînd-o pe aceasta într-un orizont cronologic posterior aceluia reprezentat de fazele Monteoru III — Tei IV — Coslogeni I. Semnificativă este descoperirea unor piese caracteristice culturii Noua — omoplații crestați — la Otopeni, Fundenii Doamnei [49] și Lupșanu [50] în nivele reprezentînd ultimele faze ale culturilor Tei și Coslogeni. Omoplații crestați descoperiți în așezări Tei V și Coslogeni II ne permit să paralelizăm aceste faze cu cultura Noua. Lipsa unor descoperiri de omoplați crestați în fazele Tei IV și Coslogeni I [51], le situează pe acestea și implicit întregul orizont cronologic Monteoru III — Tei IV — Coslogeni I, într-o perioadă anterioară culturii Noua.

NEW DISCOVERIES FROM THE BRONZE AGE, BUZĂU COUNTY. ABOUT THE CHRONOLOGY OF THE MONTEORU CULTURE

(ABSTRACT)

The author of this study presents the chronology of the Monteoru culture analysing a rich original material emerged from his own investigations, archeological diggings and general scientific researches.

The first phase of the Monteoru culture — MIc4 — was identified in settlements and graves in the north-east of Muntenia. The pottery of that period was related with the Glina-Schneckenberg culture. It probably grew from that culture blent with some western influences, difficult to explain at present.

In form and ornamentation the ceramics of the Monteoru Ic4 was carried on in the next phases Ic3 and MIc2. It is the time when the typical and outstanding elements of the Monteoru culture grow up. More than 150 settlements and necropoles from these phases are known. Although the authors of the archeological diggings at Sărata Monteoru consider that the phase MIc2 is followed by the phases MIc1, MIb and MIa, marking the end of the first period in the evolution of the culture, presentday reality imposes to consider the phase MIa succeeding the phase MIc2.

Before MIc2 some unrests marked an important event in the development of those tribes. The cultural expansion ceased at that time parallel with the very few settlements and the fortification of those ones from the early phase MIc2. The cause of these events is to be found in the relations

47 Alexandru Oancea, *op. cit.*, *loc. cit.*,
48 Sebastian Morintz și Niță Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 411—412.
49 Valeriu Leahu, CAB, 1, f.a., p. 310 ; 6, 1968, fig. 5/4.
50 Sebastian Morintz, *op. cit.*
51 Informații, Valeriu Leahu și Sebastian Morintz.

between the Monteoru culture and the bearers of the north-pontic groups culture.

This hypothesis is supported by the following elements : the map of the axes circulations (type Osebiţi, with their origin in the zone of Dnieper and Don — 2 copies, MIc3), the discoveries of some catacomb graves at Sudiţi and Smeieni, Buzău, dated between MIc2—MIa, or other graves of some north-pontic groups, contemporary to the phase MIa, near the area of the Monteoru culture, at Baldovineşti and Ploieşti-Triaj.

In the late phase MIc2 plenty of changes transform the cultural aspect of the period MIa, a fact proved by the few settlements, their fortification, the concentration of the discoveries especially in MIa at Buzău-Vrancea, a greater receptivity in the acceptance and transport of some foreign influences.

The transformations in the phases MIc2—MIa will contribute to a different cultural aspect of the following phases MII and MIII.

Chronologically, the phase MII is contemporary to the third phase of the Tei culture and the first period of the Coslogeni culture. The chronological horizon Monteoru II — Tei III — the beginning of the first phase of the Coslogeni culture is followed by another chronological horizon Monteoru III — Tei IV — Coslogeni I.

This chronological horizon is prior to the last chronological period of the bronze epoch from Moldavia and Muntenia represented by the cultures Tei V — Coslogeni II — Noua.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Ceramics of the Glina III-Schneckenberg (6 Cîrlomăneşti) and Monteoru Ic4 (1—5, 7—9 Cîrlomăneşti) types.

Fig. 2. Ceramics of the Monteoru Ic4 (1, 3, 6, 8 Cîrlomăneşti) and Monteoru Ic3 (2, 4, 7 Cîrlomăneşti).

Fig. 3. Ceramics of the Glina III-Schneckenberg type (3 Cîrlomăneşti), Monteoru Ic4 (5 Fîntîneşti ; 8—9 Săpoca) and Monteoru Ic3 (1 Băieşti—Aldeni ; 2, 4 Cîrlomăneşti ; 11—12 Săpoca) ; bronze (6—7 Cîrlomăneşti).

Fig. 4. Ceramics of the Monteoru Ic3 (1, 6 Cîrlomăneşti), Monteoru Ic2 (3—4 Cîrlomăneşti) and Monteoru Ia (5 Cîrlomăneşti).

Fig. 5. Ceramics of the Monteoru Ic3 (2—3 Săpoca ; 4 Cîrlomăneşti ; 8 Fîntîneşti), Monteoru Ic2 (7 Săpoca), Monteoru Ia (1 Cernăteşti ; 9 Săpoca) ; ceramics of the Coslogeni (5 Pîrscov) and Tei (6 Pietroasa Mică) types.

Fig. 6. Ceramics of the Glina III-Schneckenberg type (1 Săpoca ; 4 Cîrlomăneşti) and Monteoru Ic4 (2—3, 5—9 Cîrlomăneşti).

Fig. 7. Monteoru Ic4 ceramics (1—8 Cîrlomăneşti).

Fig. 8. Ceramics of the Monteoru Ic3 (1—7, 10—13 Cîrlomăneşti) and Monteoru Ic2 (8—9 Cîrlomăneşti).

Fig. 9. Monteoru Ic3 ceramics (1—14 Cîrlomăneşti).

Fig. 10. Monteoru Ic2 ceramics (1—13 Cîrlomăneşti).

Fig. 11. MIa ceramics (1—12 Cîrlomăneşti).

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA ARHITECTURII MEDIEVALE DIN DOBROGEA: BISERICA SF. ATANASIE DIN NICULIŢEL (JUD. TULCEA)

DE

LIA BĂTRÎNA şi ADRIAN BĂTRÎNA

Cunoscută specialiştilor încă din primele decenii ale veacului nostru şi prezentată drept o biserică de un „caracter arhaic"[1] şi totodată „cea mai veche biserică românească în fiinţă" din Dobrogea, „făcută din zid gros, în stil bizantin, poate în secolul al XVIII-lea"[2], biserica — purtînd astăzi hramul sf. Atanasie — din Niculiţel (jud. Tulcea)[3] a fost semnalată din nou şi prezentată drept un tip structural destul de frecvent răspîndit în ţinuturile de la sud de Dunăre, dar mai rar întîlnit în cele de la nord de fluviu în evul mediu timpuriu[4], trezind de la bun început un deosebit interes în rîndurile unui larg cerc de cercetători. Direcţia patrimoniului cultural naţional a iniţiat o primă etapă de sondaje arheologice şi de parament desfăşurate de autori în luna noiembrie a anului 1974[5], cercetări care, deşi au avut un caracter restrîns, ne-au putut furniza încă de pe atunci o serie de date îndeajuns de semnificative. Astfel, s-a putut constata că edificiul a cunoscut mai multe faze de construcţie, datele de ordin stratigrafic, cît şi materialul arheologic recoltat, oferindu-ne posibilitatea stabilirii existenţei a două importante perioade de vieţuire în aceste locuri, una aparţinînd epocii romane, iar cealaltă celei feudale, acesteia din urmă fiindu-i atribuit şi monumentul cercetat.

---

[1] C. Brătescu, Arhiva Dobrogei, 2, 1919, 2, p. 111—112, n. 5.

[2] Ap. D. Culea, *Cît trebuie să ştie oricine despre Dobrogea*, Bucureşti, 1928, p. 93.

[3] I. Ionescu dela Brad, care la sfîrşitul deceniului al V-lea al secolului al XIX-lea întreprinde la cererea sultanului Abdul Medgid o analiză economică, agricolă şi etnografică asupra Dobrogei, menţionează acest monument — pe baza ştirilor culese de la locuitori — ca fiind „un templu roman prefăcut în biserică" (cf. I. Ionescu de la Brad, *Românii din Dobrogea*, „România literară", Iaşi, nr. 2, 8 ian. 1855; V. Slăvescu, *Corespondenţa între Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica (1846—1874)*, Bucureşti, 1943, p. 104).

[4] C. Moisescu, *Un monument feudal dobrogean necunoscut — biserica Sf. Atanasie din Niculiţel*, Comunicare susţinută în cadrul Sesiunii ştiinţifice de comunicări a Muzeului de istorie a R.S.R., dec., 1974; ulterior, această comunicare a fost publicată (idem, RRH, 15, 1976, 3, p. 493 — 498) într-o formă îmbunătăţită, ţinîndu-se cont de ultimele cercetări arheologice şi de parament efectuate în nov. 1975, datorită cărora s-au putut stabili: ansamblul formelor iniţiale ale edificiului, principalele sale etape de evoluţie, precum şi o încadrare cronologică mai strînsă faţă de cea propusă în comunicare.

[5] Rezultatele acestor prime investigaţii au fost prezentate într-un *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la biserica Sf. Atanasie din Niculiţel (jud. Tulcea)* aflat în arhiva D.P.C.N.

Continuate și amplificate, de această dată în cadrul lucrărilor de restaurare întreprinse de D.P.C.N., cercetările arheologice și de parament[6] întreprinse de autori în luna noiembrie a anului 1975 ne-au oferit posibilitatea identificării și încadrării cronologice mai exacte a complexelor descoperite, împrejurare ce le conferă capacitatea de a contribui la o mai bună cunoaștere a așezării de la Niculițel în ansamblu.

Concentrîndu-ne cercetările în suprafața ocupată de biserică și în vecinătatea sa imediată[7], ne vom referi în mod special la observațiile efectuate în acest sector, rezultatele obținute aici fiind în măsură să ne ofere o cronologie a principalelor etape de viețuite (fig. 1).

Cunoscută datorită importantelor vestigii păstrate pe teritoriul său[8], sau în imediata sa vecinătate[9], vatra actualei comune Niculițel a fost destul de intens locuită în secolele II—III. Din această epocă datează și cele mai vechi urme de viețuire — din suprafața investigată de noi — reprezentate de un bogat material ceramic, cît și de un complex de locuire al cărui zid de răsărit, realizat din piatră legată cu argilă a fost interceptat în S1, la o distanță de 14 m spre sud de biserică (fig. 4/1).

Stratul de cultură aparținînd epocii romane, în grosime de cca 45 cm, ce suprapune nemijlocit solul viu, este reprezentat de un pămînt galben destul de bogat în fragmente ceramice, iar pe alocuri de bucăți de cărbune, fiind despărțit printr-un strat de argilă curată de un nivel superior ce aparține secolelor X—XI (fig. 2).

Datarea acestui ultim strat este asigurată de prezența în contextul său a unor fragmente ceramice, ce pot fi datate în secolul al XI-lea (fig. 3/1—3) prin analogie cu cele descoperite în așezările de la Dinogetia, Capidava și Păcuiul lui Soare, precum și a unor monede bizantine aparținînd lui Ioan I Tzimiskes (969 — 976), Roman al III-lea Argyros (1028 — 1034), Constantin al X-lea Dukas (1059 — 1067) și Roman IV Diogenes (1068 — 1071)[10]. Urmele unei construcții aparținînd tocmai acestei epoci au fost descoperite pe latura de nord a bisericii (S2, S3, și S9), acolo unde apar resturile unui zid din pietre legate cu mortar. Această zidărie reprezintă soclul unei locuințe, bănuite de noi a fi fost de lemn, ale cărei dimensiuni nu au putut fi reconstituite din cauza deranjamentelor produse de fundația bisericii — ce o va suprapune parțial —, cît și de o serie de morminte

---

[6] Cercetările de parament au fost efectuate sub directa noastră îndrumare și supraveghere, de la fața fundației pînă la nivelul cornișei în tot cursul lunii nov. a anului 1975. În continuare, ele au fost conduse de arhitectul șef de proiect, care a procedat între altele la o serie de sondaje în zidărie, cît și la recoltarea și compararea unor probe de mortar — încredințate spre analiză laboratorului D.P.C.N. (analizele fiind efectuate de colega Tatiana Pogonat) — rezultatele investigațiilor sale contribuind și ele, într-o oarecare măsură, la o mai bună cunoaștere a evoluției monumentului, precum și a tehnicii de construcție folosită în anumite momente, deși încheierile la care a ajuns (prezentate în cadrul Sesiunii de comunicări științifice a D.P.C.N. din 11 mai 1976 sub titlul *Un proiect de restaurare pentru biserica Sf. Atanasie din Niculițel)* nu le putem accepta în totalitate.

[7] În interiorul bisericii secțiunile au fost numerotate de la SI la SVI, iar la exterior de la S1 la S11.

[8] V.H. Bauman, Pontica, 5, 1972, p. 547—562 ; idem, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 189—202 ; I. Barnea, Biserica ortodoxă română, 1—2, 1973, p. 218 — 228.

[9] I. Barnea și Șt. Ștefănescu, DID, III, București, 1971, p. 238 — 242.

[10] Datorăm identificarea monedelor bunăvoinței cercetătoarei Elena Isăcescu căreia îi aducem mulțumirile noastre și cu acest prilej.

Fig. 1. Plan general. Amplasarea secțiunilor și principalele etape de construcție a monumentului. 1 Nucleul inițial al edificiului (sfîrșitul secolului al XIII-lea); 2 fundația de vest a pronaosului (începutul secolului al XVI-lea); 3 zidul de vest al pronaosului (secolul al XVIII-lea); 4 pridvorul (secolul al XIX-lea); 5 decroș de fundație; 6 suprafață nesăpată; 7 traseul construcției din secolul al XI-lea; 8 placă de mortar; 9 baza șanțului de fundație (compactată cu piloți) a limitei de vest aparținînd primei faze de funcționare.

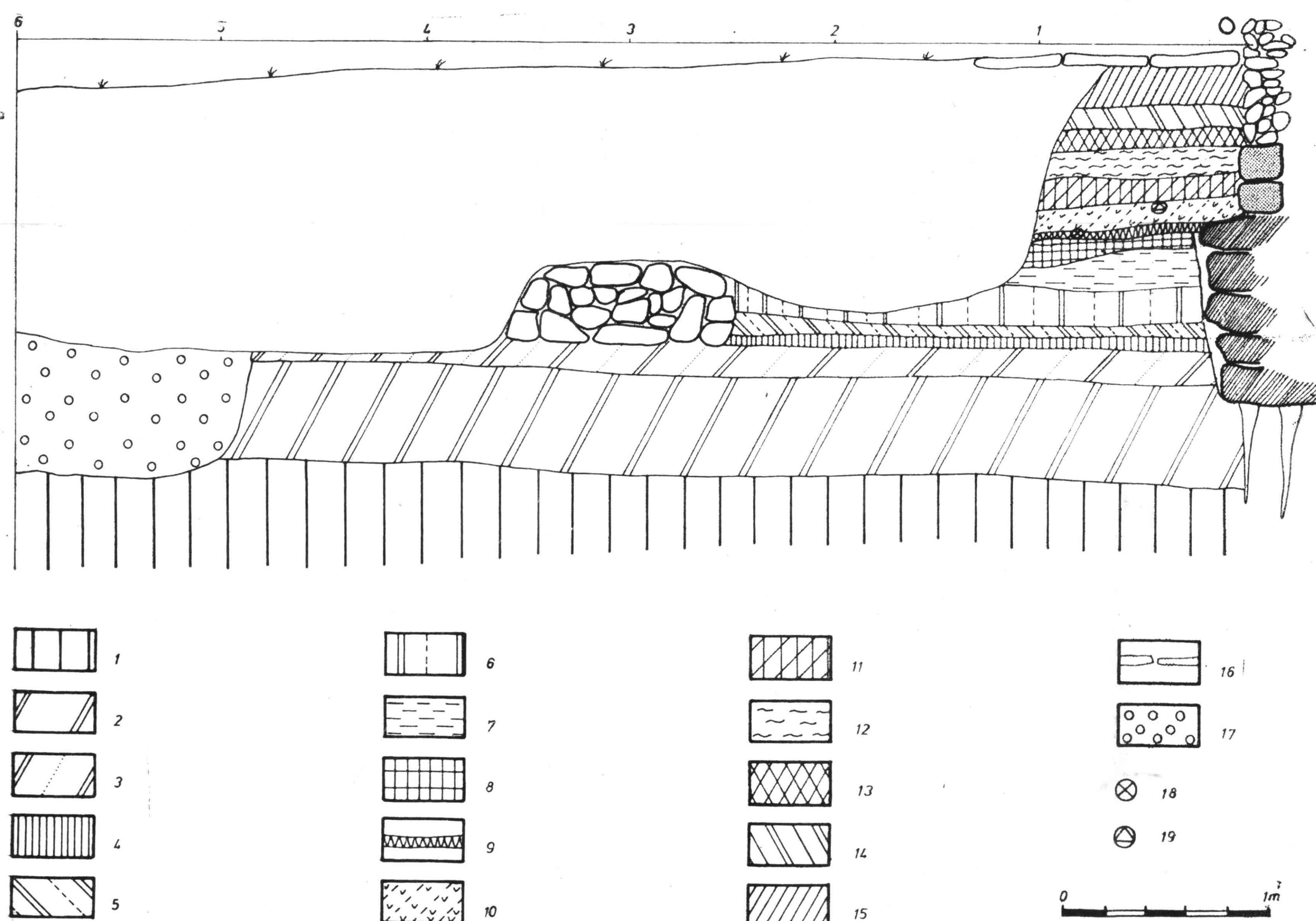


Fig. 2. Profilul de răsărit al S2. 1 Sol viu = argilă galbenă; 2 strat de cultură de epocă romană = argilă galbenă cu fragmente de cărămidă, țiglă și ceramică; 3 argilă curată = strat lipsit de urme de cultură materială; 4 strat de lut puternic ars = nivelul interior de călcare al locuinței; 5 strat de mortar și piatră puternic arse; 6 strat de cenușă; 7 strat de mortar și granule de cărămidă puternic arse; 8 sol brun curat; 9 strat de mortar = nivel de construcție al bisericii; 10 sol castaniu = nivel de călcare într-o primă etapă; 11 sol castaniu bogat în granule de mortar; 12 argilă galbenă = nivelare petrecută într-o a doua etapă de funcționare; 13 pămînt castaniu afînat; 14 strat de pămînt cu granule de mortar = etapă de refacere; 15 sol vegetal; 16 pavaj actual; 17 groapă cu fundul puternic ars; 18 monedă = gros de la Ștefan Dragutin Sriemski (1281); 19 monedă = gros de la Ștefan IV Dușan (1331 — 1346).

mult mai tîrzii. Locuința pare să fi fost dezafectată spre sfirșitul secolului al XI-lea ca urmare a unui puternic incendiu, ce-și va lăsa amprenta asupra pietrelor, mortarului și nivelului de călcare. Aceste prezențe mate-

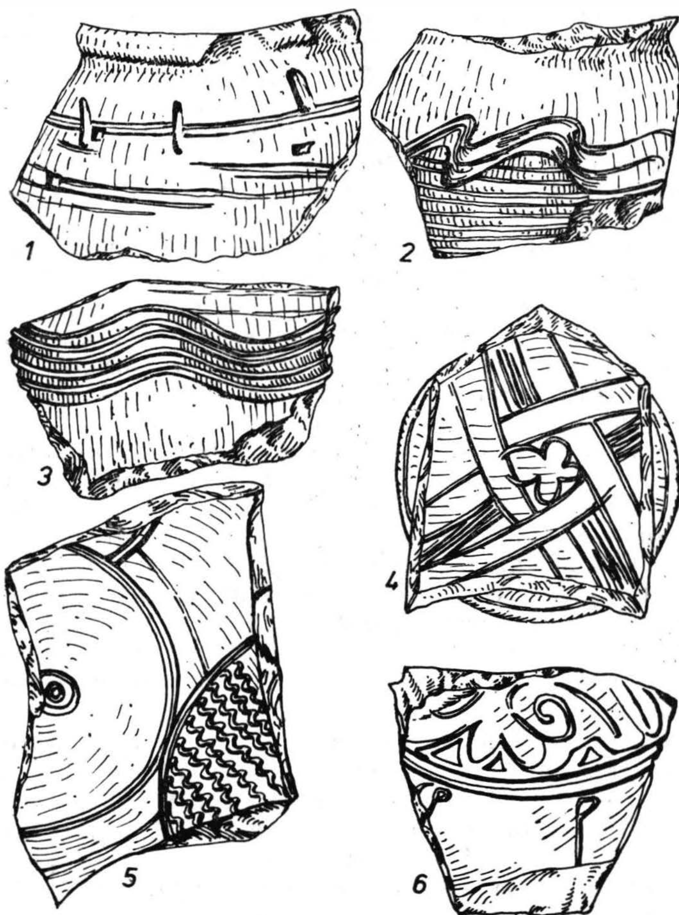


Fig. 3. Fragmente ceramice. 1—3 din secolul al XI-lea; 4—6 din secolele XIII—XIV.

riale, deși deocamdată modeste, ne permit să apreciem că și la Niculițel ne aflăm în fața unei așezări apărute în cadrul binecunoscutului proces de reamenajare de către bizantini, în cursul secolelor X — XI, a unor mai vechi localități și orașe de origine romană de pe tot cursul răsăritean al Dunării de Jos [11], cu singura deosebire că în acest caz avem de-a face cu un punct plasat ceva mai în interiorul provinciei, deși nu cu mult. Urmărind în

[11] În legătură cu așezările bizantine din această zonă vezi: Em. Condurachi, I. Barnea, P. Diaconu, *Nouvelles recherches sur le „limes" byzantin du Bas Danube au Xe—XIe siècles*, în *Thirteenth International Congress of Bizantines Studies*, Oxford, 1966, p. 1—15, extras (v. harta cu plasarea localităților la p. 2, fig. 1).

continuare succesiunea depunerilor arheologice, constatăm că resturile incendiate ale complexului mai sus amintit sînt suprapuse de un strat de pămînt brun lipsit de urme de cultură materială, împrejurare ce ne permite să apreciem că, cel puțin în suprafața cercetată de noi — deocamdată neputînd ajunge la încheieri care să se refere la existența întregii așezări — intervine între momentul dezafectării locuinței din secolul al XI-lea și cel al edificării bisericii, o perioadă de timp fără urme evidente de locuire.

De la fața acestui strat de pămînt brun se vor tăia șanțurile de fundație ale bisericii ce poartă astăzi hramul Sf. Atanasie. Fundația monumentului, decroșată cu 0,10 — 0,30 m față de parament, nu depășește în adîncime 0,80 — 0,95 m, fiind realizată din piatră de carieră așezată destul de dezordonat și legată cu pămînt, mortarul ca liant neintervenind decît în cadrul ultimei asize (fig. 4/2). În vederea compactării solului, constructorii au bătut pe fundul șanțului de fundație piloți subțiri (cu diametrul de 0,05 — 0,08 m și înălțimea de 0,60 — 0,70 m), dispuși în rețea, la o distanță de 0,25 m unul de celălalt (fig. 4/3) acest sistem fiind destul de des utilizat în arhitectura bizantină. Paramentul edificiului este realizat din cărămizi provenite din ruinele clădirilor romane anterioare, procedeul reutilizării materialelor din vechile construcții fiind frecvent la Dunărea de Jos răsăriteană în evul mediu timpuriu [12] (fig. 4/4). Cărămizile, a căror lungime variază între 0,31 și 0,26 m, iar grosimea între 0,04 și 0,06 m, sînt legate cu un mortar bogat în cuiburi de var și cărămidă sau țiglă pisată, iar rosturile dintre ele, îngrijit lucrate, oscilînd între 0,025 și 0,05 m sînt pline de mortar pînă la fața lor. În unele suprafețe ale paramentului, în special sub cota nivelului actual de călcare (biserica aflîndu-se în momentul cercetării, îngropată cu 0,70 — 0,80 m), s-au mai păstrat *in situ* urme din tencuiala originară, în grosime de 0,003 — 0,008 m (fig. 5/1), dovada de necontestat a faptului că biserica a fost de la bun început tencuită.

Urmărind traseul fundațiilor, cît și înfățișarea elevației, cercetările au putut demonstra că, în prima sa epocă de funcționare, biserica era constituită dintr-un altar semicircular, un naos cu o structură cruciformă (fără puncte libere de sprijin) și un pronaos scurt (fig. 1 și 6). Altarul, astăzi supraînălțat (fig. 7/1), era acoperit de la bun început de o semicalotă sferică. Iluminarea sa se realiza prin intermediul a două ferestre plasate simetric față de axul est-vest al bisericii. Într-o etapă tîrzie ele au fost plombate (fig. 7/1) și înlocuite cu o fereastră plasată în ax, reparațiile efectuate cu acest prilej, ce refac în întregime partea de răsărit a altarului, deranjînd o parte din golurile ferestrelor inițiale. Cu toate acestea credem că ele aveau dimensiuni similare cu cele ale ferestrelor originare păstrate pe laturile de nord și de sud ale naosului, adică o lățime de 0,60 m și o înălțime de 1,45 m, fiind terminate la partea superioară cu arce semicirculare realizate din cărămizi dispuse radial. Naosul este încununat cu o turlă hexagonală, iar pronaosul — acoperit la început cu o boltă semicilindrică dispusă transversal — se înscrie în caracteristicile proprii acestui compartiment existent în cadrul monumentelor cu o asemenea structură a

---

[12] Bisericuța de la Dinogetia (I. Barnea și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 233), precum și cea treflată de la Niculițel (*ibidem*, p. 238) sînt construite, de asemenea, din materiale recuperate.

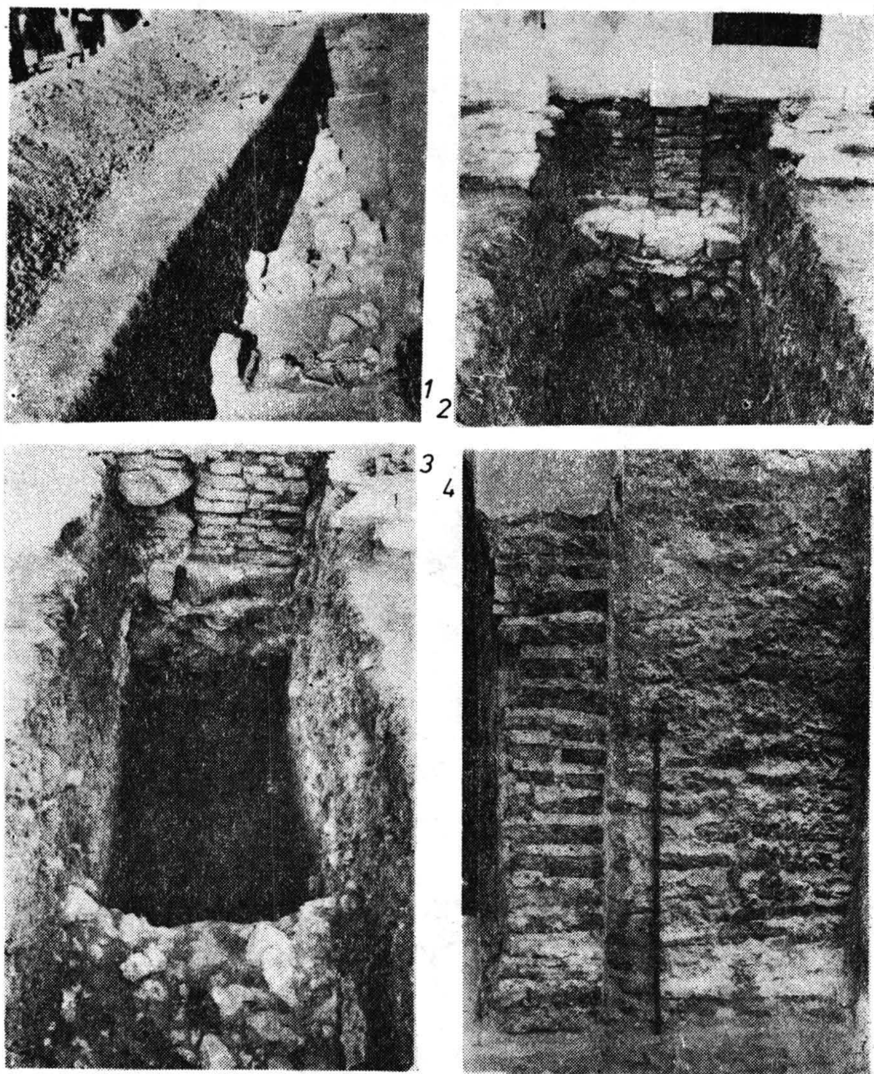
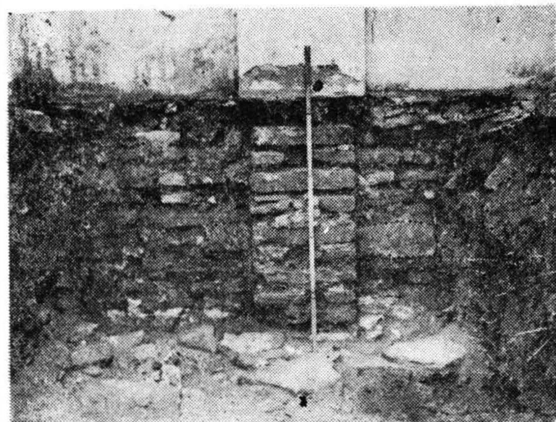


Fig. 4. 1 Fundaţiile construcţiei din secolele II—III ; 2 fundaţia nucleului iniţial al bisericii ; 3 tehnica de fundare utilizată în cazul primei faze ; 4 zidăria nucleului iniţial al bisericii.



1

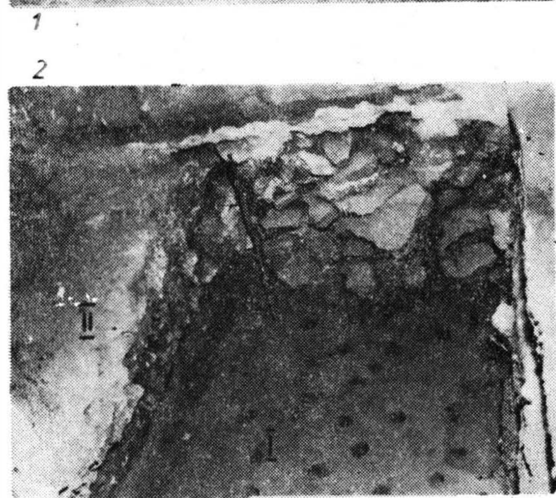


Fig. 5. 1 Fragmente din tencuiala originară ; 2 şanţul de fundaţie a zidului de vest al pronaosului.

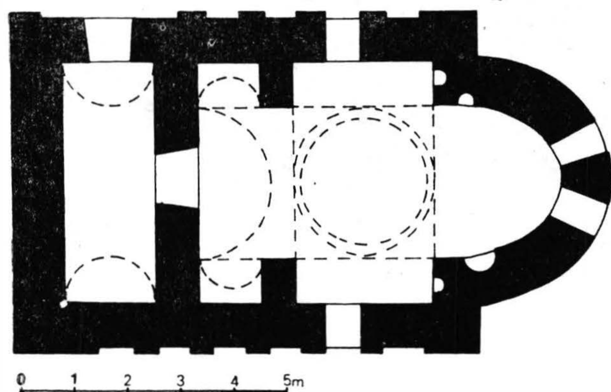
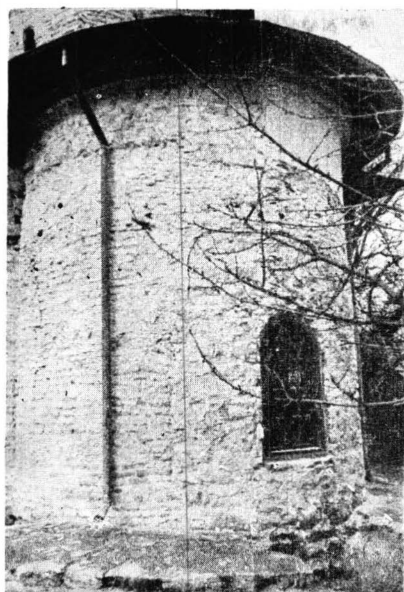


Fig. 6. Planul iniţial al monumentului.



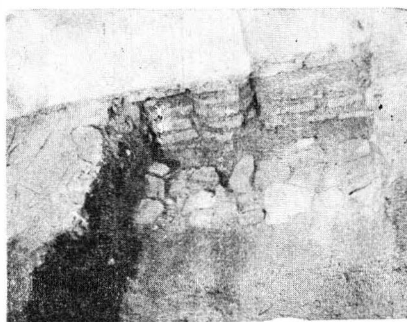


Fig. 7. 1 Absida altarului ; 2 fundaţia şi fragmentul de elevaţie păstrată din zidul ce despărţea naosul de pronaos ; 3 trotuarul de pe latura de sud.

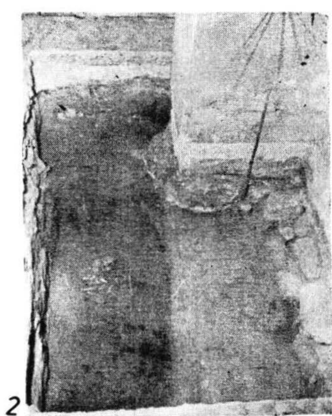



Fig. 8. 1 Faţada de nord a monumentului la sfîrşitul secolului al XIX-lea ; 2 mormîntul din naos (MI).




Fig. 9. Gros emis de Ştefan Dragutin Sriemski.




Fig. 10. Gros emis de Ştefan al IV-lea Duşan.

naosului, fiind scurt de numai 1,80 m.[13] Ceea ce constituie însă o prezență puțin obișnuită, este plasarea ușii de acces în biserică pe latura de nord a pronaosului [14], dispusă echidistant la circa 0,45 m față de limitele de est și de vest ale acestuia, pe o lățime de 0,90 m. Zidul despărțitor dintre naos și pronaos, astăzi dezafectat și înlocuit cu o arcadă, a fost la origini un zid plin străpuns de o ușă centrală, dovada existenței sale în această formă reprezentînd-o urmele de tencuială conservate *in situ* pe latura sa de vest, în porțiunea de elevație ce se mai păstrează sub pardoseala actuală (fig. 7/2). Numeroasele înhumări și reînhumări practicate într-o epocă mai tîrzie, după ce pronaosul bisericii fusese extins, au avut drept rezultat scoaterea sistematică a fundației fostei limite de vest, aceasta neputînd fi reconstituită decît pe baza interceptării șanțului de fundație și a urmelor rețelei de piloți bătuți în vederea compactării solului (fig. 5/2—I).

Nivelul originar de călcare în interiorul bisericii se află cu 0,30 m mai coborît decît cel actual, el fiind reprezentat de un paviment realizat din aceleași cărămizi de epocă romană așezate pe un suport de mortar. Un fragment din acest pavaj păstrat *in situ* a fost descoperit în SI. La exterior, încă de la început, fusese amenajat un trotuar din lespezi de piatră și cărămidă romană, așezate toate pe un suport de mortar, surprins în S11, la o adîncime de — 0,70 m (fig. 7/3).

În ceea ce privește decorația interioară a monumentului, fragmentele de tencuială pictată descoperite pe pavajul interior mai sus amintit, ne permit să apreciem că, încă dintr-o primă epocă de funcționare, biserica fusese împodobită cu o pictură murală.

Arhitectura fațadelor se distinge printr-o suită de firide înalte, ce se terminau la partea superioară cu arce semicirculare prezente pe laturile de nord și de sud ale monumentului. Așa cum apar ele însă astăzi — sub forma unor panouri — reprezintă rezultatul unor refaceri tîrzii (fig. 11). Într-o fotografie a monumentului executată la sfîrșitul secolului trecut, fațadele ne apar încă decorate cu firide (fig. 8/1)[15], fapt confirmat de cercetările de parament care au reușit să identifice pe latura de sud a bisericii nașterea unui arc semicircular, cea mai mare parte a acestuia fiind amputată cu prilejul refacerii cornișei. Pe fațada de sud întîlnim cinci firide cu o lățime cuprinsă între 0,70 — 0,80 m, iar pe cea de nord numai patru, dintre care trei prezintă dimensiuni obișnuite spre deosebire de a patra, aflată pe pronaos, ce are o lățime de 2,60 m.

---

[13] O asemenea structură arhitectonică este adesea însoțită de un pronaos îngust. Într-o perioadă destul de îndelungată de timp, cuprinsă între secolul al X-lea și începutul celui de-al XV-lea, este întîlnită sub această formă atît la sud cît și la nord de Dunăre.

[14] O situație oarecum similară întîlnim în cadrul bisericuței de la Dinogetia (I. Barnea și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 233); în acest caz situarea intrării pe latura de nord a naosului fiind interpretată drept un ecou al intrării baptisteriilor paleocreștine *(Ibidem*, p. 238). O altă explicație pune această prezență fie pe seama pantei terenului (*ibidem :* R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 100) fie pe cea a unui ecou autentic, dar greu de explicat al unor monumente cu funcția de baptister *(ibidem)*. În sfîrșit, o ultimă ipoteză — cea care nouă ni se pare a fi mai convingătoare și deci demnă de reținut — este aceea după care orientarea intrării ar fi fost făcută în funcție de locuințele soldaților din cetate, locuințe amplasate tocmai la nord de lăcaș (P. Diaconu, RESEE, 1, 1969, p. 49).

[15] Fotografia ne-a fost pusă la dispoziție cu amabilitate de către preotul Gh. Gușatu, din Niculițel.

Pe parcursul săpăturilor au putut fi surprinse şi cercetate 70 morminte, dintre care 4 la interior, iar restul la exterior, cifra totală referindu-se numai la cele întregi sau parţial deranjate ce au putut fi individualizate, neluînd în considerare numeroasele reînhumări dezordonate [16]. Din rîndul celor aflate în interiorul bisericii, două (MII şi MIII) — lipsite de inventar — aparţin primei etape de funcţionare a bisericii; acestea sînt deranjate într-o epocă mai tîrzie. La exterior, deşi a fost investigată o bună parte din suprafaţa învecinată bisericii, nu au putut fi interpretate decît două morminte (M53 şi M66) din prima epocă de funcţionare, dintre care doar unul (M66), aflat în S9, a conţinut drept inventar o pereche de cercei databili, din punct de vedere tipologic, în secolele XIII — XIV [17].

În legătură cu data construirii acestui lăcaş, materialul numismatic surprins în condiţii stratigrafice asigurate ne-a oferit indicaţii deosebit de preţioase. Descoperirea în contextul depunerilor — ce corespund primei faze de construcţie a bisericii — a unui gros emis în singurul an de domnie — 1281 — al lui Ştefan Dragutin Sriemski (fig. 9) ne oferă posibilitatea stabilirii momentului edificării sale la o dată ulterioară acestui an, foarte probabil în ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea [18]. Cît priveşte durata funcţionării sale într-o primă formă, ţinînd seama de descoperirea la faţa unui prim strat de depuneri — ce suprapune nemijlocit pe acela de construcţie — a unui gros emis în vremea lui Ştefan al IV-lea Duşan (1331 — 1346) (fig. 10), a unei monede bizantine de aramă, databilă şi ea în secolul al XIV-lea, a unui material ceramic ce nu depăşeşte în timp începutul secolului al XV-lea (fig. 3/1—6), cît şi de împrejurările istorice mai generale din Dobrogea primei jumătăţi ale veacului amintit, putem să o fixăm pînă la un moment plasat în primele decenii ale secolului al XV-lea.

În intervalul cuprins între primele decenii ale secolului al XV-lea şi a celui de-al XVI-lea, pentru o perioadă de cca o sută de ani biserica îşi încetează existenţa fapt dovedit de cercetările arheologice.

Începînd cu secolul al XVI-lea, biserica va fi refăcută şi redată cultului, numeroasele morminte din jurul său, în raport cu numărul lor redus dintr-o primă epocă de funcţionare, dovedind că lăcaşul — reamenajat corespunzător — devine biserica aşezării săteşti de la Niculiţel, iar zona înconjurătoare, cimitirul său. Cele mai vechi monede, descoperite în mormintele ţinînd de acest cimitir, ce precizează în acelaşi timp şi momentul refolosirii locului, aparţin veacului al XVI-lea şi anume: şase emisiuni

---

[16] Numerotarea mormintelor s-a făcut de la I la IV în interiorul bisericii şi de la 1 la 66 în exterior.

[17] Aceste piese, împreună cu celelalte prelevate din necropola ce a funcţionat în jurul bisericii, au fost conservate în cadrul Laboratorului de restaurare al Muzeului de artă al R.S.R. de către Mircea Făgărăşanu, căruia îi aducem mulţumirile noastre şi cu acest prilej.

[18] Identificarea monedelor aparţine cercetătoarei El. Isăcescu, căreia îi aducem mulţumirile noastre. Cu prilejul sesiunii de comunicări a D.P.C.N. din 11 mai 1976 au mai fost sugerate alte două datări ale nucleului iniţial al edificiului de la Niculiţel. Dar cercetările arheologice contrazic atît datarea timpurie (secolul al VI-lea) propusă de arh. restaurator, cît şi pe aceea mult mai tîrzie (secolul al XVIII-lea) sugerată de cercetătorul Petre Diaconu; în sfîrşit, cel ce a propus cca mai strînsă şi exactă datare, chiar înainte de desfăşurarea unor ample cercetări arheologice, este R. Theodorescu care, în cadrul discuţiilor ce au urmat după comunicarea susţinută de arh. C. Moisescu în luna decembrie a anului 1974, a plasat edificiul de la Niculiţel în a doua jumătate a secolului al XIII-lea (în acest sens vezi şi R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos* <400—1400>, Bucureşti, 1976, p. 222, n. 20).

ale Imperiului otoman (una aparţinînd lui Selim I (1512—1520), trei lui Mehmed al III-lea (1593—1603) şi două neidentificate, dar aparţinînd cu certitudine secolului al XVI-lea) şi o emisiune a regatului Poloniei (Ştefan Bathory, 1586).



Fig. 11. Vederea generală a faţadei de sud a bisericii.

Odată creată o imagine de ansamblu asupra înfăţişării formelor iniţiale ale edificiului de cult ridicat la sfîrşirul secolului al XIII-lea, vom încerca să prezentăm în succesiunea lor principalele etape de refaceri sau adăugiri petrecute în intervalul cuprins între veacul al XVI-lea şi cel de-al XIX-lea, acţiuni ce au avut drept rezultat modificarea aspectului său iniţial ca urmare a unei permanente tendinţe de sporire a spaţiului interior al pronaosului în conformitate cu necesităţile comunităţii rurale deservite de acest lăcaş. În secţiunile executate în interiorul monumentului (SIII şi SIV), cît şi la exteriorul său (S5 şi S7) extinderea spre vest a pronaosului reiese cu claritate, fiecare nouă fundaţie apărînd clar detaşată de cea anterioară, diferenţele de tehnică, materiale de construcţie şi dimensiuni fiind evidente (fig. 12/1).

O primă intervenţie petrecută cu prilejul redării bisericii cultului, în secolul al XVI-lea, este determinată de însăşi modificarea funcţiei sale, ce impune lărgirea spaţiului interior atît de necesar unei comunităţi săteşti ce va fi fost destul de numeroasă la acea dată, constînd din probabila desfiinţare a zidului despărţitor dintre naos şi pronaos şi înlocuirea lui cu o arcadă şi totodată din extinderea limitei de vest a pronaosului cu 1,30 m prin ridicarea unui nou zid pe o fundaţie realizată din piatră şi cărămidă fragmentară legată cu mortar, mai puţin adîncă (0,70 m) decît cea a vechii biserici şi fără acea reţea de piloţi bătuţi pe fundul şanţului (fig. 1 şi 12/1—II). În acelaşi context se reface din temelie partea de răsărit a absidei altarului (fig. 12/2), ruinată în cursul veacului al XV-lea, renunţîndu-se la cele două ferestre în favoarea uneia singure plasată de această dată în ax (fig. 7/1), precum şi la vechea intrare, de pe latura de nord a pronaosului, plombată cu acest prilej (fig. 12/3) — împreună cu întreaga firidă —, intrarea mai nouă fiind în mod sigur amplasată pe latura de vest.

Tot în această perioadă, în interiorul bisericii se efectuează două înmormîntări (MI şi MIV) : primul dintre morminte (MI), ca urmare a

amplasării sale puţin obişnuite în naos (fig. 8/2), poate fi atribuit unui personaj prestigios din rîndul locuitorilor aşezării — eventual un slujitor al bisericii sau poate cel ce a contribuit în mod deosebit la reedificarea lăcaşului —, iar cel de-al doilea (MIV), aflat în pronaos, suprapune parţial un mormînt mai vechi (MIII) ce aparţine primei epoci de funcţionare a bisericii (fig. 1).

În cursul secolului al XVIII-lea, pronaosul se extinde din nou spre vest cu cca încă 1 m — în urma demantelării pînă la cota nivelului de călcare a zidului de vest ridicat în secolul al XVI-lea (fig. 5/2—II) —, noua fundaţie, solid executată şi adîncă de 0,95 m, avînd fundul şanţului compactat prin baterea unor piloţi groşi de 0,08 — 0,10 m şi adînci de 0,70 m (fig. 12/1). Parametrul acestei noi zidării este realizat din piatră de carieră iar colţurile din blocuri ecarisate cu dimensiunile de 0,45/0,70 m.

În sfîrşit, într-o ultimă etapă de refaceri petrecută în jurul anului 1880 se adaugă bisericii un pridvor din zidărie de piatră [19], prevăzut cu o clopotniţă din lemn (fig. 1 şi 11).

La scurt timp după această acţiune este refăcută şi şarpanta bisericii, prilej cu care este modificată cornişa iniţială şi sînt amputate arcadele firidelor ce capătă astfel aspectul unor panouri. Tot acum este placată cornişa şi supraînălţată zidăria altarului, ceea ce va permite realizarea unei şarpante unice pentru întreaga biserică. De asemenea, se va interveni asupra paramentului placîndu-se cu cărămidă penultima firidă de pe latura de nord, cît şi ultimele două de pe latura de sud.

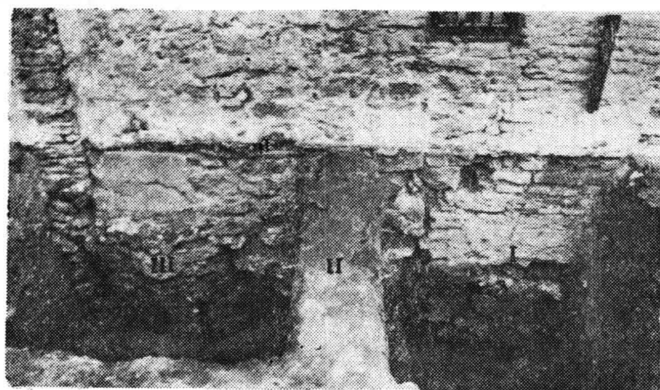
Din cercetarea inventarului, aparţinînd necropolei organizate în jurul monumentului, a reieşit funcţionarea sa neîntreruptă în calitate de biserică sătească şi cimiterială, între secolul al XVI-lea şi sfîrşitul celui de-al XIX-lea. Au fost identificate pînă în prezent 66 de morminte, dintre care două la interior au fost deja amintite, precum şi numeroase reînhumări, inventarul lor deosebit de bogat fiind reprezentat de monede, dar şi de interesante piese de podoabă. În afara celor 7 monede, deja amintite, aparţinînd veacului al XVI-lea, au mai fost descoperite alte 46 de piese datate astfel: două în secolul al XVII-lea — una de la Murad al IV-lea (1623 — 1640) şi una aparţinînd Republicii Raguza (1627) —, 23 în secolul al XVIII-lea — două de la Ahmed al III-lea (1703 — 1730), cinci de la Mahmud I (1730 — 1754), nouă de la Mustafa al III-lea (1757 — 1774), patru de la Abdul Hamid (1774 — 1789), trei jetoane (2 Plus Ultra şi unul de la Ludovic al XVI-lea) — şi 21 în secolul al XIX-lea — cinci de la Selim al III-lea (1789 — 1807), unsprezece de la Mahmud al II-lea (1808 — 1839) şi cinci de la Abdul Medgid (1839 — 1861).

Diversitatea şi numărul mare de piese de podoabe descoperite în morminte, dintre care enumerăm 18 inele de argint, 11 perechi de cercei, 10 paftale, nasturi, brăţări de argint şi de sticlă, salbe de bani, mărgele şi copci, însumînd peste o sută de piese distincte [20], constituie dovada stării materiale înfloritoare de care se bucurau unii locuitori ai aşezării, aşa

---

[19] Lucrările de restaurare au renunţat la acest compartiment.

[20] Podoabele descoperite vor beneficia de o prezentare şi analiză amănunţită în cuprinsul unui studiu special.



1

2 3

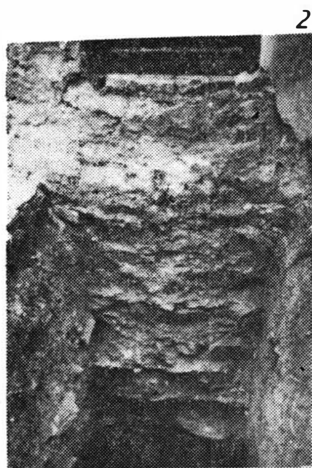




Fig. 12. 1 Succesiunea fundaţiilor limitei de vest a pronaosului ; 2 fundaţia refăcută a absidei ; 3 intrarea de pe latura de nord a pronaosului iniţial, ulterior plombată.

cum şi remarca ieromonahul rus Partenie [21], care traversa Dunărea la începutul veacului trecut în drum spre muntele Athos.



Odată prezentate şi încadrate cronologic principalele etape de evoluţie ale bisericii Sf. Atanasie din Niculiţel, vom încerca să formulăm, sprijinindu-ne pe noua documentare de care dispunem, cîteva încheieri de ordin mai general, încheieri ce pornesc de la principalele coordonate ale arhitecturii bisericii, de la datarea şi funcţia sa, cît şi de la mediul istoric în care se încadrează organic.

---

[21] *Din călătoriile ieromonahului rus Parthenie prin Moldova în jumătatea intîia a veacului al XIX-lea*, trad. din limba rusă de arhimand. Visarion Puiu, Vălenii de Munte, 1910, p. 39—42.

Deşi au mai fost remarcate apropierile ce se pot stabili, pe baza planului, între edificiul de la Niculiţel şi unele monumente prezentate în mediul bizantin sud-dunărean [22], ţinem să precizăm că această structură arhitectonică — aşa-numită în cruce înscrisă, fără puncte „libere" de sprijin — în varianta în care dispune de pronaos (fig. 6) este binecunoscută în acest mediu încă din vremea celui dintîi ţarat bulgar la Preslav (în punctele „Deliduşka", „Selişte" şi „Bial Briag")[23], pentru ca mai tîrziu să o întîlnim la sud de Dunăre, la Nicopole (biserica Sf. Petru şi Pavel) în secolele XIII—XIV [24], Dolna Kameniča (biserica Maicii Domnului) la începutul celui de-al doilea sfert al secolului al XIV-lea (1330)[25] şi lîngă Kiustendil (biserica Spasoviţa) în cuprinsul unui monument ridicat de Ştefan Dečanski în amintirea victoriei sale împotriva bulgarilor, lîngă Velbujd (1330)[26]. Dar ea este întîlnită nu numai aici, ci şi în mediul feudal nord-dunărean de la Argeş — a cărei primă biserică este binecunoscută — în acelaşi secol al XIII-lea [27], precum şi în cadrul arhitecturii medievale de la răsărit la Carpaţi, la primele biserici de zid ale mănăstirilor Neamţ şi Bistriţa [28], în primii ani ai secolului al XV-lea, ultimele două reprezentînd un ecou tardiv, dar autentic al artei bizantine.

Credem că valoarea artistică a acestei mărturii arhitectonice de la sfîrşitul veacului al XIII-lea — biserica Sf. Atanasie din Niculiţel — este cu mult întrecută de semnificaţia sa istorică propriu-zisă, semnificaţie ce decurge din însăşi funcţia monumentului şi datarea sa. Că ne aflăm în faţa unei capele de curte feudală, prima dovadă concretă a unei atari prezenţe în secolul al XIII-lea în nordul Dobrogei, şi nu în faţa unei biserici de mănăstire sau aparţinînd unei comunităţi săteşti, ne-o dovedeşte însăşi împrejurarea că în jurul monumentului nu au fost practicate decît cîteva înmormîntări în decursul secolelor XIII—XIV [29] — ce credem că aparţin unor membri ai familiei feudalului — într-o epocă în care toate lăcaşurile de cult menite a deservi o obşte monahală sau un sat sînt înconjurate de un număr important de morminte ce aparţin comunităţii respective, această situaţie fiind cunoscută şi de biserica de la Niculiţel din momentul în care îşi va schimba funcţia devenind biserica unei comunităţi rurale (secolele XVI — XIX). Deşi nu a putut fi surprins, încă, nici un complex, în afară de edificiul de cult, care să poată fi atribuit curţii feudale, prezenţa intrării tocmai pe latura de nord a bisericii ne face să bănuim existenţa în această zonă nordică — necercetată încă şi greu de investigat fiind ocupată actualmente de gospodăria parohială — a reşedinţei feudalului şi a cons-

---

[22] C. Moisescu, *op. cit.*, p. 496.

[23] Kr. Miiatev, *Arhitekturata vă srednovekovna Bălgariia*, Sofia, 1965, p. 118, fig. 128, 129, p. 119, fig. 130.

[24] *Ibidem*, p. 185, fig. 207.

[25] *Ibidem*, p. 186, fig. 209.

[26] *Ibidem*, p. 187, fig. 213.

[27] N. Constantinescu, BMI, 3, 1971, p. 22.

[28] L. Bătrîna şi A. Bătrîna, *Puncte de vedere cu privire la activitatea ctitoricească din vremea lui Alexandru cel Bun*, Comunicare prezentată în cadrul Sesiunii de comunicări a D.P.C.N., 2 apr. 1975.

[29] În afară de cele două morminte exterioare, care prin poziţia lor stratigrafică şi inventar pot fi atribuite secolului al XIV-lea mai pot şi trebuie să fi existat cîteva în micile suprafeţe pe care nu le-am investigat, fapt ce nu poate schimba cu nimic interpretările noastre, ci dimpotrivă ar veni în sprijinul lor.

trucţiilor auxiliare. Astfel, explicaţia dată intrării laterale de pe latura de nord a pronaosului nu poate fi alta decît a amplasării sale în funcţie de cea a locuinţei principalului beneficiar [30].

Deşi apariţia acestui tip de monument, în contextul curţii feudale de la Niculiţel, vine în sprijinul afirmaţiei că în secolele XIII—XIV se poate urmări existenţa unei corespondenţe între funcţia monumentului şi structura sa [31], în lumina a ceea ce cunoaştem în momentul de faţă cu privire la răspîndirea şi prezenţa în diferite medii a structurii cruciforme în varianta sa simplă, nu credem că mai poate fi susţinută respectarea cu rigoare, a amintitei corespondenţe în cadrul acestei structuri. Dar în legătură cu această problemă vom reveni cu un alt prilej, de această dată o serie de alte aspecte reţinîndu-ne în mod special atenţia.

Deoarece monumentul şi, poate chiar mai mult, curtea feudală căreia îi aparţine, ridică probleme dintre cele mai importante pentru trecutul teritoriului dintre Dunăre şi Mare, dacă ne gîndim la rolul ce trebuie să-l fi avut aceasta din urmă cît şi la consecinţele istorice ale existenţei sale în nordul provinciei, vom încerca să le plasăm şi să le înţelegem destinele în contextul mai larg al istoriei provinciei.

În lumea nordului dobrogean a celei de-a doua jumătăţi a veacului al XIII-lea coexistau în acelaşi spaţiu, ce cunoştea o viaţă economică, politică şi culturală mai mult decît activă, elemente alogene — genovezi, greci, mongoli şi bulgari — care se întîlneau cu românii acestor locuri, laolaltă contribuind la conturarea unui climat cultural complex. Românii cunoscuseră primele forme de viaţă feudală încă înainte de instaurarea administraţiei bizantine în secolele X—XII [32], dar un proces de definitivă cristalizare a unei feudalităţi laice are loc abia odată cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea [33]. În cadrul acestui proces, de ridicare la viaţă politică a elementului românesc, a feudalilor locali, mai precis în ultima sa fază petrecută spre sfîrşitul secolului al XIII-lea, se înscrie şi apariţia curţii feudale de la Niculiţel, această „rezidentia" plasată în hinterlandul puternicei cetăţi a Vicinei (Isaccea)[34], împrejurare ce ni se pare a fi nu numai deosebit de semnificativă, dar şi plină de consecinţe pentru evoluţia sa. Nu putem şti deocamdată în ce măsură acest feudal nord-dobrogean, cît şi ceilalţi pe care îi bănuim a se fi aflat în situaţia lui, se puteau bucura, în condiţiile unor stăpîniri succesive, de o relativă auto-

---

[30] O explicaţie întrucîtva similară a fost oferită de către P. Diaconu în cazul bisericuţei de la Dinogetia — Garvăn (vezi P. Diaconu, *op. cit.*, loc. cit.).

[31] Existenţa acestei corespondenţe a fost în mod special subliniată pentru secolele XIII—XIV de către R. Theodorescu care arată că în cadrul reşedinţelor feudale din Ţara Românească nu se întîlnesc decît monumente de cult de plan central sau dreptunghiular (*Bizanţ, Balcani, Occident*, p. 312 — 315).

[32] *Istoria României*, II, Bucureşti, 1961, p. 104 — 105.

[33] Bazîndu-se pe analiza izvoarelor literare şi a documentelor arheologice, P. Diaconu susţine că în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, stăpînirea bizantină în Dobrogea nu se rezuma la gurile Dunării, ci la un teritoriu mult mai întins, afirmînd totodată că aşezarea din insula Păcuiul lui Soare era stăpînită de către bizantini (P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Bucureşti, 1972, p. 21).

[34] Unii autori au încercat să localizeze Vicina chiar la Niculiţel (cf. C. Brătescu, *op. cit.*, p. 111—112 ; idem, AD, 1, 1920, p. 30). Dar distanţa relativ mare faţă de Dunăre (10 — 12 km), precum şi configuraţia terenului nu permit nici măcar a lua în discuţie această ipoteză. Noi ne alăturăm opiniilor — cele mai numeroase dealtfel — care situează cetatea Vicina pe locul actualei aşezări Isaccea.

nomie într-o zonă ca cea a Dunării de Jos, în care sînt consemnate sau numai presupuse o serie de formaţiuni feudale şi „autonomii" de felul celor din vestul Munteniei şi Oltenia sau din sudul Moldovei. Fapt cert este însă că societatea românească din secolul al XIII-lea trecea pretutindeni printr-un proces similar şi anume acela de definitivă cristalizare a unei feudalităţi laice, aşa după cum ne-o dovedesc izvoarele scrise, iar în ultimul timp şi cele arheologice din spaţiul carpato-dunărean, precum şi cele de dată recentă apărute la răsărit de Carpaţi şi în nordul Dobrogei. Dacă la Argeş ne este binecunoscută existenţa unei vechi reşedinţe de caracter feudal timpuriu, datată în veacul al XIII-lea şi interpretată drept locul de reşedinţă al voievodului român Seneslau [35], urmele unor monumente aflate la răsărit de Carpaţi, de felul celui descoperit recent la Rădăuţi [36] sub actuala biserică sf. Nicolae, ne pun din nou în faţa unei curţi feudale, databile spre sfîrşitul secolului al XIII-lea şi a cărei existenţă se prelungeşte pînă în a doua jumătate a veacului următor, reprezentînd pentru o vreme chiar reşedinţa voievodală a lui Bogdan, fondatorul de dinastie. Urmărind evoluţia în timp a amintitelor reşedinţe feudale, precum şi rolul lor în cadrul procesului de naştere a statelor feudale româneşti de sine-stătătoare, între ele apar în mod firesc, atît asemănări, cît şi deosebiri. Astfel, dacă reşedinţa de la Argeş reprezintă pentru început centrul unei formaţiuni feudale timpurii care în condiţiile crizei regalităţii maghiare de la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi la începutul celui următor obţine o relativă independenţă, urmată în deceniul trei al secolului al XIV-lea de o unificare politică sub autoritatea lui Basarab I, în calitate de succesor al feudalilor de la Curtea de Argeş, cea de la Rădăuţi, chiar dacă putea să constituie — şi noi credem acest lucru — în prima jumătate a veacului al XIV-lea nucleul unei formaţiuni politice de caracter feudal, nu va ridica din rîndul feudalilor săi pe acel întemeietor de ţară ce a fost Bogdan I, dar îl va adăposti în timpul domniei sale, iar după moarte îi va primi trupul în capela sa, ce astfel va deveni prima necropolă a domnitorilor Moldovei.

În raport cu acestea, deşi evoluţia curţii de la Niculiţel poate fi urmărită cu oarecare dificultate, sîntem convinşi că existenţa sa a fost determinată de particularităţile istorice ale regiunii de nord a Dobrogei în intervalul cuprins între sfîrşitul veacului al XIII-lea şi prima parte a celui de-al XV-lea. Persistenţa sa în timp, în toată această epocă în care nordul Dobrogei şi întregul spaţiu pontic s-a aflat de nenumărate ori sub autoritatea şi stăpînirea Hoardei de Aur, ne demonstrează că feudalul de la Niculiţel făcea parte din rîndurile acelor mari stăpînitori locali ce beneficiau, ca urmare a colaborării cu stăpînirea tătară, pe baza aşa-numitului „iarlîk" obţinut din partea hanului, de o oarecare autonomie din punct de vedere politic.

Aflată, probabil, în cea de-a doua jumătate a veacului al XIV-lea sub autoritatea acelui „*Demetrius, princeps tartarorum*"[37], curtea de la Niculiţel şi feudalul său vor cunoaşte în mod sigur o nouă perioadă de prosperitate în timpul lui Mircea cel Bătrîn. În acest sens ni se pare a fi

[35] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 23.
[36] Cercetări inedite datorate autorilor.
[37] F. Zimmerman, C. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebendürgen*, II, Sibiu, nr. 917, p. 315.

deosebit de semnificativ tezaurul descoperit chiar în apropierea Niculițelului, pe dealul Bădila [38], tezaur conținînd un mare număr de monede emise de Mircea cel Bătrîn și Petru Mușat, dovadă de necontestat a unei vieți economice și politice înfloritoare în această regiune eliberată de voievodul Țării Românești și al cărei feudal — la fel ca în vremea lui Basarab I — trebuie să fi fost unul dintre elementele de încredere și sprijin ale domnitorului în nordul Dobrogei. Pentru legăturile dintre feudalul de la Niculițel și Mircea cel Bătrîn pledează și împrejurarea întreruperii existenței reședinței tocmai în primele decenii ale secolului al XV-lea — dezafectarea fiind demonstrată pe cale arheologică — și pe care o putem pune în legătură cu campaniile turcești din 1417 sau din 1420 în urma cărora curtea feudală dobrogeană va fi abandonată, stăpînul și familia sa strămutîndu-se, probabil, în Țara Românească.

Revenind asupra problemelor ridicate de capela reședinței feudale de la Niculițel, credem că prelatul ce slujea trebuia să aparțină în mod firesc, din punct de vedere bisericesc, de cel mai apropiat centru religios care nu era altul decît acela metropolitan de la Vicina (Isaccea). După cucerirea cetății de către tătari și desființarea mitropoliei prin stabilirea lui Iachint în Țara Românească, bisericuța va fi ținut, atît timp cît va mai fi existat curtea (pînă la începutul secolului al XV-lea), de episcopia de Silistra a cărei existență, cu unele întreruperi, de la sfîrșitul secolului al III-lea pînă în 1877 — existență ce demonstrează continuitatea populației ortodoxe, în principal românești, în spațiul dintre Dunăre și Mare — este dovedită de izvoarele vremii [39].

După cucerirea de către turci a provinciei, Dobrogea și populația ei apar mai rar în izvoare pînă în a doua parte a secolului al XVI-lea, cînd știrile parvenite nouă fie prin scrierile călătorilor [40], fie prin hărțile realizate de geografi ai vremii [41], devin tot mai numeroase. Așezarea de la Niculițel poate fi urmărită pe baza acestor izvoare, sub diferite nume, încă din acest secol al XVI-lea. Nu credem a fi o coincidență întîmplătoare și nesemnificativă apariția așezării în scrierile vremii concomitent cu reafectarea micii bisericuțe cultului, așa după cum reiese din analiza materialelor arheologice descoperite ci, dimpotrivă, ne demonstrează că din secolul al XVI-lea istoria și destinele bisericuței se identifică cu cele ale așezării de la Niculițel, lăcașul de cult căpătînd o nouă funcție, în împrejurări istorice cu totul diferite, și anume cea de biserică sătească. Părăsită, ca urmare a evenimentelor politice tulburi cunoscute de Dobrogea la începutul veacului al XV-lea, după mai bine de un veac așezarea renaște în împrejurări speciale, legate de o comunitate sătească din apropiere, căreia credem că i s-au adăugat — în condițiile apropierii acestei așezări de Dunăre, cît și a

[38] Constantin C. Giurescu, *Dobrogea, vechi pămînt românesc*, în vol. *Din trecut*, București, 1942, p. 14.

[39] Michaelis Le Quien, *Oriens Christianus in quatuor patriarchatus digestus; quo exhibentur ecclesiae patriarchae, caeterique praesules totius Orientis*, Tomus Primus, Paris, 1740, col. 1227—1230; T. Mateescu, Balkan Studies, 13, 1972, 2, p. 279 — 300.

[40] Al. P. Arbore, Arhiva Dobrogei, 2, 1919, 2, p. 220—230; G.I. Cialicoff, Arhiva Dobrogei, 2, 1919, 2, p. 134—146; AL. P. Arbore, AD, 2, 1922, p. 253—264; M. Guboglu, *Studia et acta orientalia*, 4, 1962, p. 170—171, 184; idem, *Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976, p. 792 (indice referitor la Dobrogea).

[41] Constantin C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărțile medievale și moderne*, Constanța, f.a.

mişcărilor de populaţie dinspre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania, cunoscute încă din veacul al XVI-lea, spre Dobrogea — alte elemente româneşti venite de dincolo de Dunăre [42]. Această mişcare este justificată dacă ne gîndim că în celelalte ţări române obligaţiile ţărănimii — faţă de domnie, boieri şi turci — erau adeseori mai mari decît în Dobrogea, unde singura dare era aceea către stat, aşa numitul „beilic"[43]. Pe lîngă numeroasele toponime ce exemplifică acest fenomen [44], însăşi izvoarele istorice îl menţionează ca atare. Raportul unui cunoscut agent politic din Ragusa, Aloisio Radibrad, ce participă la expediţia armatelor lui Radu Şerban din 1603 în Dobrogea [45], aminteşte un sat pe nume Dăieni [46], ce va apare apoi în numeroase hărţi medievale [47], fiind menţionat la 1651 şi de către Evlya Celibi, drept un oraş mare ai cărui locuitori erau munteni şi moldoveni [48].

Dar, reîntorcîndu-ne la problemele ce ne interesează în mod direct, observăm că aşezarea de la Niculiţel, apare în izvoare începînd din veacul al XVI-lea, sub diferite toponime, identificarea putînd fi făcută pe baza amplasării lor topografice în acelaşi loc, la cîţiva kilometri spre sud de Isaccea, precum şi datorită faptului că respectivele denumiri nu se întîlnesc concomitent în acelaşi izvor. Astfel, sub numele de Nizzevitz sau Nizzerwitz [49] localitatea apare în numeroase hărţi medievale, începînd din veacul al XVI-lea pînă în primele decenii ale celui al XVIII-lea [50]. Dar, tot în secolul al XVI-lea, spre sfîrşitul său, călătorul italian Giorgio Dousae menţionează satul sub numele de Mănăstirea [51]. Despre o altă localitate ce poartă tot numele de Monastir, vorbeşte şi călătorul Paolo Giorgio, dar această aşezare, se găseşte pe linia ce uneşte oraşul Ruse cu oraşul Varna [52].

Interesantă ni se pare şi relatarea lui Ioseph Boscowich care întîlneşte, la mijlocul secolului al XVIII-lea, în drumul său de la Constantinopol spre Polonia, un sat al cărui nume nu-l menţionează, dar avînd în vedere amplasarea lui putem încerca să-l identificăm cu Niculiţelul, ai cărui locuitori „parlaient la langue Valaque"[53].

Purtînd pentru un timp, după cum am observat, ambele toponime, de Nizzevitz, întîlnit în hărţile vremii, şi de Monastir, în notele călătorilor

---

[42] *Ibidem*, p. 7—20.

[43] Al. P. Arbore, *op. cit.*, p. 258.

[44] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, *loc. cit.*

[45] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, IV, f.a., p. XXIV.

[46] *Ibidem*, p. 117.

[47] D. Dem. Dimancesco, *Monumenta cartographica Moldoviae, Valachiae et Transilvaniae*, San Francisco, 1933 — 1935, f. 122, 135, 142, 145, 150, 151, 169 şi 181.

[48] M. Guboglu, *op. cit.*, p. 171.

[49] Identificarea aparţine prof. Constantin C. Giurescu (Biserica ortodoxă română, 7—10, 1959, p. 683, n. 71).

[50] D. Dem. Dimancesco, *op. cit.*, f. 45 : harta lui G. de Jode din 1578 ; f. 58 : harta lui G. Mercator din 1595 ; f. 60 : harta lui D. Custodis din 1596 ; f. 75 şi 79 : hărţile lui G. Mercator din 1601 şi 1636 ; f. 90 : harta lui W. Berry din 1683 ; f. 93 : harta lui I. Covens şi C. Mortier din 1683 ; f. 95 : harta lui C.C. da Vignola din 1686 ; f. 109 : harta lui N. Vischer din 1706 ; f. 112 : harta lui Sanson din 1716 ; f. 116 : harta lui C. Lotter din 1722 ; f. 118 : harta lui G. şi L. Valk din 1729 ; f. 119 : harta lui G. Schagen din 1729.

[51] G. Dousae, *De itinere suo Constantinopolitano epistola*, Francfurt, 1595, p. 82.

[52] Al. P. Arbore, *op. cit.*, 1, 1916, p. 22.

[53] Cf. R. P. Joseph Boscowich de la Comp. de Jésus, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne fait à la suite de son excellence Mr. Jaq. Porter, ambassadeur d'Angleterre*, MDCCLXII, Lausanne, 1772, p. 169—170.

din secolul al XVIII-lea, cea de a doua denumire — toponim ce demonstrează persistenţa în conştiinţa locuitorilor a amintirii unui aşezămînt monastic, poate chiar acel ce va fi fiinţat în secolele XI—XII, pe locul în care au fost descoperite ruinele bisericuţei treflate din apropiere, dacă nu chiar altul, necunoscut deocamdată — o va înlocui total pe prima.

Sub numele de Monastery, Monaster, Monastyry, satul va apare în hărţile secolului al XVIII-lea [54], iar spre sfîrşitul aceluiaşi veac şi începutul celui următor sub numele de Mikelin, Mikehii, sau Makolinti (?)[55].

Cu acelaşi toponim, de Mănăstiriştea, sat mare cu 80 de gospodării, Niculiţelul apare şi într-una dintre cele mai complete şi amănunţite hărţi, executate în epoca modernă, privind ţările române, şi anume o hartă din anul 1835 [56].

Cu numele de Niculiţel satul apare abia de la mijlocul secolului al XIX-lea. În a sa *Excursion agricole*, studiu asupra stării economice, sociale şi etnografice a Dobrogei, Ion Ionescu de la Brad menţionează şi Niculiţelul, subliniind în acelaşi timp starea economică înfloritoare a locuitorilor săi [57], situaţie demonstrată, dealtfel, şi de inventarul deosebit de bogat în piese de podoabă şi monede pe care l-au conţinut mormintele aflate în jurul bisericii sf. Atanasie. Aceeaşi stare materială prosperă a locuitorilor satului reiese şi dintr-o condică de daruri făcute, începînd cu anul 1859, de către sătenii mai multor aşezări dobrogene pentru ridicarea bisericii ortodoxe din comuna „23 August", condică în care Niculiţelul apare menţionat cu donaţia cea mai substanţială, de 300 lei, precum şi cu însemnate cantităţi de vin [58].

În ciuda faptului că domnii Ţării Româneşti [59] au întreprins expediţii în Dobrogea — ce demonstrează poziţia lor firească faţă de stăpînirea otomană — legăturile economice şi religioase dintre Ţara Românească şi Dobrogea, respectiv între românii de la apus şi răsărit de Dunăre, sînt permanente. Din punct de vedere economic, regulamentele imperiale cu privire la comerţul Dobrogei *(Kanunnamele)* menţionează schimburi deosebit de active cu celelalte ţări române. Astfel, pe piaţa tîrgurilor sale se desfăceau produse venite de la apus de Dunăre, cum ar fi abaua din Ţara Românească sau de la Braşov, stofe, articole diverse de încălţăminte sau obiecte de aramă [60].

---

[54] D. Dem. Dimancesco, *op. cit.*, f. 123 : *theatrum Belli ad Borysthenem, Tyram et Danubium Fluvios gesti* din 1738 ; f. 124 : harta lui J. Covens şi C. Mortier din 1738 ; f. 133 şi 138 : hărţile lui I.M. Hasius din 1759 şi 1769 ; f. 142 : harta lui A. Durry din 1770 ; f. 143 : harta lui S. Dunn din 1774.

[55] *Ibidem*, f. 145 : harta lui H.C. Schutz din 1780 ; f. 147 : harta lui A. Zatta din 1782 ; f. 181 : harta lui F. Pinkerton din 1814.

[56] Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea. Constatări istorice, geografice, economice şi statistice pe temeiul hărţii ruse din 1835*, Bucureşti, 1957, p. 97 şi 144.

[57] I. Ionescu de la Brad, *Excursiune agricolă în Cîmpia Dobrogei*, ed. rom. trad. din l. fr. de autori (după ed. din 1850, Constantinopol) Bucureşti, 1879, p. 87 — 92 ; idem, *Românii din Dobrogea*, p. 14—15.

[58] N. Iorga, AD, 1, 1922, p. 30—31.

[59] Amintim doar pe cea a lui Vlad Ţepeş pe întreaga linie a Dunării, de la Orehovo pînă la Oblucitza, lîngă Isaccea (cf. N. Iorga, *Droits nationaux et politiques des Roumaines dans la Dobrogea*, Iaşi, 1917, p. 54—55) şi cea din 1606, din timpul domniei lui Radu Şerban *(ibidem*, p. 55 ; idem, *Studii şi documente*, IV, p. XXIV).

[60] M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Studii, 1, 1973, p. 38—39.

Legăturile religioase dintre Țara Românească și Dobrogea sînt semnificative dacă le privim și prin prisma poziției domnitorilor munteni față de episcopia Silistrei — denumită în izvoarele vremii, datorită importanței sale [61], mitropolia Silistrei — ca reprezentantă a ortodoxiei, de care din punct de vedere ierarhic trebuie să fi ținut și biserica de la Niculițel. Într-un hrisov emis de către Alexandru Ipsilanti la 21 martie 1777 [62] — prin care voievodul dăruia 500 bolovani de sare mitropoliei dîrstorene și cîte 25 de taleri anual, de Sf. Gheorghe și de Sf. Dumitru, bisericilor din eparhia Silistrei, bisericilor din Babadag și Cernavodă — se amintește că lăcașul Sf. Mitropolii din Silistra fusese zidit de Gr. Ghica I între anii 1672 — 1674 și refăcut de Gr. Ghica al II-lea în cea de-a doua domnie a sa, între anii 1748 — 1752. În anul 1793, Alexandru Moruzzi și, în anul 1814, Ioan V. Caragea miluiesc cu alte daruri bogate cele două biserici mai sus menționate, pentru ca cel dintîi să semnaleze în mod expres dreptul mitropolitului Silistrei de a ține obor de vite în județul Ilfov [63].

Un moment deosebit în tabloul relațiilor Țării Românești cu mitropolia Silistrei îl constituie domnia lui Constantin Brîncoveanu. La strălucitoarea sa curte au fost deseori prezenți și mitropoliții Silistrei, Atanasie și Hieroteu, a căror activitate artistică și cărturărească la curtea bucureșteană este prodigioasă. Astfel, mitropolitul Athanasie vizitează de două ori Muntenia : o dată în anul 1706, cînd din cauza ciumei întreaga curte se retrage în „bătrînul scaun" la Tîrgoviște, iar la sărbători printre alți înalți prelați este invitat și „Dîrstoreanul Athanasie"[64] și a doua oară în anul 1710, cînd — intrînd în relații strînse cu Antim Ivireanu, mitropolitul Țării Românești — comandă pe cheltuiala sa tipărirea la Tîrgoviște a unei lucrări, menite să apere dogmele creștine împotriva celor ce ar încerca să le atace, denumită „Panoplia dogmatică" și datorată lui Euthimie Zygabenos [65]. În cuvîntul introductiv mitropolitul Athanasius dedică această lucrare lui Ștefan Voievod, fiu al lui Constantin Brîncoveanu [66].

Urmașul lui Athanasius, în scaunul mitropolitan al Silistrei (din 1711), Hieroteu — numit înainte de a deveni mitropolit Ioan Comnen — petrecuse un număr însemnat de ani în Țara Românească în calitate de doctor al lui Constantin Brîncoveanu și tipărind totodată numeroase scrieri în tipo-

---

[61] Michael Le Quien, *op. cit.*, col. 1 227—1 228.

[62] V.A.Urechia, *Istoria românilor*, X, București, 1900, p. 238 ; G. Popa-Lisseanu, *Încercare de monografie asupra cetății Drăstorului—Silistra*, București, 1913, p. 223—225.

[63] V.A. Urechia, *op. cit.*, IV (1786 — 1800), București, 1893, p. 244—246. Despre solicitudinea domnilor români față de Mitropolia Silistrei, acțiune prin care se urmărea ajutorarea populației românești din Dobrogea, vezi la : Gh. Rădulescu, *Starea religioasă a Dobrogei în decursul vremurilor*, București, 1904, p. 105 ; G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 204—206 ; I.N. Roman, AD, 3, 1920, p. 379—380 ; Const. C. Giurescu, *Dobrogea, vechi pămînt românesc*, p. 15 ; idem, *Istoria românilor*, III, 1, București 1942, p. 231 ; Ap. D. Culea, *Cîte trebuie să știe oricine despre Dobrogea*, p. 90 — 91.

[64] Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod (1688 — 1714)*, ed. critică de A. Ilieș, București, 1970, p. 160.

[65] Michael Le Quien, *op. cit.*, col. 1 228.

[66] I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508 — 1830*, 1 (1508 — 1716), București, 1903, p. 482—483 ; N. Șerbănescu, Biserica ortodoxă română, 8—9, 1956, p. 736—737.

grafiile de la Tîrgoviște sau Snagov [67]. După instaurarea domniilor fanariote, Hieroteu va menține aceleași bune legături cu Țara Românească și voievozii săi, zilele sfîrșindu-și-le în anul 1719 tot la București, la curtea lui Alexandru Mavrocordat căruia îi dedicase, dealtfel, și importanta sa operă *De oficiis* [68].

Am trecut în mod succint în revistă legăturile voievozilor munteni cu mitropoliții Silistrei, prin intermediul cărora sprijineau biserica ortodoxă românească din Dobrogea, precum și activitatea cărturărească a acestora — manifestată prin tipărirea unui mare număr de cărți cu caracter religios în tiparnițele de la Tîrgoviște și Snagov —, cu intenția de a sublinia o dată mai mult, dacă mai este nevoie, legăturile permanente dintre românii de la apus și răsărit de Dunăre. În condițiile în care în tot cursul stăpînirii otomane instalațiile tipografice au lipsit [69], necesarul de carte bisericească în Dobrogea a fost satisfăcut prin cărțile sosite din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Fără îndoială că la întoarcerea din Valahia, episcopii Silistrei aduceau numeroase tipărituri, majoritatea în limba română, pe care le împărțeau parohiilor dobrogene. De asemenea, ni s-au păstrat numeroase cărți tipărite în Moldova și aduse în aceleași scopuri în Dobrogea [70], precum și documente ce atestă păstorirea preoților moldoveni în teritoriul dintre Dunăre și mare, stăpînirea otomană împiedicînd formarea slujitorilor bisericești [71] în aceste ținuturi. Astfel, chiar la biserica din Niculițel slujea în anul 1850 un preot venit din Moldova „popa Iancu din Iași", care de fapt nu îndeplinea numai slujba de preot ci era, în același timp, și învățător la școala românească pe care însuși o înființase, iar în casa lui se afla un exemplar din „proclamația revoluției Țării Românești"[72].

Biserica sf. Atanasie din Niculițel, refăcută și redată cultului la începutul veacului al XVI-lea, va funcționa neîntrerupt, suferind diferite intervenții și reparații în decursul veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea, istoria sa identificîndu-se cu cea a așezării a cărei biserică parohială și cimiterială a fost pînă la sfîrșitul secolului trecut.

Încheiem această succintă prezentare și interpretare a rezultatelor unor prime investigații arheologice efectuate în suprafața ocupată de biserica sf. Atanasie din Niculițel, propunîndu-ne să revenim în momentul în care cercetările ne vor aduce date cu privire la ansamblul formelor inițiale ale curții feudale, cît și cu privire la evoluția așezării în general, istoria acestora neputînd fi privită și judecată în mod separat.

---

[67] În anul 1699, tipărește o epigramă plină de laude la adresa domnitorului în cartea „Mărturisirea credinței ortodoxe și Expunere despre cele trei virtuți", iscălind doctorul preastrălucitului domnitor, Ioan Comnen (vezi I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, p. 379—381); în 1701, scrie o elegie cuprinsă într-un Eortologiu redactat de Sevastos Chimenitul și tipărit la Snagov (*ibidem*, p. 416); tot în 1701 tipărește cu îngrijirea și cheltuiala sa, a „preacinstitului doctor Ioan Comnen" istoria *Proschinitarul Sfîntului Munte* (*ibidem*, p. 422), iar în 1702 adaugă volumului *Despre preoție* scris de Chrisant Patriarhul, cîteva versuri ce urmăreau explicarea stemei Țării Românești (*ibidem*, p. 441—442).

[68] M. Le Quien, *op. cit.*, col. 1229.

[69] T. Mateescu, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 9—10, 1975, p. 717.

[70] *Ibidem*, p. 717 — 720.

[71] *Ibidem*, p. 717.

[72] V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 104.

EIN BEITRAG ZUM THEMA DER MITTELALTERLICHEN ARCHITEKTUR IN DER DOBRUDSCHA: DIE KIRCHE DES HL. ATHANASIUS IN NICULIŢEL (KR. TULCEA)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Anläßlich der vom Denkmalamt unternommenen Restaurationsarbeiten wurde die Kirche des Hl. Athanasius aus Niculiţel während der Jahre 1974—1975 archäologisch untersucht. Sie liegt in einer Ortschaft die auch ohnehin durch die in ihr und in ihrer Umgebung geborgenen archäologischen Befunde bedeutend ist. Die ältesten in den Grabungen gefundenen Siedlungsüberreste stammen aus dem 2.—3. Jh.u.Z.; Überreste eines südlich der Kirche erschlossenen Steinbaues sind chronologisch in diese Zeitspanne einzureihen. Die zweite wichtige erschlossene Siedlungsperiode gehört dem 10.—11.Jh. an und wird archäologisch unter anderem von den Überresten einer Oberflächen-Wohnung vertreten, die infolge eines Brandes außerstande gesetzt wurde und die teilweise von den Fundamentmauern der Kirche überlagert wird. In dieselbe Zeitspanne des 10.—11. Jhs. sind byzantinische Münzen der Kaiser Joannes I. Tzimiskes (969 — 976) und Romanos IV. Diogenes (1068 — 1071) sowie keramisches Material einzureihen.

Schließlich konnte, dank der Zusammenführung und Gegenüberstellung der Ergebnisse der archäologischen und der baukundlichen Forschung das äußerliche Aussehen der Kirche — die uns im Rahmen unserer Untersuchungen besonders beschäftigt hat — wiederhergestellt werden; Rolle und Funktion der Kirche in den verschiedenen Etappen ihrer Existenz wurden auch bestimmt. So erfüllte der ursprüngliche Kern der Kirche — ein aus Altar, Naos mit Kreuzgrundriß ohne freie Stützpunkte und einem schmalen Narthex bestehendes sakrales Gebäude das zwischen den letzten 2 Jahrzehnten des 13.Jhs. und dem Anfang des 15.Jhs. fungierte — die Rolle einer feudalen Hofkapelle und widerspiegelt die endgültige Herausbildung des weltlichen Feudaladels in der rumänischen Gesellschaft des 13.Jhs.

Die Außerstandsetzung der Kapelle — die u.E. der Preisgabe des feudalen Hofes durch den Feudalherrn und seinem Übergang in das altrumänische Fürstentum der Walachei zuzuschreiben ist, all dies als Folge der wirrenvollen Ereignisse die sich in der Dobrudscha am Anfang des 15.Jhs. abspielten — dauert bis in die erste Hälfte des 16.Jhs. als die Kirche — wiederhergestellt und erweitert — als Pfarrkirche der sich zu diesem Zeitpunkt erneut entwickelnden dörflichen Siedlung, die in den schriftlichen Quellen der Zeit unter verschiedenen Benennungen erwähnt wird, wieder instandgesetzt wird. Als Pfarrkirche des Dorfes funktioniert die Kirche ununterbrochen bis in das 19.Jh. — an ihr werden in diesem Zeitraum verschiedene Ausbesserungen und konstruktive Ergänzungen durchgeführt; der ausschlaggebende Beweis dieser langwährenden Funktionierung als Pfarrkirche ist das Fundinventar der ringsum die Kirche liegenden Gräber — Münzen und Schmuckgegenstände die den ganzen Zeitabschnitt des 16.—19.Jhs. belegen.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

O CASĂ DE ORĂȘEAN DIN SECOLUL AL XV-LEA DE LA SUCEAVA

DE

M.D. MATEI și EM. EMANDI

Cu prilejul săpării fundațiilor unei construcții particulare în str. Petru Rareș nr. 17 — în apropierea autogării orașului — s-au descoperit resturile unei case de orășean, construcție care a constat din parter și beci. Cum în urma unor răzuiri repetate ale locului, vizibile în toată suprafața cercetată de noi, au fost distruse și îndepărtate toate resturile parterului construcției, singurele considerații pe care le putem face în legătură cu construcția amintită sînt cele pe care le permite studierea resturilor beciului. Dar, întrucît condițiile obiective în care s-a putut desfășura cercetarea complexului în discuție nu au îngăduit nici măcar dezvelirea întregei suprafețe a beciului (fig. 1) (rămînînd necercetată poate chiar jumătate din aceasta), rămîn necunoscute destul de multe elemente ale construcției și, din nefericire, nu dintre cele mai lipsite de importanță.

Groapa beciului a fost săpată de la adîncimea de circa 0,40 m față de nivelul actual al solului. În profilul șanțului de fundație care i-a prilejuit descoperirea (fig. 2), groapa beciului apare cu o limită destul de apropiată de verticală. Abaterea de la verticală nu credem că s-ar datora săpării neglijente a gropii, ci faptului că, în urma incendiului care a distrus locuința, marginile gropii beciului s-au surpat către interior.

După săparea gropii beciului aceasta a fost căptușită cu loazbe, amprentele acestora în pereții beciului permițînd să li se stabilească și lățimea medie : circa 0,20 m.

Datele de care dispunem ne permit să precizăm că beciul avea un plan rectangular (foarte posibil dreptunghiular), dar cum dezvelirea integrală a lui nu a fost posibilă este foarte dificil să precizăm care era poziția reală, față de planul beciului, a gîrliciului de acces, acesta din urmă descoperit în întregime. Mărginit de bîrne dispuse în lungul lui, gîrliciul era prevăzut cu trepte lucrate tot din loazbe (probabil de stejar), late de circa 0,20 m, ale căror capete erau prinse în loazbele laterale din lungul lui. Tot de la gîrlici s-a păstrat și o parte a peretelui de est, ceea ce a permis să se observe că și intrarea în beci era căptușită cu loazbe, ca și groapa beciului.

Latura dinspre gîrlici a beciului era mărginită de o bîrnă cu secțiunea pătrată, groasă de 0,35 × 0,35 m, încastrată într-un prag de pămînt cruțat, care se mai păstrează încă pe o lățime de circa 0,20 m înspre interiorul beciului. Pornind de la observația că gîrliciul în discuție este dispus foarte aproape de latura de est a beciului, aproape în continuarea acesteia, la care se adaugă masivitatea bîrnei de la baza peretelui dinspre gîrlici a beciului, ca și faptul că bîrna respectivă continuă în afara suprafeței cercetate, înclinăm să credem că suprafața beciului era cu mult mai mare

S C I V A, tomul 28, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1977, p. 553—576

decît aceea surprinsă în săpătură și că acesta era prevăzut cu încă un gîrlici, în afara celui descoperit și cercetat de noi [1].

Podeaua beciului, amenajată numai prin bătătorirea pămîntului, prezintă destul de numeroase denivelări și este acoperită pe toată suprafața cercetată de un strat de cărbune mărunt și cenușă, provenind de la căptușeala de lemn a beciului și de la structura de lemn a plafonului acestuia. Pe podea (fig. 1) au fost descoperite trei cercuri de fier, dispuse concentric, provenind de la un butoi de lemn, care a ars în beci, odată cu

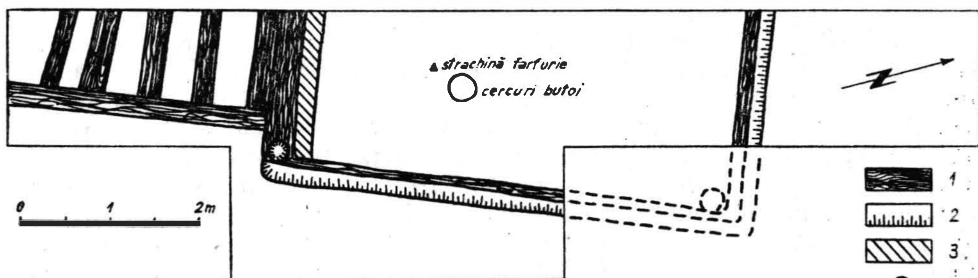


Fig. 1. Planul suprafeței cercetate a beciului și gîrliciului de acces. 1 Resturi de lemn carbonizat; 2 limitele gropii beciului; 3 prag de pămînt cruțat; 4 groapă de par.

întreaga construcție. Alături de aceste cercuri, tot pe podea s-au descoperit două străchini de lut, dintre care una sigur așezată cu gura în jos. Tot în apropierea cercurilor, dar în partea opusă celor două străchini, s-au aflat fragmentele puternic arse și aproape strivite ale unei oale, fragmente care, în urma arderii înăbușite, au căpătat o culoare negricioasă.

Puținele observații care s-au putut face în condiții științifice satisfăcătoare ne-au condus la opinia că pereții parterului construcției nu erau în continuarea perfectă a pereților beciului, ci depășeau în afară planul acestuia. În afara unei observații stratigrafice de cel mai mare interes, asupra căreia ne vom opri special la locul potrivit, la formarea opiniei de mai sus a contribuit constatarea că, la limita superioară a gropii beciului — în umplutura acesteia — se aflau destul de numeroase bucăți *mari* de chirpici din pereții parterului, sprijinite de marginea gropii beciului și avînd poziția de alunecare către interiorul acesteia.

Deși condițiile de lucru nu au permis dezvelirea în întregime a suprafeței ocupate de construcția de care ne ocupăm, credem că în suprafața cercetată s-au descoperit suficiente bucăți de chirpici provenind de la pereții parterului casei pentru a stabili că grosimea maximă a lutului cu care erau acoperiți pereții de bîrne ai parterului era de circa 0,06 m.

Situația stratigrafică în cuprinsul beciului. O primă și decisivă constatare făcută în cuprinsul beciului este aceea că procesul de prăbușire, în interiorul beciului, a resturilor incendiate ale construcției s-a produs în

[1] Din acest punct de vedere, credem că cea mai potrivită analogie pentru complexul în discuție ne-o oferă construcția cu beci și parter, descoperită pe platoul din fața Cetății de scaun a Sucevei, în sectorul numit convențional B (cf. Materiale, 5, 1959, p. 599—604 și 6, 1959, p. 679—687).

mod normal, pînă la nivelul corespunzător ultimelor resturi ale pereţilor parterului. Astfel, deasupra podelei se găseşte un strat, gros de circa 0,02—0,03 m, de cărbune de mici dimensiuni şi cenuşă, provenind atît de la căptuşeala de bîrne a beciului, cît şi de la loazbele care constituiau plafonul acestuia.

Acest strat este suprapus de un pămînt ars, destul de unitar ca aspect, cu granulaţie mare, fără urme de paie sau de pleavă, care se subţiază spre centrul construcţiei. Pămîntul respectiv, de o culoare roşie-cărămizie, nu poate proveni decît de la stratul de lutuială al podelei încăperilor parterului. Stratul respectiv este suprapus în cea mai mare parte, dar şi străpuns în cîteva locuri de fragmente de cahle, ca şi de cahle întregi, reprezentînd resturile uneia sau chiar mai multor sobe aflate în încăperile parterului. Dat fiind însă că podeaua nu s-a prăbuşit uniform şi în acelaşi timp pe toată suprafaţa sa, se poate observa chiar şi printre fragmentele sau cahlele întregi amintite pămîntul ars aparţinînd stratului precedent şi provenind de la lutuiala podelei încăperilor parterului. Spre deosebire de chirpiciul provenind de la pereţii parterului locuinţei, a cărui culoare este neuniformă şi adeseori negricioasă, stratul care aparţine dărîmăturilor sobei are o culoare mai deschisă, iar pe alocuri cuprinde şi bucăţi de lut aproape zgurificate. Nu este nici o îndoială că aceste bucăţi de lut provin de la liantul care fixa cahlele în cadrul sobei, atît culoarea, cît şi aspectul acestuia fiind determinate de folosirea destul de îndelungată a sobelor.

În ceea ce priveşte răspîndirea în suprafaţa beciului a resturilor de sobe este de făcut precizarea că materialele sînt masate către latura de nord a construcţiei, unde se află, fără excepţie, cahlele întregi şi cea mai mare parte a fragmentelor, dar nu puţine fragmente sînt împrăştiate şi pe suprafaţa dinspre gîrlici a beciului. În schimb, fragmentele de olane (masive şi cu pereţii groşi de circa 0,035 m) provenind de la coşurile sobelor, fiind mai grele şi sparte în bucăţi mai mari decît cahlele, sînt masate fără excepţie, în apropierea laturii de nord a locuinţei, ceea ce confirmă, după părerea noastră, faptul că sobele erau situate pe latura respectivă a construcţiei, chiar dacă în camere deosebite ale parterului.

Stratul următor este reprezentat de dărîmăturile propriu-zise ale pereţilor locuinţei şi este compus din chirpici cu urme de paie şi pleavă. În destul de numeroase cazuri, s-au aflat bucăţi mari de chirpici, care poartă urmele vizibile ale bîrnelor pereţilor parterului. Bucăţile amintite au, în general, o culoare roşie-cărămizie şi păstrează urme vizibile de făţuire a pereţilor, acestea fiind reprezentate de trei sau patru straturi de lut fin (menţionăm că nu s-a descoperit nici o bucată de chirpici pe care să se observe urme de var).

Stratul corespunzînd pereţilor prăbuşiţi este amestecat — şi în parte suprapus — cu resturi de lemn carbonizat şi cu bogate urme de cenuşă, care provin, probabil, de la suprastructura lemnoasă a construcţiei. Este însă posibil în acelaşi timp, ca în suprafeţele în care resturile de lemn carbonizat sînt mai bogate şi suprapun parţial dărîmăturile pereţilor, aceste resturi carbonizate să se afle în poziţie secundară, fiind alunecate de pe marginile gropii beciului, către mijlocul acesteia, unde umplutura era sensibil alveolată.

După ce întreaga construcţie a ars şi groapa beciului s-a umplut prin prăbuşirea în cuprinsul ei a resturilor construcţiei incendiate, s-a produs o

nouă umplere a acesteia, cel puţin în două etape, dar de data aceasta ca urmare a acţiunii omului : într-o primă etapă, s-au curăţat resturile construcţiei incendiate, rămase în afara perimetrului acesteia, ceea ce explică prezenţa în stratul respectiv a unei bogate cantităţi de arsură şi lemn carbonizat, împreună însă cu un pămînt cenuşiu, aparţinînd nivelului de călcare contemporan locuinţei. Într-o a doua etapă, groapa a fost nivelată cu pămînt mai puţin bogat în arsură şi fragmente de lemn carbonizat, dar foarte bogat în pămînt cenuşiu, rezultat din răzuirea masivă a suprafeţei înconjurătoare. Un argument în favoarea acestei interpretări îl constituie chiar constatarea că în jurul construcţiei, atît cît s-a putut cuprinde în săpătură, nivelul de călcare contemporan locuinţei este distrus cu totul. În plus, credem că aceeaşi răzuire a făcut ca în umplutura beciului, la nivelul superior al acesteia, să se afle un material ceramic destul de bogat, în totalitate fragmentar, contemporan cu cel ce constituie inventarul locuinţei, dar împreună cu care s-au aflat şi cîteva fragmente mai vechi, dovadă a existenţei în acelaşi perimetru şi a unui nivel anterior de locuire [2].



Înainte de a trece la prezentarea materialelor arheologice, care constituie inventarul construcţiei în discuţie credem că ar fi binevenită o sintetizare a datelor privind tehnica în care a fost construită această locuinţă cu beci, încercare cu atît mai necesară cu cît, aşa cum am arătat încă de la începutul rîndurilor de faţă, cercetarea întregului complex nefiind posibilă, rămîn încă sub semn de întrebare o serie de elemente importante. O primă constatare, confirmată de toate porţiunile cercetate ale pereţilor beciului, este aceea că la baza pereţilor amintiţi se afla un prag, lat de circa 0,10 m şi înalt, în medie, de 0,14—0,18 m, pe care se sprijinea căptuşeala de bîrne a beciului. Prezentînd urme de ardere *in situ* a bîrnei care se sprijinea pe el, pragul mai conservă, în anumite porţiuni, şi amprentele respectivei bîrne, ceea ce înlătură posibilitatea unei alte interpretări a acestui detaliu de construcţie [3].

O a doua observaţie, referitoare tot la tehnica de amenajare a beciului, este aceea că între groapa săpată a beciului şi pereţii de loazbe ai acestuia existase iniţial un spaţiu gol, lat de 0,05 — 0,08 m, umplut cu pămînt la terminarea construcţiei. În plus, o altă observaţie, făcută în secţiunea dispusă în lungul construcţiei, asupra căreia atragem în mod special atenţia, este în legătură cu tehnica de amenajare a structurii lemnoase a parterului. Astfel, pe latura de nord a construcţiei, la înălţimea de circa 0,70 m de la baza beciului, s-a constatat că *în spatele peretelui de lemn al acestuia* groapa beciului fusese lărgită, încă din faza iniţială de construcţie, cu circa 0,40—0,45 m. Această amenajare nu poate, după părerea noastră, să fie explicată altfel decît că era destinată să servească la îngroparea

---

[2] Deşi este vorba de numai cîteva fragmente mici şi care nu păstrează elemente tipice de profil, judecînd după compoziţia pastei, ca şi după faptul că toate sînt lucrate la roata înceată, credem că ele pot fi datate mai curînd la începutul secolului al XIV-lea.

[3] Situaţia este identică cu aceea înregistrată la construcţia, menţionată mai sus, de pe platoul din faţa Cetăţii de scaun a Sucevei, unde, la baza pereţilor beciului, apare un prag similar (cf. Materiale, 5, 1959, p. 600, fig. 5, profilul A—B).

stîlpilor de lemn verticali, care slujeau la amenajarea parterului[4], stîlpi între care vor fi fost fixate bîrnele orizontale.

Amenajarea respectivă, care apare în profil sub forma unei trepte, se distinge foarte bine în spatele peretelui ars *in situ* al beciului şi are în umplutura ei fragmente ceramice din prima jumătate a secolului al XV-lea, lipsind însă materiale care să aparţină celei de-a doua jumătăţi a veacului amintit. Observaţia are o dublă valoare cronologică : în primul rînd, ea vine să confirme opinia, deja exprimată mai înainte, că pe locul în care era situată construcţia existase o locuire datînd din prima parte a secolului al XV-lea, nivelul corespunzător acestei locuiri fiind însă distrus în urma răzuirii ce a înlăturat urmele incendiului căruia i-a căzut pradă construcţia ; în al doilea rînd, lipsa din umplutură a materialelor mai noi de mijlocul secolului al XV-lea situează momentul construcţiei casei cu beci la mijlocul secolului arătat, datare pe care o confirmă şi unica monedă descoperită în condiţii concludente în suprafaţa beciului — şi anume pe una din treptele gîrliciului — monedă care datează din perioada 1443 — 1449 (identificare Octavian Iliescu).

Observaţia că stîlpii verticali ai pereţilor parterului erau plasaţi *în afara* limitelor beciului ne obligă să admitem că pereţii parterului nu continuau pe verticală pe cei ai beciului. În acest fel capătă şi mai multă consistenţă opinia, exprimată mai înainte, că prezenţa unor bucăţi de chirpici provenind de la pereţii parterului *la nivelul superior al gropii beciului*, bucăţi care aveau tendinţa să alunece către interiorul gropii, trebuie interpretată ca o dovadă a faptului că parterul depăşea în suprafaţă cadrul gropii beciului.

Desigur, lipsa altor observaţii, care să slujească unei încercări de stabilire a aspectului general al construcţiei în discuţie, rămîne supărătoare. Cum nu a fost posibil încă să se stabilească existenţa eventuală a unui stîlp central de susţinere a plafonului beciului (deşi era de aşteptat prezenţa chiar a mai multor stîlpi de susţinere, dispuşi pe axul longitudinal al construcţiei) orice sugestie cu privire la amenajarea parterului devine, practic, hazardată.



Împrejurarea că locuinţa cu beci a fost mistuită de un incendiu a făcut ca întregul inventar ce se va fi aflat în ea şi constînd din obiecte de întrebuinţare casnică să se prăbuşească în beci, fiind descoperit aici, în stare fragmentară, împreună cu resturi ale altor obiecte, aflate, în momentul incendiului, în beci (ca în cazul butoiului de lemn de la care s-au păstrat numai cercurile de metal).

Majoritatea covîrşitoare a descoperirilor făcute atît la nivelul podelei beciului, cît şi în dărîmăturile incendiate ale construcţiei este reprezentată de ceramică, obiectele de metal — în care includem şi balamalele şi închizătorile de uşi — apărînd într-un număr extrem de restrîns[5]. Iar cît

[4] Această interpretare se impune cu atît mai mult cu cît o situaţie identică s-a înregistrat şi la construcţia de mari proporţii de pe platoul din faţa Cetăţii de scaun a Sucevei (cf. Radu Popa, SCIV, 20, 1969, 1, p. 43—66, şi mai ales fig. 6).

[5] Concret, este vorba de două balamale, dintre care una, conservată în întregime, are lungimea de 0,375 m, de o închizătoare cu capul îndoit cilindric şi mai ales de un pinten cu tijă, de la care lipseşte rozeta. Starea foarte precară de conservare a pieselor face foarte dificilă încercarea de a le curăţa, ceea ce ne împiedică introducerea lor în discuţie acum.

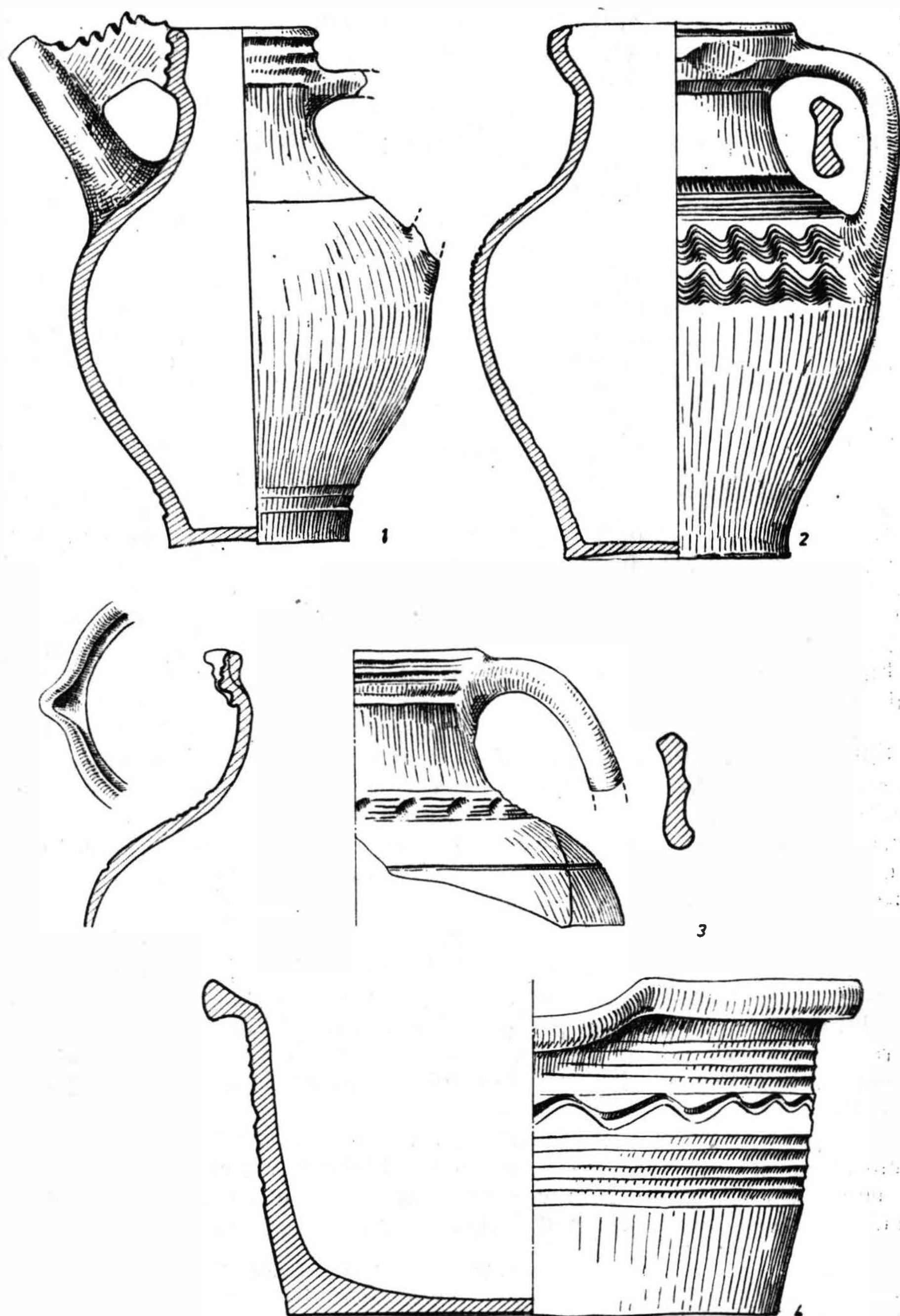


Fig. 3. Ceramică de bucătărie și de masă din locuința cu beci. 1 Ulcior cu tub de turnare; 2, 3 căni cu toartă și cu cioc; 4 castron.



Fig. 4. Vase cu întrebuințări diverse. 1, 3 Căni cu toartă și cu cioc ; 2 fragment dintr-un vas prevăzut cu tub pentru turnare ; 4 oală cu toartă ; 5 vas de dimensiuni mari, cu orificiu și tub de scurgere ; 6 oală-borcan.

priveşte ceramica, descoperiri deosebit de reprezentative atît pentru olăria de bucătărie şi de masă, cît şi pentru categoria specială a cahlelor de sobe nu numai că ne obligă să facem o prezentare detaliată şi separată a fiecăreia din amintitele categorii, dar ne permit chiar să afirmăm încă de acum că descoperirile din casa cu beci vor putea sluji — graţie încadrării lor cronologice destul de strînse — drept descoperiri de referinţă în cercetările viitoare din aşezări urbane din Moldova.

Ceramica de bucătărie şi de masă este destul de uniformă din punctul de vedere al calităţii pastei din care este confecţionată, în sensul că, cu puţine excepţii, este lucrată dintr-o pastă compactă, bine frămîntată în care nisipul utilizat ca degresant este de mărime mijlocie, ceea ce a făcut ca feţele vaselor să prezinte aspectul uşor zgrunţuros, atît de specific ceramicii mijlocului şi mai ales celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea. De la această pastă, pe care o putem califica drept de bună calitate, nu fac excepţie decît puţine materiale, dintre care un loc deosebit îl ocupă jumătatea superioară a unei căni cu gura rotundă, prevăzută cu o toartă lată. Trăsătura deosebitoare a acestei paste o constituie nu atît densitatea ei deosebită, cît mai ales calitatea degresantului : nisipul, care a slujit ca degresant, a fost cernut astfel încît în spărtura ciobului el este greu vizibil. De aceeaşi atenţie pare să se fi bucurat şi lutul, el fiind total lipsit de ingrediente, ceea ce a permis obţinerea unui amestec de calitate excepţională. Pe lîngă că o astfel de pastă este de o plasticitate deosebită, ea este catifelată la pipăit, constituind prin aceasta o veritabilă excepţie în ceramica primei jumătăţi a secolului al XV-lea.

Trecînd acum la prezentarea principalelor forme de vase descoperite în locuinţa cu beci care face obiectul atenţiei noastre, vom începe prin a remarca prezenţa într-o cantitate apreciabilă a *cănilor cu toartă*. Cel mai bine, această formă este ilustrată de trei vase, dintre care unul se păstrează numai în parte, dar suficient pentru o încadrare sigură a lui.

Primul dintre aceste vase (fig. 3/2 ; 4/1) este de dimensiuni destul de mari, avînd, cu toate acestea, un corp foarte bine proporţionat. Vasul are o buză înaltă, prevăzută la partea superioară cu o şănţuire adîncă. Ceva mai jos de aceasta, pe buză se află o muchie bine profilată, uşor teşită în cîteva locuri prin apăsarea cu degetul, fără însă ca prin aceasta să se fi creat alveole adîncite, sau motivul „ghirlandă". La baza gîtului vasului se află un ornament constînd dintr-o bandă de linii uşor oblice, lată de circa 0,01 m, imprimată cu rotiţa, şi care marchează începutul umărului vasului. Pe umărul bine profilat al cănii se află, trasate superficial, şase caneluri orizontale, sub care urmează un val multiplu, cu deschideri relativ largi şi trasat cu destulă acurateţă. Cum diametrul maxim al vasului se află situat în jumătatea superioară a acestuia, vasul are o formă destul de suplă, la care contribuie şi înălţimea de 0,24 m a cănii. Ca ultime elemente definitorii ale respectivului tip de vas sînt de amintit : toarta — care porneşte de la baza buzei şi se sprijină pe umărul vasului — prezentînd o uşoară

albiere pe mijloc şi o poziţie sensibil abătută de la verticală, precum şi un cioc pentru turnare, tăiat oblic [6].

Din aceeaşi pastă de bună calitate, compactă, bine frămîntată, uşor zgrunţuroasă şi de culoare roşie-gălbuie este lucrat şi un alt vas, de dimensiuni şi mai mari (În. 0,37 m, diam. max. 0,25 m, diam. gurii 0,105 m, diam. fund. 0,135 m). Buza vasului (în. 0,015 m) este marcată la bază de o muchie bine profilată şi ornamentată cu două caneluri. Gîtul, de formă uşor tronconică, este ornamentat pe toată înălţimea cu caneluri trasate destul de neglijent. Curbura largă a umărului, ca şi uşoara asimetrie a corpului vasului dau acestuia un aspect greoi, la aceasta contribuind şi o succesiune de şănţuiri largi, rezultate în timpul modelării vasului. Vasul este prevăzut cu o toartă, mai lată la partea superioară (0,063 m) şi îngustîndu-se către umărul de care este prinsă, executată fără prea multă îndemînare. În sfîrşit, precizăm că vasul are un cioc pentru scurgere, disproporţionat de mic în raport cu diametrul gurii (fig. 4/3).

Un ultim exemplar semnificativ, ilustrînd aceeaşi formă de vas (fig. 3/3) este reprezentat de jumătatea superioară a unei căni prevăzute cu toartă şi cu cioc pentru scurgere. Asemănător ca profil şi aspect al buzei cu vasul precedent, acesta din urmă se deosebeşte mai ales prin ornamentul de pe umăr : o bandă de caneluri (lată de 0,02 cm), adîncite neuniform, poartă uşoare impresiuni de degete. În sfîrşit, şi în cazul acestui vas toarta trădează aceiaşi neglijenţă (sau nepricepere?) nu atît în modelare, cît mai ales în prinderea de vas, partea superioară a torţii fiind prinsă strîmb de buză.

Printre descoperirile de pînă acum de la Suceava, *ulciorul cu tub de scurgere* este cunoscut într-un număr destul de mic de exemplare [7]. În locuinţa cu beci a fost descoperit un astfel de exemplar lucrat dintr-o pastă de calitate mijlocie, uşor zgrunţuroasă. Forma şi proporţiile vasului (În. 0,23 m, diam. max. 0,15 m), ca şi situarea diametrului maxim în jumătatea superioară a acestuia conferă ulciorului în discuţie un aspect suplu. Buza înaltă (0,028 m) şi rotunjită la partea superioară este marcată la bază de o muchie profilată, fiind, în acelaşi timp, ornamentată pe toată înălţimea cu patru caneluri, de lăţimi şi adîncimi diferite. Din zona superioară a umărului porneşte un tub de scurgere, de formă tronconică, lung de 0,08 m. Tubul este prins de buza vasului printr-o „creastă" lată de 0,03 m, avînd ca unic ornament cîteva crestături, dispuse la partea superioară. Pe latura opusă tubului de scurgere, se află o toartă simplă, lată de circa 0,04 m, uşor şănţuită pe mijloc. În ciuda aspectului său reuşit, ulciorul nu prezintă nici un ornament, cu excepţia unui uşor prag, situat la partea superioară a umărului (fig. 3/1).

---

[6] Prin elementele specifice de profil, ca şi prin îmbinarea celor trei componente ornamentale — liniile oblice, valul multiplu şi canelurile orizontale — vasul poate fi considerat drept expresie a unui proces de sinteză între ceramica locală şi ceramica cenuşie a coloniştilor germani (cf. M.D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963, p. 138, fig. 21/1 ; Al. Rădulescu, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 233, fig. 6/3 ; Elena Busuioc, *Ceramică de uz comun nesmălţuită din Moldova (Secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1975, fig. 35/17).

[7] Un fragment dintr-un astfel de ulcior a fost descoperit în umplutura unui cuptor de ars ceramică, datat cu o monedă anepigrafă emisă în timpul domniei voievodului Alexandru cel Bun, cuptor situat în „cartierul meşteşugarilor" din oraş (SCIV, 6, 1955, 3—4, p.782, fig. 6).

Aceleiași forme îi aparține și un al doilea exemplar (fig. 4/2), conservat numai parțial, dar avînd dimensiuni incomparabil mai mici decît cel precedent. Nu credem că depășea 0,10 m înălțime, la această opinie conducîndu-ne ceea ce se păstrează din profilul vasului, pe înălțimea de 0,062 m. Apartenența exemplarului citat la forma de vas amintită este asigurată de conservarea bazei tubului de scurgere, dispusă la nivelul superior al umărului, și, fără să intrăm în detalii, adăugăm doar că acest al doilea vas era smălțuit atît în interior, cît și la exterior. Culoarea cafenie actuală a smalțului nu este, desigur, cea inițială, ea fiind rezultatul puternicei arderi suferite în timpul incendiului care a distrus locuința.

Deși *oalele cu toartă* sînt incluse, de obicei, în categoria ceramicii utilizate pentru prepararea hranei, fragmentele descoperite de noi în suprafața cercetată a locuinței cu beci ca și, mai ales, posibilitățile de comparație pe care ni le oferă singurul exemplar întregit din această formă de vas ne-au determinat să includem materialele ce ne stau la dispoziție în aceeași categorie a ceramicii de masă. Într-adevăr, exemplarul la care facem aluzie (fig. 4/4) are o capacitate redusă și nu prezintă nici o urmă de folosire la foc, urme atît de obișnuite pe vasele cu o astfel de destinație.

Lucrat dintr-o pastă densă și ușor zgrunțuroasă, vasul are, mai curînd, un aspect greoi, impresie la care contribuie în primul rînd raportul dintre diversele sale date metrice. În plus, curbura pronunțată a pereților spre fundul vasului nu vine în avantajul creșterii impresiei de lucru bine proporționat. În schimb, este de remarcat că oala era prevăzută cu o toartă, care, în ciuda neregularităților de profil, are un aspect destul de reușit, grație, în primul rînd, ornamentului „în ghirlandă" de pe fața sa exterioară [8].

Paharele, ca formă de vas cu destinație specifiică, sînt bine reprezentate printre descoperirile făcute în umplutura beciului. Exemplarul cel mai bine păstrat are o formă conică, cu buza ușor înclinată spre interior [9] și mai subțire decît restul pereților vasului (fig. 5). Ornamentat în regiunea buzei cu cinci linii incizate orizontale și paralele, paharul este acoperit, atît în interior, cît și pe fața exterioară, cu un smalț vernil, numai fundul rămînînd nesmălțuit. Judecînd după dimensiunile acestui exemplar (În. 0,08 m, diam. gurii 0,075 m, diam. fundului 0,04 m), ca și după aspectul său general, s-ar părea că și fragmentele provenind de la alte exemplare sugerează reale similitudini ale acestora cu paharul descris sumar mai sus. Singura deosebire notabilă o constituie faptul că fragmentele în discuție provin de la pahare nesmălțuite, ceea ce ne conduce la ipoteza că dacă producția de pahare avea, la acea dată, caracter de serie, totuși smălțuirea acestora se făcea într-o proporție redusă.

---

[8] Cf. Elena Busuioc, *op. cit.*, fig. 49/1. Exemplarul nostru prezintă însă un profil al buzei, care este specific primei jumătăți a secolului al XV-lea. În plus este ornamentat numai cu caneluri orizontale (la partea superioară a registrului de caneluri, primele două sînt suprapuse de un val simplu, cu deschideri largi), în timp ce exemplare descoperite în alte părți au uneori și buza împodobită cu aceeași „ghirlandă" ca și toarta.

[9] Prin această particularitate a profilului, vasul în discuție ar putea apărea, mai curînd, ca o formă intermediară între paharele propriu-zise, caracterizate prin curbarea către exterior a pereților și avînd buza în continuarea acestora sau ușor răsfrîntă în afară (M.D. Matei, *op. cit.*, p. 139, fig. 22/2, 4; Elena Busuioc, *op. cit.*, fig. 61/2, 6) și pocale, a căror caracteristică o constituie tocmai buza trasă către interior (*ibidem*, fig. 49/3).

Este în afară de orice îndoială că forma de vas cea mai bogat reprezentată în inventarul casei cu beci este *strachina*, cele șase exemplare întregi și peste 40 de fragmente mai mari sau mai mici de astfel de vase constituind un argument în acest sens. Vădind, atît prin profile, cît și prin dimensiuni, că aparțin unei veritabile producții de serie, străchinile în discuție se deosebesc între ele numai prin cîteva elemente de detaliu, insuficiente, totuși, pentru a stabili pe baza lor *tipuri* deosebite și tocmai de aceea propunem atribuirea lor la două *variante* ale aceluiași tip.

Elementele caracteristice profilului de bază al acestui tip de strachină ar trebui considerate, după părerea noastră, următoarele : buza înaltă, mai mult sau mai puțin trasă către interior, și piciorul inelar, gol în interior [10]. Pornind de la aceste elemente esențiale, precizăm că exemplarele descoperite de noi se înscriu în două variante definite de următoarele particularități :

Varianta I are partea superioară a buzei teșită către interior și îngroșată spre exterior, ceea ce crează impresia unei muchii ce însoțește partea superioară a vasului. Un alt element asupra căruia atragem atenția este arcuirea în afară a feței exterioare a piciorului inelar al străchinii și, în consecință, ușoara lui îngroșare la bază (fig. 6/3) ;

Varianta II se caracterizează prin ușoara arcuire în afară a părții superioare a buzei și rotunjirea acesteia (fig. 6/4). Profilarea amintită a părții superioare a buzei conferă acesteia un profil apropiat de S, adăugînd o notă în plus la aspectul mai svelt al întregului vas. Deși tot inelar ca și la varianta precedentă, piciorul celei de a doua variante are un profil mai simplu, la care atrage atenția prezența unei muchii exterioare, situate în zona de legătură a piciorului cu corpul propriu-zis al vasului. În sfîrșit, prezența unui *umbo* în centrul piciorului inelar ar putea fi și ea socotită demnă de reținut pentru definirea acestei variante [11].

Fără să intrăm în detalii, credem că este, totuși, de folos discuției să adăugăm că înălțimea medie a exemplarelor din prima variantă este de 0,075 m în timp ce străchinile pe care le includem în cea de-a doua variantă au înălțimea medie mai mare cu circa 0,01 m, aceeași diferență de circa 1 cm, și tot în favoarea variantei II, păstrîndu-se în lărgimea piciorului inelar (circa 0,06 m față de respectiv 0,07 m). În schimb, diametrul gurii este sensibil apropiat la ambele variante, el oscilînd în jurul a 0,15 m. Ca ultimă precizare, în timp ce varianta I cunoaște numai vase smălțuite (în verde sau cafeniu) — interiorul în întregime iar în afară numai pe înălțimea buzei — varianta a II-a cunoaște și exemplare nesmălțuite, dar, în ce ne privește, noi nu considerăm situația semnalată ca definitorie, ci numai ca rezultat al hazardului descoperirii.

---

[10] Pe această linie, optăm pentru considerarea materialelor în discuție ca aparținînd la două variante ale tipului *a* (*ibidem*, p. 52 și fig. 41/5).

[11] Credem că acest element ar trebui reținut pentru mai buna definire în viitor a variantelor respectivei forme ceramice.

Farfuria-strachină[12] constituie o descoperire cu totul izolată în inventarul locuinţei cu beci. Aflată într-un singur exemplar, forma respectivă se particularizează printr-o buză răsfrîntă în afară pînă aproape de orizontală şi o uşoară îngroşare a extremităţii acesteia. Curbura pronunţată a pereţilor vasului se completează foarte bine de piciorul inelar înalt şi gol în interior. Chiar dacă vasul a avut mult de suferit de pe urma

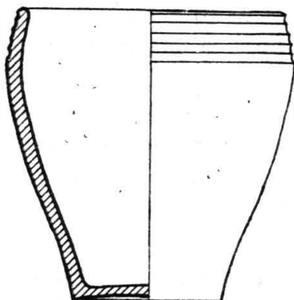


Fig. 5. Pahar smălţuit.

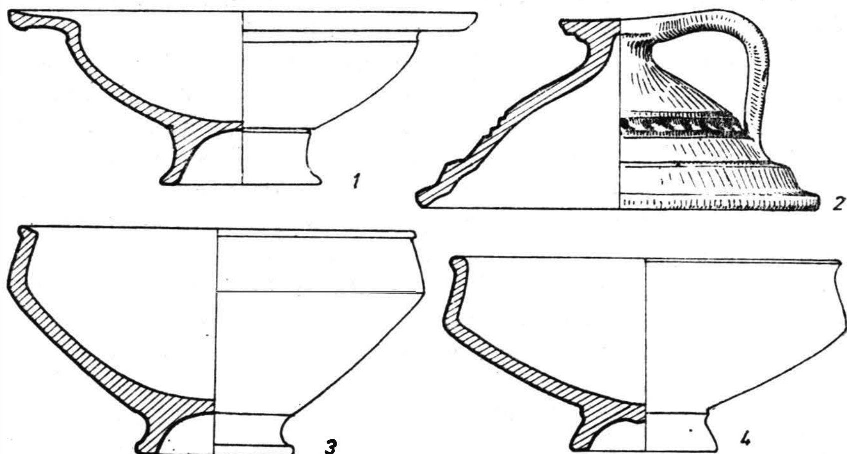


Fig. 6. Ceramică din locuinţa cu beci. 1 Farfurie-strachină ; 2 capac cu toartă ; 3—4 străchini.

incendiului care a distrus construcţia, culoarea verde a smalţului care acoperea interiorul şi buza adaugă sensibil la frumuseţea acestui vas, care nici în Suceava, în general, nu este o descoperire comună (fig. 6/1).

12 În ceea ce ne priveşte, preferăm să folosim această denumire pentru forma de vas în discuţie, şi aceasta deoarece produsul respectiv este rezultat din îmbinarea unor elemente specifice atît străchinii, cît şi farfuriei : piciorul inelar destul de înalt, diametrul apropiat de al străchinilor, dar şi deschiderea mai pronunţată a profilului, concomitent cu răsfrîngerea pînă aproape de orizontală şi uşoara arcuire a buzei, cf. *ibidem*, p. 52, fig. 41/4 ce include vasele în discuţie în categoria străchinilor, precizînd însă că „exemplarele de dimensiuni mici, mai rar întîlnite şi mai greu întregibile, sînt asemănătoare unor farfurioare", apreciere care ni se pare că lămureşte pe deplin încadrarea tipologică ce ne preocupă. Pentru o eventuală analogie, cf. şi Al. Andronic, Eugenia Neamţu şi Marin Dinu, ArhMold, 5, 1967, p. 216, fig. 27/4.

Trecînd la formele de vase de dimensiuni mai mari, vom atrage, în primul rînd, atenţia asupra *castroanelor*. Forma respectivă este relativ bine reprezentată în inventarul ceramic al locuinţei cu beci şi chiar dacă nu dispunem decît de un singur exemplar întregit, numeroasele fragmente descoperite în umplutura beciului stau mărturie pentru numărul destul de mare de la care provin. În funcţie de particularităţile profilului — pasta fiind la toate exemplarele de calitate relativ bună, deşi ca degresant serveşte nisipul cu granulaţie mare — castroanele pot fi împărţite în *trei* tipuri de bază, prezentînd următoarele particularităţi :

Tipul I, ilustrat de un singur fragment, are ca principală trăsătură distinctivă buza puternic arcuită către interior, mult subţiată la partea superioară şi rotunjită. La circa 0,01 m mai jos de partea superioară se află un prag (lat de circa 0,02 m) bine profilat, ornamentat pe margine cu alveole mari, realizate prin imprimare cu degetul. Faţa vasului era, probabil, ornamentată, la mijlocul înălţimii castronului, cu un val trasat neglijent, încadrat de două caneluri superficiale. Ca ultimă observaţie tehnică, precizăm că arderea vasului de la care provine fragmentul în discuţie era incompletă, miezul peretelui prezentînd o culoare mai închisă, uşor negricioasă [13].

Eventual tot acestui tip de castron i-ar putea aparţine vasul de la care provine şi un alt fragment, care indică o buză mai puţin arcuită către interior decît în cazul precedent. În schimb, pragul exterior este ornamentat, la partea superioară, cu un registru de linii verticale, întrerupte de altele încrucişate, ornamentul fiind imprimat cu rotiţa.

Tipul II, ilustrat de un număr de trei fragmente, are ca principală caracteristică de profil buza puternic lăţită atît în exteriorul, cît şi în interiorul vasului, şi uşor albiată la partea superioară. Într-un singur caz, marginile buzei au fost împreunate, prin ridicare, la intervale regulate, realizîndu-se un ornament în ghirlandă. Într-un alt caz, pe o muchie uşor profilată, dispuse pe mijlocul feţei superioare a buzei, s-a realizat, prin incizii repetate, un ornament asemănător unei sfori împletite. Ca şi în cazul tipului precedent, toate cele trei fragmente care ilustrează pe cel de faţă sînt arse incomplet, avînd feţele de culoare roşie-cărămizie, în timp ce miezul este cenuşiu.

În sfîrşit, *tipul III* de castron, ilustrat atît de un exemplar întregit (fig. 3/4), cît şi de două fragmente, are ca principal element de profil o pronunţată arcuire către interior a pereţilor şi buza mult răsfrîntă în afară. Marginea buzei este fie puternic îngroşată la partea inferioară şi rotunjită, fie subţiată şi, de asemenea, rotunjită.

Judecînd după exemplarul întregit, castroanele acestui tip erau scunde, de formă aproape cilindrică (în. 0,145 m, diam. gurii 0,285 m). Pereţii acestui vas erau ornamentaţi cu două benzi de caneluri late şi

---

[13] Tipul respectiv cunoaşte, atît teritorial, cît şi cronologic, o largă răspîndire, el putînd fi întîlnit atît în aşezări rurale, cît şi în oraşe în toată Moldova, începînd cu primele decenii ale secolului al XV-lea, pînă spre mijlocul celui următor. În ceea ce priveşte ornamentele aplicate pe castroane, considerăm că aprecierea făcută de Elena Busuioc (*op. cit.*, p. 53) a simplificat excesiv lucrurile.

trasate superficial, dispuse în partea superioară și, respectiv, în partea inferioară a vasului. Castronul era prevăzut cu un cioc de scurgere, care era, poate, caracteristic tipului III.

Una din componentele ceramicii de întrebuințare zilnică devenite curente încă din primele decenii ale secolului al XV-lea — nu numai în orașe, dar și în mediul rural — este reprezentată de *capace*. Și în dărîmăturile casei cu beci de care ne ocupăm capacele s-au aflat în număr destul de mare, resturile a cel puțin 14 astfel de piese ceramice, ca și un exemplar întregit stînd mărturie în acest sens. În general, capacele de oale erau modelate din pastă de calitate mijlocie, în care degresantul obișnuit era nisipul cu granulație medie, dar nu lipsesc nici fragmente provenind de la capace lucrate din pastă relativ grosolană, în amestec cu nisip mare și granule de calcar, ceea ce se resfrînge vizibil asupra acurateții execuției și aspectului general al pieselor.

Prevăzute toate cu buton, capacele au ca principal element de profil marginea mult răsfrîntă în afară, îngroșată și rotunjită [14], pe fața interioară aceasta prezentînd o șănțuire pronunțată. Ca notă generală, capacele nu erau ornamentate, de la aceasta făcînd excepție numai două fragmente, ambele dovedind că, în puține cazuri, marginea capacului putea fi ornamentată cu o muchie bine profilată, în care se imprimau, cu degetul, alveole [15].

De o atenție specială merită să se bucure un exemplar întregit și aceasta deoarece capacul respectiv era prevăzut cu toartă. Faptul că în locuința cu beci, din 15 capace atestate, un singur exemplar (fig. 6/2) este prevăzut cu toartă nu face decît să confirme o dată în plus raritatea acestui tip de descoperiri nu numai în Suceava, dar și în Moldova în general [16], în timp ce în Țara Românească raportul este invers: marea majoritate a capacelor datînd din prima jumătate a secolului al XV-lea sînt prevăzute cu toartă [17].

Marginea ușor îngroșată și rotunjită a capacului este accentuată pe fața exterioară de un prag bine profilat. Cam la jumătatea înălțimii, capacul este ornamentat cu două caneluri bine adîncite, între care se află un șir de alveole alungite și dispuse ușor oblic, de o execuție nu tocmai îngrijită.

Încheiem prezentarea ceramicii de întrebuințare gospodărească rezervînd cîteva rînduri *vaselor de provizii*. Deși era, poate, de așteptat ca acestea să apară într-un număr mai mare, vasele de provizii sînt cunoscute numai prin două exemplare, cîteva fragmente de pereți, cu o grosime mai mare, putînd fi și ele atribuite aceleiași forme ceramice, dar cu o oarecare prudență, totuși. Primul din cele două vase avute în vedere, lucrat dintr-o pastă densă și zgrunțuroasă, are gura circulară, buza îngroșată și rotunjită la exterior, sub ea aflîndu-se o muchie bine reliefată. Gîtul scund, bine

---

[14] Toate exemplarele se înscriu ca profil în tipul ilustrat, *ibidem*, fig. 37/1–2, mai puțin ornamentul, care, în cazul de față, lipsește.

[15] Cf. *ibidem*, fig. 49/5, 50/5.

[16] S-ar părea că o excepție o constituie descoperirile de la Baia, printre care se află *destul de numeroase* capace cu toartă (aprecierea îi aparține lui Al. Andronic, de la care și deținem informația, pentru care îi mulțumim și aici).

[17] N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 132, 271, pl. XXXVII/2–4.

conturat, precum și umărul rotunjit și tras în jos dau vasului un aspect fusiform plăcut, în ciuda dimensiunilor destul de mari ale acestuia (În. 0,35 m diam. gurii 0,20 m, diam. fund. 0,15 m, diam. max. 0,26 m) (fig. 4/6).

Cel de-al doilea vas prezintă cam aceleași particularități tehnice, dar se deosebește ca profil. Gîtul, cu siguranță mai îngust decît la vasul precedent, avea, probabil, o formă cilindrică. Ceea ce îi este însă specific acestui vas este un orificiu care îi perforează pîntecul (la circa 0,15 m de fund), orificiu căruia îi corespunde, în exterior, o proeminență tubulară, cu diam. exterior (0,051 m) mult mai mare decît cel interior (0,01 m). Înălțimea vasului (peste 0,41 m) ca și diametrul fundului (0,18 m) nu ne ajută să stabilim destinația acestui recipient, căruia, pentru moment, nu îi aflăm analogii (fig. 4/5)[18].



Așa cum arătam mai înainte, printre resturile incendiate ale locuinței, și anume la baza umpluturii beciului și pe o suprafață relativ bine delimitată, s-a descoperit un număr destul de mare de cahle, provenind de la una sau chiar două sobe [19], ce se vor fi aflat în încăperile parterului construcției. Aflate, cele mai multe, în stare fragmentară, dar cîteva și întregi, cahlele prezintă pe marginea chenarului urmele lutului cu care au fost prinse unele de altele, constatare care, împreună cu descoperirea, în aceleași împrejurări, a unor mari fragmente din olanele coșului confirmă faptul că *toate* cahlele au fost folosite în cadrul locuinței.

Pasta din care sînt lucrate cahlele este foarte consistentă și dovedește calități plastice deosebite. Avînd ca degresant nisip cernut (dar în unele rare cazuri și un procent mic de nisip cu granulație mare), pasta a permis o foarte bună imprimare chiar a detaliilor elementelor de decor, inclusiv a pliseurilor costumului unor personaje ce împodobesc anumite tipuri de cahle.

În ciuda faptului că varietatea deosebită a motivelor ornamentale — raportată la numărul relativ mic de cahle ce putea să fie întrebuințat la zidirea a cel mult două sobe — ar părea puțin obișnuită în comparație cu situații întîlnite în alte părți, condițiile de descoperire exclud eventualitatea aflării întîmplătoare a cahlelor în dărîmăturile construcției, ca simplu material de umplutură.

Înainte de a trece la prezentarea tipurilor de cahle cunoscute pînă acum (deși este extrem de puțin probabil ca suprafața de beci rămasă necercetată să îmbogățească altfel decît cantitativ categoria de descoperiri ce ne preocupă), ni se pare oportun să atragem atenția asupra unui element pe care nu îl socotim minor, și anume : cahlele par a fi ***rezultatul producției de serie a aceluiași atelier***. Într-adevăr, comparînd între ele piesele ornamentate

---

[18] O oarecare apropiere s-ar putea face, totuși, cu două vase lucrate cu mîna, descoperite la Udești și datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Acestea însă erau pur și simplu perforate, fără a avea și un tub de scurgere (M.D. Matei și Al. Rădulescu, StMatSuceava, 3, 1973, p. 286, fig. 15/1—2 și p. 287, n. 14).

[19] Incertitudinea se datorează faptului că, neputîndu-se dezveli întreaga suprafață a beciului, nu cunoaștem nici numărul real al pieselor întregi și al fragmentelor aflate în dărîmăturile construcției, nici suprafața totală pe care se întind acestea. Cum însă este de presupus că parterul avea mai multe încăperi, înclinăm să credem că existența a două sobe este probabilă.

cu acelaşi motiv, se constată că, deşi elementele constitutive ale decorului respectiv sînt identice, redarea lor nu este la fel de precisă în detalii la toate piesele, ceea ce, după părerea noastră, nu se poate explica decît într-un singur fel: uzura treptată a tiparului, pe măsura folosirii lui. Dar dacă această explicaţie este valabilă, înseamnă că, implicit, trebuie să admitem şi că toate cahlele au fost confecţionate în acelaşi atelier, a cărui localizare în Suceava nu vedem nici un motiv să fie pusă la îndoială [20].

Adăugăm celor de mai sus două ultime observaţii de caracter general: a) în cuprinsul locuinţei nu s-a descoperit nici un fragment de cahlă smălţuit; b) toate plăcile ornamentate ale cahlelor poartă pe spatele lor, imprimate în lut, urme de degete, din timpul presării lutului moale în tipar. Iată acum şi care sînt tipurile de cahle folosite la construcţia sobelor din casa cu beci:

I. *„Cavalerul şi doamna sa"*[21]. Placa ornamentată are formă patrulateră, cu laturile de 0,235 × 0,25 m şi este mărginită de un chenar în relief, lat de 0,9 cm — 1,4 cm. Decorul constă într-un personaj masculin şi o femeie, între care se află o floare de crin aşezată cu vîrful în jos. Cavalerul este îmbrăcat cu o tunică ce se încheie pe partea stîngă cu ajutorul a 14 nasturi, cu pantaloni bufanţi, ciorapi colanţi şi încălţăminte cu toc şi vîrf ascuţit. Mîna dreaptă se sprijină pe şold. Părul este buclat, iar trăsăturile feţei, bine conturate, evidenţiază mai ales bărbia, sensibil reliefată. Faţa este uşor întoarsă spre stînga. Cu mîna stîngă ţine dreapta personajului feminin alăturat.

Femeia are o rochie lungă, drapată în întregime, care pare strînsă pe talie cu un cordon. Poartă încălţăminte cu toc. Părul este bine întins pe cap, pieptănătura terminîndu-se cu o coadă, care suprapune umărul stîng. Mîna stîngă este lăsată în jos, puţin îndoită de la cot, şi are degetul mare mult alungit (fig. 7/1).

S-au descoperit patru piese întregite şi două fragmentare. De menţionat că una din cahle are, pe una din laturi, o gaură de prindere.

II. *„Sfîntul Gheorghe omorînd balaurul"* (fig. 8/2). În partea superioară dreaptă a plăcii ornamentate se află un personaj feminin îngenunchiat, cu mîinile împreunate ca pentru rugăciune, îmbrăcat într-o haină lungă, cu falduri, şi cu părul lăsat să cadă pe spate. Neîndoielnic, acest personaj nu

---

[20] În sprijinul acestei opinii este locul să amintim aici o serie de descoperiri făcute, cu ani în urmă, în cartierul „Ana Ipătescu", într-o zonă care se înscrie din plin în „cartierul meşteşugarilor" din Suceava medievală, descoperiri care nu pot fi interpretate decît ca indicii materiale ale realizării lor în ateliere aflate în zona respectivă. Printre aceste descoperiri, de interes maxim sînt două, şi anume: o placă fragmentară al cărei ornament este chiar stema Moldovei, precum şi o placă reprezentînd, mai mult decît probabil, un voievod „cu piciorul stîng îngenunchiat, ţinînd în mînă probabil o cutie cu daruri" (cf. Mara Nicorescu, ArhMold, 4, 1966, p. 320—322, fig. 4/1—2, 5/1). Cum în zona în care au fost descoperite aceste plăci decorative nu a fost identificată nici o construcţie de la care ar putea proveni acestea — construcţie care ar trebui, într-o formă sau alta, să fie în legătură cu prezenţa domniei la Suceava — singura explicaţie plauzibilă rămîne aceea că ele se aflau în preajma unui atelier specializat, care le produsese; pentru astfel de ateliere specializate, aflate în cartierul respectiv, cf. Dan Gh. Teodor, Materiale, 9, 1970, p. 377—379, fig. 3.

[21] Judecînd după faptul că exemplare identice şi prin compoziţie şi ca manieră de execuţie, s-au aflat şi în construcţia cu beci, din sectorul B, de pe platoul din faţa Cetăţii de scaun (cf. Materiale, 5, 1959, p. 603, fig. 6/2), datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea, acest tip de cahlă pare a fi cunoscut o largă şi îndelungată răspîndire în Moldova, schimbîndu-se foarte puţin maniera de tratare în lungul vremii.





Fig. 7. Cahle nesmălţuite 1 „Cavalerul cu doamna sa"; 2 vulturul bicefal.





Fig. 8. Cahle nesmălţuite. 1 „Cerbul cu eşarfă" ; 2 „Sf. Gheorghe omorînd balaurul".

poate reprezenta decît pe prinţesa ce trebuia să cadă victimă balaurului şi este salvată de sfînt.

În partea stîngă, sus, este figurat un zid de castel, ornamentat cu trei registre de linii în zigzag, iar în partea de jos, cu două registre formate din patrate, în care se înscriu linii încrucişate. De pe zidul castelului privesc două personaje încoronate : părinţii prinţesei salvate.

Sfîntul este reprezentat, tradiţional, călare şi întors spre stînga. Îmbrăcat în costum de epocă, cu platoşă, cu pantaloni bufanţi, scurţi, acest personaj central poartă încălţăminte cu vîrful foarte ascuţit şi, dacă reprezentarea pintenului nu este alterată de uzura tiparului, această importantă piesă a echipamentului militar este prevăzută cu o tijă lungă, fără rozetă. În mîna dreaptă, călăreţul ţine frîul calului, iar cu cea stîngă lancea.

Balaurul ocupă întreaga zonă inferioară a cahlei. Are corpul acoperit cu solzi redaţi sub formă de dungi paralele, puţin oblice. Coada este netedă şi încolăcită pe piciorul stîng al calului, iar gura, larg deschisă, lasă să se vadă două şiruri de dinţi ascuţiţi.

Calul este redat în mişcare, cu piciorul stîng, din faţă, ridicat, iar cu cel drept, călcînd balaurul. Coama calului cade pe partea stîngă a gîtului şi este redată prin linii înguste, bine adîncite. Placa decorată, cu dimensiunile de 0,24 × 0,25 m, este mărginită de un chenar în relief. S-au descoperit şase piese întregi sau întregite şi trei fragmente de dimensiuni diferite[22].

III. „*Centaurul înaripat*". Elementul central de decor este reprezentat de un animal fantastic. Centaurul este redat în mişcare, cu piciorul stîng din faţă ridicat, avînd trupul prezentat din profil, iar capul şi aripile din faţă. Aripile sînt redate foarte amănunţit, cea dreaptă fiind întinsă, cea stîngă cu penele mari în jos. Gîtul animalului este împodobit cu un colier format din şase şiraguri.

Capul uman este redat cu multă îngrijire şi are părul întins lateral, ca nişte raze. Pe cap se află o coroană ornamentată cu trei cruci.

În partea superioară a cîmpului ornamentat, în dreptul aripii drepte, este redată o semilună, cu colţurile în sus, străpunsă de coada unei securi. În partea de jos a cahlei, porneşte din colţul drept şi ajunge pînă la mijloc o ramură cu frunze, aceasta terminîndu-se cu o floare cu opt petale, avînd aspectul unei rozete. În colţul din stînga jos se află o floare deschisă, înclinată spre stînga (fig. 9/1).

---

[22] Amintim aici că la Suceava cahle cu o reprezentare similară s-au descoperit în mai multe rînduri, cele mai reprezentative fiind acelea din complexul citat în nota precedentă (*ibidem*, p. 603, fig. 6/3), dar atît dispunerea personajelor, cît şi redarea lor sînt diferite în raport cu descoperirile ce ne preocupă acum. Nu ne dăm seama dacă printre descoperirile de la Curtea domnească din Iaşi se află reprezentări similare, aşa cum ar părea să sugereze un fragment care păstrează o parte din gîtul unui balaur (cf. A. Andronic, Eugenia Neamţu, Fl. Banu, Materiale, 8, 1962, p. 95, fig. 11/2—5). Aceasta, fără să mai vorbim de faptul că descoperirile noastre înfăţişează scena uciderii balaurului de o manieră simplificată stilistic în comparaţie cu cahlele cu conţinut tematic similar, din zonele central-europene (cf. Rosemarie Franz, *Der Kahelofen, Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang der Klassizismus*, Graz, 1969, pl. 87 ; V. Nekuda — K. Reichertová, *Středověká keramika v Čechach a na Moravě*, Brno, 1968, pl. XCVIII/1, XCIX/2, C/2). Cu privire la evoluţia reprezentărilor sf. Gheorghe în decursul evului mediu, cf. V. N. Lazarev, VV, 6, 1953, p. 186—222 ; H. Delehaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris, 1909.

În afara unui exemplar întreg (cu dimensiunile de 0,24 × 0,25 m) din acest tip de cahle s-au mai descoperit alte două, în stare fragmentară [23].

IV. „*Cerbul cu eşarfă*". Animalul este redat spre dreapta şi păşeşte cu piciorul drept. Coarnele sînt rămuroase şi mult culcate pe spate, depăşind în lungime jumătatea corpului. La gît este înfăşurat cu o eşarfă lungă, ale cărei capete depăşesc lungimea corpului animalului (fig. 8/1). Cele două exemplare întregite au aceleaşi dimensiuni (0,24 × 0,24 m), placa ornamentată fiind mărginită de un chenar în relief, lat de circa 0,01 cm. În afara acestor exemplare s-au mai aflat şi altele trei, în stare fragmentară, care nu au putut fi întregite.

V. „*Vulturul bicefal*". Elementul care domină suprafaţa ornamentată a cahlei, ocupînd şi poziţia centrală în întregul ansamblu — aceasta poate şi datorită faptului că prezintă tendinţa vizibilă de supradimensionare — este pieptul [24] vulturului. Bine conturat de o linie în relief, pieptul păsării este în întregime acoperit cu un penaj în a cărui redare s-a folosit un motiv semănînd mai curînd cu o ramură de conifer : în lungul unei linii a cărei lungime variază în funcţie de poziţia pe care o ocupă în spaţiul ce trebuia ornamentat, se află dispuse în unghi ascuţit, alte linii mai mici. Menţionăm că aceeaşi tehnică a fost folosită şi pentru redarea schematică a penajului unor părţi ale aripilor.

Cele două capete ale păsării, conservate inegal ca detalii şi prezentînd o uşoară asimetrie în modelare, nu pot fi considerate o reuşită deplină a acurateţei de execuţie. Cel din stînga are o lungime mai mare şi ţine ciocul îndreptat uşor în sus, în timp ce perechea sa din dreapta este mai bine proporţionată şi executată tehnic, iar poziţia ciocului este apropiată de orizontală. Deosebiri se remarcă şi în execuţia coroanelor de pe cele două capete, cea din stînga fiind mai mare şi acoperind inestetic capul păsării.

Aripile pornesc din umerii foarte proeminenţi ai păsării şi sînt desfăcute lateral, fără să fie însă desfăşurate, iar vîrfurile celor două aripi au penajul mult mai accentuat redat decît în rest. Impresia de reuşită doar parţială a execuţiei întregului ansamblu este sporită de dimensiunile şi poziţia picioarelor păsării. Redate sub forma a două bare verticale, disproporţionat de groase în raport cu restul corpului, picioarele se termină cu gheare puternice. Cum însă raportul pe verticală între picioarele păsării şi partea inferioară a corpului acesteia nu a fost bine stabilit, impresia

---

[23] Judecînd după componentele decorului, înclinăm să credem că scena este de inspiraţie central sau vest-europeană. Pentru descoperiri similare la Suceava, cf. R. Popa, SCIV, 20, 1969, 1, p. 57, fig. 16.

[24] În comparaţie cu modul de redare a corpului propriu-zis al unor acvile bicefale aflate pe obiecte ceramice sau în alte contexte, cunoscute pe teritoriul ţării noastre şi fiind, toate, mai vechi decît descoperirile de la Suceava, aceasta ar părea a fi avut ca model mai curînd capul unui bour de pe stema Moldovei decît corpul fusiform al unei păsări, aşa cum apare în alte reprezentări. Pentru comparaţii stilistice cu o descoperire de la Păcuiu lui Soare, cf. Corina Nicolescu, SMIM, 5, 1962, p. 19, fig. 4, stînga, jos : aceeaşi descoperire la Corina Nicolescu şi Radu Popa, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 344, fig. 5/c ; cf. şi I. Barnea, RÉSEE, 3, 1965, 3—4, p. 596, fig. 7. Descoperirea de la Păcuiu lui Soare este datată de Corina Nicolescu şi Radu Popa la începutul secolului al XIV-lea. Recent, P. Diaconu datează aceeaşi descoperire la finele secolului al XIV-lea (P. Diaconu, *O formaţiune statală la Dunărea de Jos la sfîrşitul secolului al XIV-lea, necunoscută pînă în prezent. Contribuţii arheologice şi numismatice.* Comunicare prezentată la Institutul de arheologie din Bucureşti, aprilie, 1977). Pentru reprezentările de la Cozia, cf. Răzvan Theodorescu, SCIA, seria artă plastică, 16, 1969, 2, p. 191—208.

generală nu este aceea că la stabilitatea corpului contribuie și picioarele păsării (fig. 7/2).

Insistînd mai îndelung asupra proporțiilor diverselor părți componente ale corpului păsării și mai ales asupra reușitei execuției tehnice nu am făcut-o pentru a diminua valoarea artistică a acestei reprezentări, considerată a avea semnificații importante și complexe [25]. Dimpotrivă, tocmai atrăgînd atenția asupra elementelor sus-menționate, am dorit să oferim suficiente date, care, prin comparație cu alte adevărate reușite tehnice, să evidențieze caracterul de noutate absolută în Suceava primei jumătăți a secolului al XV-lea a reprezentării amintite; aceasta ar conferi exemplarelor descoperite în locuința cu beci și calitatea de a trăda încercările — nerepetate mai tîrziu în Suceava, după cunoștințele noastre actuale — de a se realiza într-un atelier din mediul orășenesc un element de decor nu numai puțin obișnuit în țările române, dar și rezervat, se pare, doar pentru înfrumusețarea unor ctitorii domnești.

Ca și în cazul cahlelor descrise pînă acum, cele două exemplare avînd ca ornament „vulturul bicefal" (notăm că în afara acestora, ambele întregi, nu s-au mai aflat fragmente de alte cahle de același tip), placa ornamentată are forma patrulateră, laturile oscilînd în jurul a 25 cm.

VI. *„Leul rampant"*. Descoperită într-un singur exemplar, și acela conservat în stare fragmentară, cahla are ca motiv principal un leu care și-a început săritura, el fiind redat în poziția de sprijinire a corpului numai pe picioarele posterioare. Corpul animalului este dispus pe diagonala plăcii cahlei, piciorul drept posterior pornind din colțul drept de jos al plăcii. Coama leului este redată amănunțit, gura animalului este larg deschisă, iar picioarele se termină cu gheare foarte mari și puternice. La rîndul ei, coada este redată puternic arcuită și se termină cu o floare de crin stilizată [26]. Dimensiunile plăcii : 0,19 × 0,20 m.

VII. Cahle cu placa ornamentată cu diverse alte motive :

a) *„Cahlă-placă"*, ornamentată cu patru cercuri concentrice, bine profilate și crestate la intervale mai mult sau mai puțin regulate. În centrul plăcii (fig. 9/2) se află un buton mai înalt decît cercurile concentrice [27]. Cum întregul decor este înconjurat de un chenar mult înălțat (circa 0,035 m) sîntem tentați să clasificăm acest tip de cahle într-o categorie pe care am numi-o „Cahle cu fața adîncită". Dimensiunile singurului exemplar întreg descoperit sînt de 0,23 × 0,23 m, în afara acestuia aflîndu-se și două fragmente mai mari, provenind de la alte două exemplare similare.

În funcție de particularitățile stilistice ale execuției decorului central — cercurile concentrice — tipul amintit se prezintă în mai multe variante, și anume :

a1 = cercuri concentrice simple (cinci fragmente);

---

[25] Cf. A.V. Soloviev, Seminarium Kondakovianum, 7, 1935, p. 119—164; G. Alef, Speculum, 41, 1966, 1, p. 1—21; Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, *loc. cit.*

[26] Prezența unor exemplare similare în complexul din sectorul B de pe platoul din fața Cetății de scaun din Suceava (Materiale, 5, 1959, p. 603, fig. 6/4) dovedește larga și îndelungata utilizare a acestui ornament în ceramica decorativă suceveană.

[27] Motivul respectiv este și el cunoscut o vreme îndelungată atît la Suceava (cf. L. Chițescu, Cercetări arheologice, 1, 1975, p. 250, fig. 5/5—6), cît și la Baia (exprimăm și aici mulțumirile noastre colegelor Eugenia Neamțu și Stela Cheptea, pentru amabilitatea de a ne fi informat despre aceasta, încă înainte de publicarea descoperirilor lor).

a2 = Cercuri concentrice, pe care s-au imprimat, cu degetul, alveole (două fragmente);

a3 = Cercuri concentrice, purtînd pe ele crestături. În colţurile plăcii s-au practicat împunsături cu ajutorul unui obiect cu vîrful ascuţit (1 fragment);

a4 = Cercuri concentrice, prezentînd aceleaşi crestături ca varianta precedentă, dar avînd spaţiile dintre cercuri umplute cu alveole (1 fragment).

b) *Cahle ornamentate cu motive florale.* Dat fiind faptul că din acest tip de materiale nu dispunem decît de două fragmente, nu există posibilitatea unei mai complete definiri a elementelor componente ale ornamentelor şi nici a unei separări ferme a diverselor eventuale variante. De aceea, ne mulţumim să semnalăm doar două eventuale variante, dintre care una reprezentată de prezenţa unei palmete însoţite de un decor arhitectural gotic, cealaltă sugerată de prezenţa unei flori cu patru petale, încadrată de un chenar format din trei linii.

VIII. *Cahle traforate.* Cele două fragmente descoperite în umplutura beciului permit doar să se aprecieze că elementul principal ornamental este reprezentat de cercurile concentrice, legate între ele prin baghete de aceeaşi lăţime (circa 0,025 m), în cercul din mijloc aflîndu-se înscrisă o cruce.

Dată fiind bogăţia de materiale provenind de la sobele construcţiei cu beci, rămîne cu atît mai surprinzătoare descoperirea numai a unui fragment de „cornişă", decorat cu obişnuita torsadă. În schimb, împreună cu materialele descrise sumar mai sus, s-au aflat fragmentele piesei care încheia, cu siguranţă, partea superioară a uneia din sobe. Este vorba de o piesă de formă cilindrică, cu pereţii perforaţi de mici „ferestre" dreptunghiulare (în număr de zece) dispuse în trei rînduri. Unul din capetele cilindrului este astupat cu un capac de formă conică, în mijlocul căruia se afla, foarte probabil, un buton. Cum capacul depăşeşte corpul cilindrului perforat, el apare ca o streaşină. Pornind de la aceste particularităţi ale piesei în discuţie, credem că descoperirea unui singur exemplar lasă puţin loc presupunerii că astfel de piese puteau servi la împodobirea colţurilor sobelor, mult mai verosimilă părîndu-ni-se prezenţa ei în mijlocul unui acoperiş uşor conic al sobei.

Înainte de a încheia prezentarea pieselor care intrau în compunerea sobelor din locuinţa cu beci, este nevoie să semnalăm şi descoperirea unui tip (IX) de cahle simple, care intră în categoria aşa-numitelor „cahle-oală". Lipsite de placa decorată, aceste cahle au gura de plan patrulater, marginea avînd un profil teşit şi prezentînd o adîncitură pronunţată pe faţa exterioară. Laturile au dimensiuni relativ apropiate, care oscilează în jurul a 0,16 m. S-au aflat trei piese întregi şi şapte fragmente de la alte piese, insuficiente însă pentru reconstituirea acestora.



În ciuda condiţiilor nu tocmai favorabile în care a putut fi cercetată, casa cu beci descoperită recent la Suceava ne prilejuieşte cîteva consideraţii de însemnătate deloc minoră, atît pentru istoria oraşului ca atare, cît şi, mai ales, pentru mai aprofundatul studiu al evoluţiei meşteşugurilor (în cazul de faţă al olăriei în special) care au cunoscut o dezvoltare deosebită în Suceava.

Pornind de la datarea locuinţei în prima jumătate şi spre mijlocul secolului al XV-lea (amintim că datarea locuinţei se face pe temeiul unei monede emise de voievozii Ştefan al II-lea sau Petru al II-lea, a cărei circulaţie nu a depăşit mijlocul secolului arătat), consideraţiile pe care le credem necesare în legătură cu descoperirea în discuţie interesează, în egală măsură, domenii variate, ceea ce ne vom şi strădui să sugerăm mai departe.

Prin proporţiile ei, construcţia poate fi încadrată printre cele mai impunătoare din mediul urban românesc extracarpatic. După cum este cunoscut prin cercetările arheologice de pînă în prezent, în aceste oraşe se întîlnesc în egală măsură locuinţe de suprafaţă şi locuinţe adîncite în pămînt, de cele mai multe ori de dimensiuni restrînse, constînd, în cel mai bun caz, din două încăperi. De data aceasta însă nu numai dimensiunile construcţiei, dar şi inventarul ei (chiar şi în condiţiile în care nu îl cunoaştem decît parţial, ca urmare a imposibilităţii dezvelirii întregii construcţii) ne îndeamnă să o atribuim nu unui orăşan de rînd, ci unuia mai înstărit. Faptul că şi această construcţie, ca şi celelalte descoperite în Suceava sau în alte oraşe, vădeşte utilizarea în mediul urban a lemnului ca material de construcţie de bază nu trebuie să ne surprindă, atît cercetările arheologice, cît şi izvoarele scrise (mai ales relatările unor călători străini [28]) dovedindu-ne că în oraşele medievale româneşti se dezvolta o înfloritoare civilizaţie a lemnului în domeniul construcţiilor. Semnificaţia acestei realităţi este de cel mai mare interes pentru problema originii şi particularităţilor evoluţiei civilizaţiei noastre urbane medievale (Este în intenţia noastră să revenim, în curînd, cu un studiu special, asupra acestei probleme).

Situată la o distanţă destul de mare de Curtea domnească (circa 300 m) şi, mai ales, *în perimetrul cartierului meşteşugăresc* [29] al oraşului, casa cu beci trebuie atribuită mai curînd unui meşteşugar decît unuia din numeroşii boieri care locuiau în Suceava secolului al XV-lea. Este adevărat că în jurul construcţiei nu s-au aflat urme ale unei activităţi de producţie, care să vină în sprijinul opiniei de mai sus, dar nu trebuie uitat că imposibilitatea extinderii săpăturii ne lipseşte de putinţa unei verificări în acest sens. În schimb, credem că invocarea unor particularităţi ale inventarului locuinţei poate fi de folos discuţiei. Astfel, în primul rînd, varietatea materialului ceramic aflat în umplutura acesteia şi mai ales bogăţia tipologică a cahlelor pentru sobe ar putea constitui, după opinia noastră, tot atîtea indicii în sensul atribuirii propuse, nefiind exclusă chiar eventualitatea ca respectiva construcţie să fi aparţinut unuia din olarii mai înstăriţi ai Sucevei, a cărui activitate putea fi foarte bine legată chiar de nevoile Curţii domneşti. Această ultimă ipoteză pare a-şi afla un sprijin destul de consistent în prezenţa în inventarul locuinţei a cahlelor

---

[28] Dintre numeroasele relatări ale călătorilor străini cu privire la construcţiile civile din oraşele Moldovei reţinem, ca mai precise şi oferind uneori chiar detalii, pe acelea ale lui Angiolello (*Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1969, p. 137—138); Petru Bogdan Baškić (*ibidem*, 5, 1973, p. 233), Evlia Celebi (*ibidem*, 6, 1976, p. 716) şi mai ales pe a lui Paul de Alep (*ibidem*, p. 27).

[29] Aşa se explică, probabil, descoperirea în umplutura beciului, dar în poziţie stratigrafică incertă, a unui creuzet, folosit de vreunul din meşteşugarii din zonă şi aruncat aici, în procesul umplerii gropii.

împodobite cu „vulturul bicefal", cahle a căror producere *la comandă* nu credem că ridică probleme [30]. Într-adevăr, în ciuda numeroaselor descoperiri de cahle făcute în cuprinsul vechiului oraș, apariția singulară a acestor piese într-o casă de orășean ne îndeamnă să credem că acesta și-a oprit, pentru înfrumusețarea casei sale (și încălcînd cu siguranță anumite norme) cîteva din piesele pe care le va fi executat pentru nevoile Curții domnești sau ale Cetății de scaun.

Indiferent de interpretarea ce se dă semnificației acestui însemn, certe sînt două fapte, și anume : în primul rînd, dacă astfel de cahle ar fi fost destinate uzului larg al orășenilor suceveni, este exclus ca numai întîmplarea să fi făcut ca piese de același fel să nu fi fost descoperite pînă acum și în alte locuințe de orășeni, măcar mai înstăriți [31]. În al doilea rînd, dar în strînsă legătură cu prima observație, cu toate neîmplinirile ei parțiale, execuția decorului amintit, ca și prezența în cuprinsul aceleiași locuințe, a unui vas smălțuit care poate fi socotit un exemplar de excepție pentru ceramica orășenească din Moldova mijlocului secolului al XV-lea (fig. 10) — și poate tocmai de aceea înclinăm să-l considerăm un import din lumea bizantină nord-pontică — constituie tot atîtea dovezi că meșteșugarul respectiv cunoștea bine cultura bizantină a vremii, fiind capabil să execute el însuși, la cerere, produse de inspirație bizantină.

Se naște însă acum întrebarea dacă nu ne aflăm chiar în fața unui meșter care se va fi stabilit la Suceava, venind dintr-unul din orașele nord-pontice sau de la Dunăre. În mod normal, într-o asemenea situație producția respectivului meșter ar fi trebuit să trădeze prin numeroase elemente originea sa. Cum acest lucru nu se petrece, totalitatea inventarului locuinței ilustrînd nu numai o evidentă tradiție locală a producției, dar mai ales *nivelul* tehnic general la care se situa olăritul urban din Moldova mijlocului secolului al XV-lea, considerăm că ne aflăm în fața unui meșter sucevean a cărui măiestrie se cere remarcată.

Vorbind despre inventarul ceramic al locuinței, se impune evidențierea cîtorva elemente al căror interes rezidă tocmai în faptul că ele concură la definirea nivelului producției ceramice din Suceava la mijlocul secolului al XV-lea. Reținînd în mod special slaba prezență a ceramicii smălțuite între descoperirile avute în vedere, credem că aceasta confirmă opinia potrivit căreia perioada de maximă înflorire a ceramicii smălțuite atît la Suceava, cît și în Moldova în general trebuie plasată în ultima treime a secolului amintit. Chiar și în cazul străchinilor, despre care se afirmă că au cunoscut încă din această vreme o largă răspîndire și o gamă bogată de profile, formulările trebuie să fie ceva mai nuanțate. În schimb, constatarea că paharele continuă să cunoască o destul de largă întrebuințare ne obligă să revedem puncte de vedere mai vechi [32], constituind în același timp o verigă mportantă de legătură între primele decenii ale secolului al XV-lea și ultimul sfert al aceluiași secol, cînd paharele cunosc o nouă

---

[30] Este necesar să se distingă înțelesul pe care îl dăm aici acestei precizări de faptul că *în general* meșteșugarii lucrau în perioada respectivă — și vor mai lucra încă multă vreme — *la comandă*.

[31] Fără să mai vorbim de casele marilor boieri ce locuiau în oraș, făcînd parte din anturajul domnesc.

[32] M.D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, p. 158.





Fig. 9. Cahle nesmălţuite. 1 „Centaurul înaripat" ; 2 cahlă-placă.



Fig. 10. Cană smălțuită cu toartă.

perioadă de mai largă răspîndire. Împrejurarea că unul dintre paharele descoperite aici este smălţuit ne ajută să întrevedem, între altele, vechimea acestei practici, constatare de real folos în explicarea realităţilor mai tîrzii, întîlnite atît în producţia urbană, cît şi în activităţile similare din mediul mănăstiresc [33].

Revenind la prezenţa în cantitate restrînsă a ceramicii smălţuite printre descoperirile din casa cu beci, apare totuşi o nedumerire şi anume : dacă utilizarea smalţului la vasele de mai mici dimensiuni este atestată atît de paharul amintit, cît şi de străchini sau de farfuria cu marginile răsfrînte mult în afară, ce explicaţie trebuie găsită faptului că nu se întîlnesc tot acum şi *oale* smălţuite? Pentru moment, pînă la verificarea situaţiei tot într-un complex închis şi bine datat ca cel de faţă, credem că explicaţia trebuie căutată în faptul că primele vase smălţuite au fost cele care nu necesitau şi aplicarea unui decor suplimentar, realizat în tehnica *sgraffito* sau *champ-levé*. Deşi aceste tehnici nu erau necunoscute olarilor suceveni la această dată [34], este cert că răspîndirea lor şi mai ales utilizarea pentru împodobirea unor vase de mai mari dimensiuni s-a petrecut abia în a doua jumătate a secolului al XV-lea în condiţiile unui progres tehnic general, la care nu puţin a contribuit cunoaşterea de către meşteşugarii suceveni a produselor realizate în centre ca Cetatea Albă, Chilia sau din centrele de producţie ale Ţării Româneşti. Iar că legăturile comerciale cu Cetatea Albă constituiau o realitate o dovedesc, în cazul de faţă, şi unele fragmente de ceramică orientală de import, categorie de descoperiri şi mai amplu atestată mai ales în a doua jumătate a secolului.

UNE MAISON CITADINE DU XV^e SIÈCLE À SUCEAVA

(RÉSUMÉ)

Des travaux de constructions ont permis de saisir sur les lieux les vestiges d'une maison datée de la première moitié du XV^e siècle. Composée d'un rez-de-chaussée avec une cave, cette habitation est située dans le « quartier artisanal » de la ville médiévale. Un fort incendie l'avait détruite. Ce qui en resta s'effondra dans la cave, avec un riche inventaire surtout céramique. La maison semble avoir été conçue suivant un plan rectangulaire, sans qu'on puisse cependant l'affirmer avec certitude, car, pour des raisons objectives, son exploration n'a pu être menée jusqu'au bout, de sorte que les fouilles n'ont mis au jour qu'une partie de la superficie de sa cave et l'entrée de celle-ci. Certaines remarques planimétriques laissent à supposer que la cave disposait de deux entrées, situation déjà relevée à Suceava. Le rez-de-chaussée était fait de grosses pièces de chêne, crépies à l'argile ; la cave et son entrée avaient les murs doublés de planches de chêne.

Les décombres ont livré une grande quantité d'objets et de restes céramiques. Toute une gamme de récipients divers, sortis des ateliers du cru et provenant de la vaisselle de table et de cuisine, se trouve illustrée par : les pots à anse, au col élévé et muni ou non d'un bec (fig. 3/2,3) ; les cruches dotées d'un bec tubulaire (fig. 3/1) ; quantité d'écuelles et un

---

[33] Gh. I. Cantacuzino şi Al. Rădulescu, SCIVA, 25, 1974, 4, p. 527—544, fig. 3/2 (a—b)—3.
[34] SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 780—782, fig. 26.

plat (fig. 6/1) ; des soupières (fig. 6/3,4) ; des verres à boire (fig. 5) ; des jarres à provisions (fig. 4/5,6). La poterie sortie d'autres centres de productions — de Cetatea Albă, fort probablement — ne fait elle non plus défaut (fig. 10).

Au rez-de-chaussée, les chambres étaient chauffées au moyen d'un et même de deux poêle en faïence, dont il reste de nombreux carreaux, entièrement conservés ou fragmentaires. Ces pièces sont ornées de maints motifs courants à Suceava, ainsi que dans les autres villes de Moldavie. Cependant, la présence de l'aigle bicéphale et couronnée sur quelques-uns de ces carreau est une apparition exceptionnelle parmi les trouvailles faites dans un milieu citadin non aulique (fig. 7/2).

Cette grande bâtisse du quartier artisanal de l'ancienne Suceava, la qualité supérieure d'une bonne partie de son inventaire céramique (en ce qui concerne la qualité des objets de métal trouvés là, il nous est impossible de nous prononcer, leur mauvais état interdisant le moindre nettoyage), la variéte et la beauté des carreaux de poêle, ainsi que la présence du motif de l'aigle bicéphale sont autant d'éléments concluants. Il s'agit de l'habitation de quelque artisan aisé de Suceava, ayant vécu pendant la première moitié du XV[e] siècle (la datation de la maison étant fondée sur la découverte d'une monnaie moldave d'argent de la moitié de ce siècle) et qui travaillait peut-être pour la Cour et le palais. Notre interprétation s'appuie aussi sur la découverte par les fouilles des années précédentes, dans une autre zone de ce même quartier artisanal de Suceava, d'un certain nombre de dalles ornementales décorées des armoiries de la Moldavie, qui ne pouvaient être destinées qu'aux édifices de caractère aulique de la capitale. Ces pièces sortaient sans aucun doute des ateliers spécialisés du quartier susmentionné.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Plan de la superficie explorée par les fouilles, de la cave et de son entrée. 1 Restes de bois carbonisé ; 2 limites de la fosse de la cave ; 3 seuil aménagé dans la terre du plancher ; 4 trou de poteau.

Fig. 2. Profil de la paroie occidentale du fossé de la fondation qui a intercepté l'habitation médiévale. 1 Sol actuel ; 2 sol gris, avec des restes de charbon et d'argile calcinée ; 3 lentille de terre jaune ; 4 terre de nivellement, de teinte grise avec des fragments de brique ; 5 petites fragments et quelques morceaux plus gros de l'argile qui recouvrait les murs ; 6 terre grise avec des restes calcinés (charbons, menus fragments d'argile, cendre) ; 7 argile provenant des décombres de la maison ; 8 débris provenant des poêles ; 9 terre calcinée, avec des charbons et des morceaux d'argile réduite à l'état de scories ; 10 terre noircie, calcinée *in situ* ; 11 terreau ; 12 grands morceaux provenant des carreaux de poêle ; 13 pierres calcinées ; 14 grands morceaux de l'argile ayant servi de crépi aux murs du rez-de-chaussée ; 15 couche compacte de charbon et de cendres.

Fig. 3. Poterie de cuisine et de table, récoltée dans la maison avec cave. 1 Cruche à bec tubulaire ; 2, 3 cruches munies d'une anse et d'un bec ; 4 soupière.

Fig. 4. Récipients de destinations diverses. 1, 3 Cruches munies d'une anse et d'un bec ; 2 fragment d'un vase à bec tubulaire ; 4 pot muni d'une anse ; 5 vase de grande taille, doté d'un orifice et d'un bec tubulaire ; 6 pot-bocal.

Fig. 5. Verre à boire émaillé.

Fig. 6. Poterie provenant de la maison avec cave. 1 Plat-écuelle ; 2 couvercle à anse ; 3—4 écuelles.

Fig. 7. Carreaux de poêle non émaillés. 1 Le chevalier et sa dame ; 2 l'aigle bicéphale.

Fig. 8. Carreaux de poêle non émaillés. 1 Le cerf à écharpe ; 2 St. Georges tuant le dragon.

Fig. 9. Carreaux de poêle non émaillés. 1 Centaure ailé ; 2 carreau-dalle.

Fig. 10. Cruche émaillée à anse.

DESPRE UN FRAGMENT DE VAS ZOOMORF DE TIP MAI PUȚIN COMUN DE LA CĂSCIOARELE

DE

VLADIMIR DUMITRESCU

În timpul uneia dintre campaniile de săpături întreprinse între 1962 — 1968 în cunoscuta așezare eneolitică de pe Ostrovelul lacului Cătălui (comuna Căscioarele, jud. Ilfov)[1], cercetată pentru prima dată de colegul Gh. Ștefan [2], colectivul nostru a descoperit, între altele, un număr important de statuete, de vase și de fragmente de vase antropomorfe și zoomorfe, multe dintre ele mai puțin comune [3]. Cîteva alte descoperiri, excepțional de importante, atît pentru că pînă acum sînt unice în România, cît și prin implicațiile lor, au fost studiate și publicate de Hortensia Dumitrescu [4] și de noi înșine [5], pentru a le aduce cît mai curînd la cunoștința tuturor specialiștilor, fără a se mai aștepta publicarea amplei monografii pe care o impun constatările și descoperirile celor șapte campanii de săpături conduse de noi pe Ostrovel.

Piesa pe care dorim să o prezentăm aici (fig. 1) face parte și ea dintre descoperirile mai puțin comune, fiind pînă acum unică în România. La prima vedere, s-ar părea că este un fragment din capul unui animal [6], descoperit la 1,40 m adîncime; în felul acesta el nu aparține stratului superior de la Căscioarele — a cărui bază se situează cu cîteva zeci de centimetri mai sus — ci, se încadrează între materialele unui nivel intermediar al stratului Gumelnița A 2, strat care, dealtfel, este cel mai consistent din așezarea de pe Ostrovel.

Lucrat dintr-o pastă fină, rămasă neagră în secțiune și arsă pe ambele fețe la brun-cenușiu, cu reflexe roșcate, fragmentul de cap de animal are 7,4 cm înălțime și aproximativ 4 cm lățime maximă. Nu putem afirma că suprafața a fost lustruită, deoarece nu se observă nici o urmă de lustru, dar acest lucru este foarte probabil. Aspectul general al fragmentu-

---

[1] Darea de seamă amănunțită privind principalele probleme ale primelor două campanii de săpături, care au degajat complet resturile stratului superior al așezării gumelnițene de pe tell-ul „Ostrovel", a fost publicată încă din 1965, cf. Vl. Dumitrescu, SCIV, 16, 1965, 2, p. 215 — 237.

[2] Gh. Ștefan, Dacia, 2, 1925, p. 138—197.

[3] Vl. Dumitrescu, Archaeologia, 18, 1965, 1, p. 34—40; idem, *Arta neolitică în România*, București, 1968, fig. 88, 101—102, 105, 109, 112; idem, Archéologia, Paris, 32, 1970, p. 74—77; idem, *Arta preistorică în România*, București, 1974, fig. 74, 78, 81, 85, 245—247, 255, 263, 269—271, 273, 275—277, 486, 487, 490.

[4] Hortensia Dumitrescu, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 381—394.

[5] Vl. Dumitrescu și Tancred Bănățeanu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 5—24.

[6] Ilustrată în volumele noastre *L'arte preistorica in Romania fino all'inizio dell'età del ferro*, Firenze, 1972, pl. 53/1 și *Arta preistorică în România*, fig. 277, și discutată recent într-un articol publicat în Godisnjak, Sarajevo, 13, 1976, p. 97—104.

S C I V A, tomul 28, nr. 4, București, octombrie — decembrie 1977, p. 577—583

lui face însă impresia, la prima vedere, că ar aparţine unui cap de statuetă sau de vas antropomorf, dar unele detalii de execuţie dovedesc fără posibilitate de greşeală că, dimpotrivă, este vorba de un fragment din capul unui vas zoomorf.

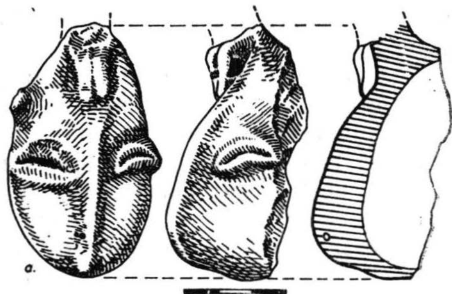
Într-adevăr, interiorul este scobit, iar „nasul'' coboară pînă la bărbie, ceea ce evident n-ar fi deloc indicat pentru o figură umană ; pe de altă parte, pe partea superioară a fragmentului se află sudate picioarele unei mici statuete umane aşezate. Fireşte, la nevoie s-ar putea presupune că această minusculă statuetă, din care n-au mai rămas decît picioarele, ar fi fost fixată pe capul unui vas antropomorf, dar această interpretare ar fi foarte puţin probabilă, chiar dacă n-ar lipsi unele elemente certe care să o înlăture din discuţie, întrucît nu se cunosc pînă acum asemenea vase antropomorfe care să poarte pe cap statuete umane şi, în al doilea rînd, în anumite medii culturale, la care ne vom referi mai jos, se cunosc demult vase zoomorfe sau statuete de animale cornute avînd prinse pe ele figurine umane. Şi, dealtfel, chiar unele detalii de modelare infirmă interpretarea amintită mai sus, indicînd clar că acest fragment de cap provine de la un vas zoomorf. Este suficient să privim fragmentul din profil (fig. 1/a), cu nasul lui puternic, perforat orizontal de o găurice şi prelungit pînă la vîrful „bărbiei'', ce nu mai lasă nici un spaţiu pentru gura (neindicată în nici un fel), dar care n-ar mai fi putut fi situată decît sub bot, pentru a ne da seama că este vorba de un cap de animal. „Nasul'' este puţin ştirbit, în timp ce sub frunte, de ambele părţi, au fost modelaţi cei doi ochi, dintre care cel din dreapta este perfect orizontal, puţin ştirbit şi ceva mai mare decît celălalt, puţin pieziş. Dar ochii aceştia sînt modelaţi într-o manieră cu totul inedită în plastica culturilor neoeneolitice din spaţiul carpato-dunărean şi chiar în aceea a celor mai multe dintre culturile sud-est europene ale aceleiaşi epoci. Într-adevăr, în loc să fie trasaţi printr-o crestătură orizontală, pieziṣă sau arcuită, sau să fie indicaţi printr-o pastilă sau printr-o curbă reliefată etc., ei sînt realizaţi prin aplicarea unor brîuleţe sau suluri ovale de lut, bine reliefate, formînd un oval puternic, în mijlocul cărora rămîne un fel de depresiune-crestătură arcuită, sugerînd nişte ochi întredeschişi.

Ceva mai sus de ochiul drept se mai păstrează un fragment de ureche, în timp ce partea stîngă a capului este ruptă în această zonă. Deasupra, aşa cum am amintit de la început, pe fruntea animalului, se află picioarele unei figurine umane, care şedea pe capul acestuia. În spatele acestei figurine, linia capului animalului se continua orizontal, dar alte precizări în privinţa formei generale a vasului zoomorf nu se pot da.

Peretele acestui cap de vas zoomorf este în general subţire — avînd între 2 şi 4 mm grosime, cu excepţia porţiunii din dreptul nasului, a ochilor şi a picioarelor figurinei umane — şi bine netezit în interior, ceea ce arată că interiorul acestei piese constituia de fapt un recipient. Desigur, ciotul lateral, pe care noi l-am considerat un fragment de ureche, ar putea proveni şi de la unul dintre coarnele animalului — aşa cum sugerează a doua ipoteză de reconstituire propusă de noi (fig. 1/c) ; ni se pare însă mai probabil că cele două coarne vor fi fost situate ceva mai sus, aşa cum se prezintă în cealaltă încercare a noastră de reconstituire (fig. 1/b). Oricum însă, *se impune* să admitem că este vorba de capul unui animal *cornut*

— desigur un taur — pentru că, în lipsa coarnelor, figurina umană așezată pe fruntea lui n-ar fi avut nici un punct de sprijin.

Felul cum sînt modelați ochii acestui cap de vas zoomorf este cu totul neobișnuit în plastica culturii Gumelnița. Într-adevăr, abia dacă s-ar putea cita două — trei exemple *în aparență* similare, dar în fapt



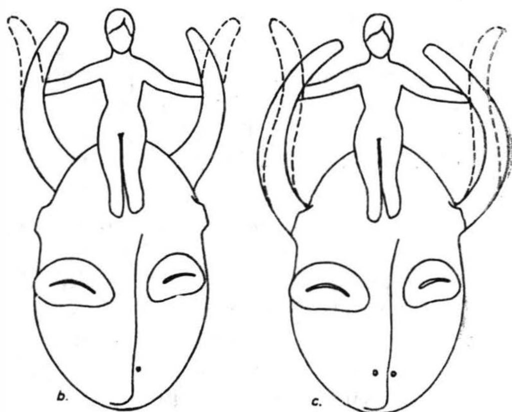


Fig. 1. a fragmentul de cap de vas zoomorf de la Căscioarele, cu statuetă umană pe el ; b, c încercări de reconstituiri probabile ale poziției statuetei pe capul vasului.

deosebite, printre miile de statuete ale acestei culturi descoperite pînă acum. Amintim capacul în formă de cap de cerb descoperit la Vidra [7], ai cărui ochi sînt reliefați, dar modelați într-o manieră cu totul diferită față de ochii piesei de la Căscioarele. Și tot cam în același fel ca ochii cerbului-capac de la Vidra au fost modelați și ochii marelui vas antropomorf de la Sultana [8] : n-au fost obținuți prin aplicarea ulterioară a unor brîulețe de lut de ambele părți ale nasului, ci prin apăsarea degetelor în peretele încă moale al vasului. De aceea, putem afirma că nici ochii statuetelor zoomorfe și antropomorfe, nici aceia ai vaselor antropomorfe sau zoomorfe ale culturilor neoeneolitice carpato-dunărene nu au fost modelați în maniera întîlnită pe fragmentul de vas zoomorf prezentat aici.

Dimpotrivă, dacă îndreptăm privirile mai spre sud, și anume în Grecia, putem găsi exemple de statuete antropomorfe ai căror ochi au fost modelați într-o manieră identică sau foarte apropiată de aceea a

[7] D.V. Rosetti, IPEK, 12, 1928, p. 29—50.

[8] Silvia Marinescu-Bîlcu, Dacia, N.S., 11, 1969, p. 47—59 ; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, fig. 257—258.

fragmentului de la Căscioarele şi totodată alte piese cu ochii realizaţi în genul celor ai cerbului-capac de la Vidra şi ai vasului antropomorf de la Sultana. Începem cu piesele care au, din acest punct de vedere, elemente comune cu aceste două ultime. Ochii acestora par, la prima vedere, să fi fost executaţi prin adăugarea unei pastile ovale, secţionată apoi printr-o crestătură relativ orizontală. Totuşi ei au fost obţinuţi prin crestarea puternică a pastei încă moi şi prin împingerea ei deasupra şi dedesubtul acestei crestături, fără a se fi adăugat prin suprapunere o bucată de lut pe faţa statuetei [9]. Statuetele din această grupă *nu* sînt însă mai vechi decît piesele din cealaltă grupă, cu ochii modelaţi în maniera proprie capului de la Căscioarele, aşa încît, deşi ar părea logic să credem că ochii în formă de pastilă ovală în relief, crestată pe mijloc, ar deriva din aceia obţinuţi printr-o puternică crestătură, care a ridicat lutul de ambele părţi, formînd astfel un fel de sprinceană şi de geană în relief, această concluzie nu e susţinută şi de datele cronologice.

Într-adevăr, statuetele cu ochi în genul acelora ai capului de vas zoomorf de la Căscioarele se cunosc în Grecia începînd din neoliticul timpuriu şi se continuă şi mai tîrziu; în sprijinul afirmaţiei noastre citām cîteva statuete de la Tsani Magula [10], Dudza [11], Argissa [12], Sesklo [13], Ayia Anna [14], Magula Karamular [15], Achileion [16] etc. Un exemplar mult mai tîrziu decît acestea, aparţinînd culturii Mariţa sau culturii Gumelniţa, descoperit la Dikili Tash [17], în nord-estul Greciei, are şi el ochii modelaţi oarecum în maniera fragmentului de la Căscioarele, fiind astfel piesa cea mai apropiată din punct de vedere cronologic şi cultural de acesta.

Pe de altă parte, o serie întreagă de statuete neolitice de lut ars din Asia Anterioară au şi ele ochii aplicaţi şi modelaţi în acelaşi fel. Amintim un cap de statuetă din Palestina, datînd din mileniul al VI-lea î.e.n., descoperit la Sha'ar Ha Golan [18], ai cărui ochi mari şi piezişi sînt adevărate brîuri reliefate, ca şi alte piese datînd dintre 5500 — 4500 î.e.n., descoperite la Tell el Sawwan-Samarra, în Irak (mijlocul mileniului al VI-lea)[19], la Can Hassan în Anatolia (cca 5000 î.e.n.)[20], la Mumbata, din nou în Palestina [21]. La aceste exemple se poate adăuga şi o statuetă de la Eridu, dintr-o fază tîrzie a culturii Ubaid [22], datînd de pe la 3500 î.e.n., adică în linii generale contemporane cu fragmentul de la Căscioarele.

---

[9] De ex. Chr. Zervos, *Naissance de la civilisation en Grèce*, II, Paris, 1963, fig. 177—178 (de la Pyrassos); D.R. Theocharis şi colab., *Neolithic Greece*, Atena, 1973, fig. 39—40 (de la Pytassos); Machted Mellink şi Jan Filip, *Frühe Stufen der Kunst, Propyläen Kunstgeschichte*, Berlin, 13, 1974, pl. 161 a (de la Otzaki Magula).

[10] D.R. Theocharis şi colab., *op. cit.*, fig. 153.

[11] *Ibidem*, fig. 154.

[12] *Ibidem*, fig. 155.

[13] *Ibidem*, fig. 219.

[14] *Ibidem*, fig. 36.

[15] *Ibidem*, fig. 247.

[16] *Ibidem*, fig. 221—224.

[17] Chr. Zervos, *op. cit.*, II, fig. 565.

[18] J. Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East*, Londra, 1965, fig. 37.

[19] Machted Mellnik şi Jan Filip, *op. cit.*, pl. 52.

[20] *Ibidem*, pl. 30.

[21] *Ibidem*, p. 117—118.

[22] *Ibidem*, p. 64.

În sfîrşit, înainte de a ne referi la cîteva vase zoomorfe combinate cu figurine umane din Egeea, merită să fie amintit un văscior-altar triunghiular din Grecia, cu o statuetă umană aşezată, sudată la unul dintre colţuri [23], picioarele fiind modelate întocmai cu ale statuetei aşezate pe capul vasului zoomorf de la Căscioarele. Şi cel puţin tot atît de demn de a fi menţionat ni se pare faptul că pe mijlocul unor capace de la Sultana [24] a fost fixată cîte o statuetă antropomorfă, din care la unul dintre capace nu se mai păstrează decît jumătatea inferioară, iar la celălalt se observă locul de fixare a ei; în faţa statuetei, pe marginea capacului, sînt fixate două protome de cornute cu coarnele amplu arcuite, iar în spate o altă protomă de cornută, indicînd evident caracterul magic al acestor reprezentări şi al combinării statuetei umane, simbol al fertilităţii, cu coarnele, simbol al virilităţii.

Trecînd la vasele zoomorfe propriu-zise, modelate cu statuete umane pe cap, din datele care ne stau la îndemînă rezultă că, pînă acum, asemenea piese nu sînt cunoscute în sud-estul Europei şi în Mediterana Orientală, cu excepţia Cretei minoice. Într-adevăr, două vase de lut ars — două *rhytona* — descoperite în cîmpia Messara şi publicate demult [25], reprezintă doi tauri pe capul şi coarnele cărora au fost sudate statuete de acrobaţi (pe unul dintre vase trei, iar pe celălalt doi); e sigur că aceste vase sînt în legătură cu numeroasele reprezentări sculpturale şi picturale din Creta minoică privind jocurile acrobatice cu taurii.

Faptul că şi fragmentul de la Căscioarele provine de la un vas zoomorf cu statuetă umană pe cap sugerează în chip firesc o apropiere de ordin general între acesta şi vasele din Creta, chiar dacă poziţia statuetei de pe vasul de la Căscioarele este cu totul diferită. Iar capacele mai sus amintite, cu statuetă umană şi protome de cornute, subliniază legătura dintre reprezentările feminine şi cele cornute, adică dintre cele două simboluri întruchipate de ele.

La o legătură directă între vasele zoomorfe din Creta şi vasul de la Căscioarele se opune apreciabila diferenţă cronologică dintre ele. Este adevărat că, dacă n-am ţine seama de datele C14 rezultate din aplicarea metodei carbonului radioactiv, şi ne-am referi la cronologia joasă admisă pînă acum 15 — 20 de ani de toţi cercetătorii pentru culturile neoeneolitice de la Dunăre şi din Balcani, şi am data piesa de la Căscioarele spre sfîrşitul mileniului al III-lea î.e.n. (întrucît a fost descoperită într-un mediu tîrziu Gumelniţa A2), s-ar putea spune că nu există vreo diferenţă cronologică între ea şi vasele cretane de la Messara, datate între 2300 — 1900 î.e.n. În acest caz, vasul de la Căscioarele ar fi putut fi considerat un reflex mai mult sau mai puţin direct al vaselor din Creta minoică. Dar,

---

[23] D.R. Theocharis şi colab., *op. cit.*, fig. 12.

[24] Unul dintre aceste două capace a fost publicat de Silvia Marinescu-Bîlcu şi Barbu Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul Raional Olteniţa*, Sibiu, 1967, pl. XI/1a—b, XX/3 ; vezi şi Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, fig. 263, dar indicaţia privind locul de descoperire e greşită ; celălalt este inedit.

[25] Aceste vase au fost publicate pentru prima oară de St. Xanthoudides, *The Vaulted Tombes of Messara*, pl. 9 şi 7, şi reproduse apoi în chip repetat (indicaţie bibliografică luată de la Fr. Matz, *Kreta, Mykene, Troja*, col. „Grosse Kulturen der Frühzeit", Stuttgart, 1956, pl. 21) ; G. Karo, *Girfen aus Thron*, Baden — Berlin, 1959, fig. 24 ; N. Platon, *Kreta*, col. „Archaeologia Mundi", München — Paris, 1966, pl. 38 etc.

deoarece datele C14 nu pot fi ignorate şi, pe baza lor, stratul de la Căscioarele în care s-a descoperit piesa discutată aici trebuie datat în orice caz în mileniul al IV-lea î.e.n.[26], este limpede că la Dunăre ne aflăm într-un mediu cultural mai vechi cu mai bine de un mileniu faţă de acela al vaselor zoomorfe cu acrobaţi pe cap de la Messara.

De aceea, deşi noi am admis întotdeauna şi admitem şi acum fără rezerve prioritatea Asiei Anterioare faţă de sud-estul Europei şi în ceea ce priveşte operele sculpturale neolitice — atît în spiritul, cît şi în formele lor —, trebuie să recunoaştem că, deocamdată, nu putem indica precursori asiatici sau est-mediteraneeni pe care să-i situăm la originea tipului de vas zoomorf cu statuetă umană pe cap de la Căscioarele.

Pentru aceleaşi motive, nu ne putem gîndi nici la o influenţă în sens invers, adică pornită de la Dunăre spre sud şi care să fi constituit punctul de plecare al modelării vaselor de la Messara sau al conceptului în funcţie de care acestea au fost realizate. Nu ne rămîne decît să admitem că vasele cretane şi fragmentul de vas zoomorf de la Căscioarele sînt apariţii independente, din două medii culturale diferite şi datînd din două perioade deosebite. Este adevărat că acum cîteva decenii s-a discutat mult despre posibilitatea influenţelor neoliticului sud-est european asupra Egeei şi a Anatoliei[27], teză reluată mai recent, pentru Creta, de Fr. Schachermeyr [28], dar nu putem subscrie la acest punct de vedere, între altele şi pentru motivele de ordin cronologic invocate mai sus. Chiar dacă, trebuie să recunoaştem, unele dintre apropierile tipologice ce se pot face — şi pe care noi înşine le-am făcut mai demult în chip repetat ! — ar pleda pentru legături şi influenţe pe care datele cronologiei C14 le resping categoric.

În schimb, revenind la detaliile de modelare ale ochilor vasului zoomorf de la Căscioarele, nu credem că ne putem îndoi că procedeul respectiv trebuie considerat rezultatul unor influenţe pornite iniţial din Asia Anterioară şi ajunse mult mai tîrziu la Dunăre, prin intermediul Greciei, ca atîtea alte elemente esenţiale ale culturilor neoeneoliticului carpato-dunărean şi ca însăşi introducerea modului de viaţă neolitic. Dimpotrivă însă, pînă la proba contrară, modelarea unui vas zoomorf cu figurină umană pe cap trebuie considerată o creaţie independentă şi originală a meşterilor olari ai culturii Gumelniţa, legată fireşte de unele practici de cult pe care nu le putem, din păcate, nici bănui, necum reconstitui în detaliu.

---

[26] Datele C14 obţinute pînă de curînd pentru neoeneoliticul românesc au fost reproduse şi discutate în articolul nostru publicat în Apulum, 12, 1974, p. 23—29, unde se află şi toată bibliografia pînă la acea dată.

[27] De ex. Schuchhardt, *Alteuropa*, ed. a II-a, Berlin — Leipzig, 1926, p. 162 şi urm.

[28] Fr. Schachermeyer (*Die minoische Kultur des alten Kreta*, Stuttgart, 1964) admite această posibilitate (p. 58 — 60), socotind că cronologia culturilor eneolitice de la Dunăre nu s-ar opune, deoarece aceste culturi ar trebui datate la limita dintre mileniile III şi II î.e.n. Dar datele pe care le citează în sprijinul acestei cronologii joase nu mai sînt astăzi acceptate aproape de nici un cercetător, căci toate examenele C14 făcute pe materiale aparţinînd culturilor Cucuteni şi Gumelniţa — şi recent şi pentru alte culturi — indică date în mileniul al IV-lea î.e.n. Ca atare, între piesele citate din Creta şi cele din România rămîne o diferenţă cronologică de mai bine de o mie de ani, ceea ce impune căutarea unei alte explicaţii pentru aceste corespondenţe tipologice, chiar dacă ele sînt „surprinzătoare''. Şi dealtfel, chiar dacă între vasul zoomorf de la Căscioarele şi vasele zoomorfe din cîmpia Messara n-ar exista nici o diferenţă cronologică, ultimele sînt în legătură cu anumite manifestări despre a căror existenţă la Dunăre avem toate motivele să ne îndoim.

À PROPOS D'UN FRAGMENT DE VASE ZOOMORPHE D'UN TYPE INSOLITE TROUVÉ À CĂSCIOARELE

(RÉSUMÉ)

L'auteur présente un fragment de vase zoomorphe d'un type tout à fait inconnu encore dans le milieu néo-énéolithique carpato-danubien, découvert pendant ses fouilles de Căscioarele, dans la couche appartenant à la phase de Gumelniţa A 2. Les yeux de ce fragment de vase sont modelés en relief par la superposition d'une espèce de bourrelet en argile, manière jamais encore rencontrée dans l'art plastique des cultures néo-énéolithiques de Roumanie et du Nord des Balkans, mais connue dans l'art de la Grèce, où elle a été introduite, sans doute, de l'Asie Antérieure.

Mais le détail le plus important de cette pièce est constitué par le fait que, sur la tête de l'animal, avait été fixée une statuette humaine, dont seules les jambes se sont conservées. C'est la première fois qu'on rencontre sur le territoire de la Roumanie et dans tout le néo-énéolithique du sud-est européen un vase de ce type. En échange, on connaît depuis longtemps des vases zoomorphes qui portent sur la tête des statuettes des « acrobates », trouvés dans la plaine de Messara, en Crète ; mais ces vases sont datés de l'âge du bronze, entre 2300 et 1900 av.n.è. ; par conséquent, ils sont plus récents de plus d'un millénaire que le vase zoomorphe de Căscioarele auquel appartenait le fragment en discussion daté, selon les données du C 14, entre 3600—3400 av.n.è.

Il faut donc admettre qu'on ne peut établir aucune relation de filiation directe, ou indirecte, ni dans un sens, ni dans l'autre, entre ces manifestations artistiques, qui doivent être considérées comme des apparitions indépendantes.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1.a fragment d'un vase zoomorphe à statuette humaine sur la tête, découvert à Căscioarele ; b, c, tentatives de restauration de la position de la statuette sur la tête du vase zoomorphe.

BRONZURI ROMANE DIN SUD-VESTUL DOBROGEI

DE

CRIȘAN MUȘEȚEANU și DAN ELEFTERESCU

În cele ce urmează prezentăm cîteva bronzuri romane aflate în colecțiile Muzeului de arheologie din Călărași. Descoperirea lor a fost făcută în decursul a mai multor ani de cercetări într-o zonă situată între șoseaua națională nr. 3 București— Constanța în jurul km 131 și malul fluviului. În acest perimetru, în afară de piesele de bronz, au mai fost descoperite și alte numeroase urme de civilizație materială romană [1]. Zona respectivă corespunde, fără îndoială, teritoriului ce a aparținut în antichitate orașului Durostorum [2]. Printr-o cercetare mai intensă urmează să se precizeze semnificația exactă a acestui punct cu o mare abundență de materiale arheologice din perioada romană.

Atît bronzurile, cît și celelalte categorii de obiecte romane au fost găsite întîmplător, încît nu putem da nici o precizare asupra condițiilor arheologice de descoperire. Prin aceasta, valoarea lor ca documente este considerabil diminuată, iar datarea a fost făcută doar prin analogie cu alte piese asemănătoare din lumea romană. Unul dintre exemplare, al treilea în ordinea prezentării, a fost recoltat pe cîmp în teritoriul comunei Grădiștea, aflată în stînga Dunării, în dreptul Durostorului. Proveniența sa este din sudul fluviului, el ajungînd aici fie pe calea schimbului de mărfuri, fie prin jaf. Faptul nu este singular în perioada imperială, exemple ale unor astfel de descoperiri în afara granițelor propriu-zise ale imperiului fiind numeroase [3].

Eros

Descoperit în anul 1952; nr. inv. 10 708; fig. 1/1, 2, 3. *Dimensiuni:* î. = 4,4 cm; l. = 0,9 cm; g. = 0,6 cm; î. feței 1,2 cm.

Bronz masiv cu patina verde; piesa se păstrează în stare bună. Figurina reprezintă pe Eros înaripat, nud, pășind, piciorul drept este îndoit înapoi. Personajul este redat cu trăsături juvenile, are fața ovală, nasul proeminent și gura mică. Părul, lung și ondulat, este prins în creștet într-un moț, atribut caracteristic. În mîna stîngă ridicată ține o pateră, iar cea dreaptă este lăsată în jos cu palma deschisă. Detaliile figurii au fost la origine bine realizate prin turnare, dar actualmente ele sînt mai șterse.

---

[1] V. Culică, SCIV, 16, 1965, 2, p. 373; 22, 1971, 2, p. 331; idem, Pontica, 3, 1970, p. 365; idem, SCN, 5 1971, p. 193; A. Aricescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 489; A. Rădulescu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 535.

[2] V. Culică, Pontica, 3, 1970, p. 376.

[3] N.N. Zadoks-Josephus-Jitta, W.J.T. Peters, W.A. van Es, *Roman Bronze Statuettes from the Netherlands*, 1, Groningen, 1967, p. VI.

Reprezentările lui Eros avînd diverse atribute sînt curente în toată lumea romană[4], inclusiv în Dacia, la Micia[5]. Un exemplar foarte asemănător cu cel de mai sus a fost descoperit în perimetrul Durostorului, nu demult[6]. Datarea unor astfel de piese se face în general în secolele II — III e.n.[7], datare în care se încadrează şi exemplarul nostru.

Apollo

Descoperit în 1971; nr. inv. 10 709; fig. 2/1,2. *Dimensiuni*: Î = 5,5 cm; l. = 1,1 cm; g. = 0,8 cm; Î. feţei = 1 cm.

Bronz masiv, patina brun roşiatică, corodat. Statueta are mîinile rupte de la încheieturi, piciorul stîng rupt de la glesne, iar cel drept de la genunchi. Zeul este reprezentat nud, păşind. Tolba de săgeţi este atîrnată de spate printr-o curea, ce porneşte în diagonală de pe umărul drept. Figurina este lucrată îngrijit, nasul drept, ochii sînt mari cu irisul punctat. Părul bogat, pieptănat frumos cu cărare pe mijloc şi coc la spate. Capul este încins cu o bentiţă.

Reprezentări ale zeului în diverse ipoteze sînt obişnuite în tot cuprinsul imperiului, ele reprezentînd copii ale unor prototipuri din lumea elenistică[8]. Piesa prezentată face parte din seria *Apollo toxophoros*, ipostază care este o replică romană după o operă din secolul al IV-lea î.e.n. şi este tipul cel mai des întîlnit în Thracia[9].

Cu toată starea avansată de corodare, piesa este o lucrare îngrijită, care poate fi datată, prin analogie cu opere asemănătoare din alte provincii, în secolul al II-lea e.n.[10].

Genius familiaris?

Descoperit în perimetrul comunei Grădiştea, în anul 1961; nr. inv. 10 711; fig. 3/1,2. *Dimensiuni*: Î. = 13,4 cm; l. = 2,27 cm; g. = 1,5 cm; Î. feţei = 2,2 cm.

Bronz masiv cu patina verde închis; păstrat în bună stare. Personajul este redat în picioare, îmbrăcat cu o tunică cu mîneci scurte şi o togă înfăşurate în jurul mijlocului, acestea îi acoperă o parte din braţe şi din umeri şi este adusă pe cap. Piciorul drept este puţin îndoit. În mîna dreaptă, îndreptată uşor înainte, ţine o pateră. Mîna stîngă este ridicată în sus şi a avut un obiect astăzi rupt, probabil, după analogii, un *volumen*.

Astfel de statuete sînt destul de frecvente în plastica romană. Ele reprezintă o veche divinitate romană, *Genius familiaris*, care începînd cu epoca lui Augustus este redat sub forma unui *pater familias* avînd toga trasă pe cap şi purtînd în mîini *patera* şi *cornucopia*. Se cunosc şi exemplare avînd alte atribute[11]. Unii autori pornind de la atitudinea de sacrificator a personajului, consideră că ele înfăţişează un preot roman. G. G. Boon într-un recent articol este de părere că statuetele de acest tip, descoperite în Britannia, care ar fi la origine *Genius familiaris*, în mediul celtic nu mai pot fi identificate cu bine cunoscuta divinitate romană, ci trebuie interpretată ca reprezentînd un preot[12].

În ceea ce priveşte personajul înfăţişat de statueta de la Grădiştea datată în secolele II — III e.n. lipsa unor date arheologice suplimentare, face ca identificarea lui să fie mai grea. El ar fi un *Genius familiaris* dintr-un *lararium* aparţinînd unor elemente puternic romanizate din Durostorum, părere spre care înclinăm mai mult. Nu putem exclude însă nici posibilitatea ca el să înfăţişeze un preot, după cum am văzut că sînt considerate o serie de statuete asemănătoare din alte provincii ale imperiului, mai cu seamă că statueta a fost descoperită la nord de Dunăre.

---

[4] S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, Paris, 1898, 2, 2, p. 431, nr. 4; P. Lebel, Annales littéraires de l'Université de Besançon, 57 (15), 1962, p. 19, nr. 14; H. Rolland, *Supplément à Gallia*, 18, 1965, p. 74, nr. 115.

[5] O. Floca, Materiale, 1, 1953, p. 767, nr. 11, fig. 11; C. Pop, Sargetia, 9, 1972, p. 69, fig. 5.

[6] Exemplarul se află în cadrul colecţiei donate muzeului de V. Culică.

[7] H. Rolland, *op. cit.*, loc. cit.

[8] P. Lebel, S. Boucher, *Bronzes figurés antiques, Musée Rolin, Autun* Paris, 1975, p. 31, nr. 34, 35, p. 32, nr. 36; P. Lebel, *op. cit.*, pl. 14/1.

[9] L. Ognenova-Marinova, *Statuettes en bronze du Musée national archéologique à Sofia* Sofia, 1975, nr. 6—16.

[10] A. Menzel, *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, II, Trier, 1966, p. 4, nr. 8.

[11] J. A. Hild, s.v. Genius, DA, II, 2, Paris, 1896, p. 1488.

[12] H. Rolland, *op. cit.*, p. 98, nr. 178, p. 191, nr. 460, p. 192, nr. 461; P. Lebel, S. Boucher, *op. cit.*, p. 79, nr. 127. J. M.C. Toynbee, *Art in Roman Britain*, Londra, 1963, p. 149, pl. 53; G. C. Boon, JRGZM, 20, 1973, p. 268—269.



Fig. 1. 1, 2, 3 Eros.







Fig. 2. 1, 2 Apollo.





1

2

Fig. 3. Genius familiaris?



1



2

Fig. 4. 1 Cap de meduză ; 2 aplică suport reprezentînd o figurină fantastică.

Cap de Meduză

Aplică din bronz aurit, în stare, bună descoperită în 1971; fig. 4/1. *Dimensiuni:* Î. = 3,1 cm; l. = 2,9 cm; g. = 0,8 cm.

Capul Meduzei este redat cu deosebită grijă, nasul drept cu nările dilatate, gura deschisă, pomeţii reliefaţi. Ochii mari sînt perforaţi, probabil pupilele au fost marcate iniţial prin folosirea altui material. Părul este tratat în bucle groase de jur împrejurul figurii. Piesa nu are redate în mod clar atributele caracteristice ale acestui personaj, aripioarele de pe cap nu se disting, iar şerpii din jurul gîtului se observă cu greu. Cazul nu este unic în reprezentarea Meduzei. Pe o piesă din castrul de la Buciumi lipsesc atît aripioarele, cît şi şerpii [13]. Pe spate, aplica este prevăzută în centru cu o fentă pentru nitul de fixare. Fiind o piesă provenită dintr-o descoperire întîmplătoare, nu putem preciza felul obiectului pe care a fost aplicată. În ceea ce priveşte locul de producere ni se pare, urmărind detaliile execuţiei, deosebit de îngrijite faţă de piesele celelalte, că este vorba de un exemplar făcut într-un centru cu tradiţie şi de către un meşter care îşi cunoaşte bine meseria.

Capul Meduzei apare în mod obişnuit în plastica greco-romană în variate forme şi pe diferite materiale, piatră, marmură, bronz etc. [14]. Aplice şi medalioane turnate cu chipul Meduzei se întîlnesc adesea în descoperirile din perioada imperiului [15]. Datorită varietăţii de reprezentări ale Meduzei, o analogie perfectă între aceste exemplare nu a fost stabilită. Ţinînd seama de execuţia artistică deosebită a piesei noastre, putem să încadrăm cronologic aplica de la Durostorum în secolul al II-lea e.n.

Suport-aplică

Descoperit în anul 1972; fig. 4/2. *Dimensiuni:* Î. = 3,5 cm; l. = totală la aripi 3,5 cm; g. = 1,5 cm.

Bronz masiv cu patina brun-roşiatică, în bună stare. Piesa reprezintă o figurină fantastică, avînd la bază un picior de leu suprapus de un cap grotesc, avînd ataşate de o parte şi de alta două aripi, penajul fiind conturat prin incizii.

Exemplare similare sînt descoperite în mai toate provinciile imperiului, ele fiind suporturi folosite pentru trepiede [16] sau pentru ciste. Cea mai apropiată analogie a piesei noastre o reprezintă un exemplar din Muzeul arheologic din Zagreb, considerat a fi un suport de cistă şi datat în secolele II — III e.n.[17], cronologie în care încadrăm şi piesa prezentată mai sus.

Repertoriul figurativ al bronzurilor recoltate în teritoriul Durostorului continuă să se înmulţească an de an, atît prin cercetările făcute direct pe teren, cît şi prin depistarea unor noi exemplare aflate în posesia unor descoperitori ocazionali. Piesele prezentate de noi mai sus se adaugă altor obiecte din bronz cu reprezentări figurative descoperite mai demult în perimetrul teritoriului său [18]. Dintre acestea remarcăm o statuetă a zeului Ares aflată la Muzeul naţional arheologic din Sofia [19], piesa executată schematic fiind foarte posibil o operă locală.

Existenţa în acest important centru provincial, cît şi în împrejurimile sale a unor astfel de obiecte, dintre care unele sînt fără îndoială mărfuri aduse din altă parte, fac dovada legăturilor comerciale, active la această dată, ale oraşului cu alte centre din Moesia Inferior şi din restul imperiului.

Încă mai demult s-a emis ipoteza existenţei unor importuri din Asia Mică printre obiectele din bronz descoperite la Tomis [20]. Iar o serie de produse ajunse la Histria şi Tomis sînt considerate a fi de origine din

---

[13] D. Alicu, A. Rusu, ActaMN, 11. 1974, p. 93.

[14] A. Giuliano, în *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*, 3, Roma, 1960, p. 983.

[15] H. Menzel, *op. cit.*, 2, p. 54, nr. 113, fig. 48, p. 55, nr. 114, fig. 49, nr. 116, fig. 50; G. Faider-Feytman, *Recueil des bronzes de Bavai*, în *Supplement à Gallia*, 8. 1957, p. 99, nr. 220—223; J.M.C. Toynbee, *op. cit.*, p. 177, nr. 125, pl. 147 şi nr. 126, pl. 148.

[16] H. Menzel, *op. cit.*, p. 119, nr. 289—291; Lj. B. Popović şi colaboratorii, *Anticka bronza u Jugoslaviji*, Belgrad, 1969, p. 130, nr. 246, p. 131, nr. 247, 248; S. Boucher, *op. cit.*, p. 96, nr. 183; G. Faider-Feytman, *op. cit.*, p. 117, nr. 288. pl. 46.

[17] Lj. B. Popović şi colab., *op. cit.*, p. 131, nr. 247.

[18] A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 535; M. Bucovală, Pontica, 5, 1972, p. 117.

[19] L. Ognenova-Marinova, *op. cit.*, p. 81, nr. 75, fig. 75.

[20] V. Barbu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 401.

Italia [21]. Aceeaşi problemă se ridică şi pentru una dintre piesele prezentate mai sus, ne referim la Capul de Meduză. Prin execuţia ei deosebit de îngrijită, a calităţilor artistice remarcabile în comparaţie cu celelalte, acest exemplar ar putea să fie executat într-un atelier străin. Oricum, bronzurile de la Durostorum, cu excepţia figurinei reprezentînd un Genius familiaris, îşi au originea în imitarea unor modele elenistice pătrunse în artă română [22]. Fără să excludem posibibilitatea venirii unora dintre aceste bronzuri din altă parte a imperiului, sau din alte centre ale Moesiei, nu putem să nu postulăm ipoteza executării unora dintre piese în ateliere aflate pe teritoriul oraşului dunărean. Atît pentru Tomis şi Nicopolis ad Istrum în Moesia Inferior [23], cît şi pentru Ulpia Traiana în Dacia, s-a emis ipoteza existenţei unor meşteri care să fi lucrat unele dintre piesele de bronz în aceste centre [24]. Este la fel de normal să presupunem acelaşi lucru şi pentru Durostorum, mai ales dacă avem în vedere numărul relativ mare al descoperirilor de bronzuri din această zonă, necercetată decît sporadic pînă acum.

Este evidentă marea asemănare a reprezentărilor figurate de pe bronzurile de la Durostorum cu piesele descoperite în alte centre din Moesia Inferior, Moesia Superior şi Dacia, fapt care se explică prin existenţa unei comunităţi de civilizaţie romană în secolele II — III e.n. în aceste provincii [25].

Bronzurile figurate reprezentînd divinităţi ale pantheonului greco-roman descoperite în teritoriul Durostorului vin să se adauge la cele de marmură şi piatră cunoscute mai demult [26]. Ele aduc noi informaţii asupra credinţelor religioase la Dunărea de Jos în secolele II — III e.n., a nivelului artistic atins de meşterii locali, precum şi a legăturilor culturale apropiate dintre aceste regiuni cu restul imperiului de unde provenea cea mai mare parte a soldaţilor şi veteranilor legiunii a XI-a Claudia, a cărei garnizoană s-a aflat mult timp în aceste locuri [27].

BRONZES ROMAINS DU SUD-OUEST DE LA DOBROUDJA

(RÉSUMÉ)

Cinq bronzes romains figurés, découverts dans le territoire ayant appartenu pendant l'antiquité à la ville de Durostorum, représentent des divinités du panthéon gréco-romain et une figurine fantastique dont le rôle était d'applique-support.

[21] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 300 ; M. Coja, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 551.
[22] L. Ognenova-Marinova, *op. cit.*, p. 167.
[23] V. Barbu, *op. cit.*, p. 401 ; L. Ognenova-Marinova, *op. cit.*, p. 17 şi 167.
[24] D. Alicu, A. Rusu, *op. cit.*, p. 100.
[25] V. Barbu, *op. cit.*, p. 401.
[26] I.I. Russu, AISC, 3, 1939, p. 174 ; G. Bordenache, în *Omagiul lui P. Constantinescu*, Bucureşti, 1963, p. 93 ; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 489 ; D. Tudor, ED, 7, 1937, p. 318, nr. 48.
[27] V. Pârvan, Revista di Filologia. N.S., 2, 1924, 3, p. 307 ; R. Vulpe, DID, 2, 1968, p. 96.

Ces statuettes, à l'exception de la pièce représentant un Genius familiaris, ont l'origine dans l'imitation des modèles hellénistiques dans l'art romaine.

Découvertes dans des conditions archéologiques incertaines, les pièces sont datées par analogie aux IIe et IIIe siècles de n.è. A cause *du nombre relativement grand*, de la manière d'exécution de quelques-uns des exemplaires, les auteurs émettent l'hypothèse de l'existence à Durostorum d'ateliers bronziers.

Ces bronzes enrichissent les informations fournies par les autres monuments en marbre et en pierre découverts dans le territoire de la ville, sur les croyances religieuses au Bas-Danube aux IIe et IIIe siècles de n.e., ainsi que sur le niveau artistique atteint par les artisans locaux.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. 1, 2, 3 Eros.
Fig. 2. 1, 2 Apollo.
Fig. 3. 1, 2 Genius familiaris?
Fig. 4. 1 Tête de Méduse ; 2 applique-support à figure fantastique.

UN CUPTOR DE ARS OALE DIN SECOLELE IX – X DE PE DEALUL BUGEAC (com. Ostrov, jud. Constanţa)

DE

SILVIA BARASCHI şi TUDOR PAPASIMA

Cu prilejul unor lucrări de modernizare a şoselei naţionale Constanţa — Ostrov, într-un loc situat la circa 300 m depărtare de malul drept al Dunării (km 118), au fost scoase la lumina zilei o serie de materiale arheologice [1]. Sesizat, colectivul de cercetare al şantierului arheologic de la Păcuiul lui Soare a efectuat săpături de salvare în acest punct, aflat pe panta nord-estică a dealului Buceag [2]. Cercetările — urgentate de apariţia urmelor unui cuptor în taluzul de sud al unei gropi rectangulare — au durat cinci zile[3].

Pentru investigarea cuptorului a fost trasată o casetă cu dimensiunile de 2,30 × 0,50 m [4]. După degajarea sa totală s-a constatat că este vorba de o instalaţie pentru ars ceramică (fig. 1). Cuptorul aparţine tipului cu grătar cruţat nesusţinut şi două încăperi suprapuse : camera de ars vasele şi camera de foc (focarul) care comunică între ele prin intermediul unor canale (orificii) amenajate în grătar.

Din camera de ars vasele s-a păstrat o parte din peretele uşor boltit ; acesta este ars puternic pe o grosime de 0,10 m. Grătarul, cu un contur oval, are diametrul maxim reconstituit de circa 1,50 m şi o grosime de 0,21 m. El a fost prevăzut cu un număr de 12 pînă la 16 orificii din care s-au păstrat cinci în întregime, iar alte cinci parţial. Forma acestora este rectangulară ; dimensiunile lor variază între 0,17 × 0,10 m şi 0,15 × 0,09 m (fig. 2).

Focarul, scobit sub grătar, are partea superioară uşor boltită ; vatra ovală a acestei încăperi, aflată la distanţa de 0,54 m faţă de grătar, este mai restrînsă, ca suprafaţă, decît podeaua camerei de ars vasele. Gura camerei de foc aflată la baza focarului, distrusă în parte, este orientată spre nord. Lăţimea sa este de 0,50 m. Obişnuita groapă aflată în faţa gurii cuptorului [5] a fost, de asemenea, distrusă în timpul lucrărilor de taluzare.

---

[1] S-au găsit fragmente ceramice din epocă hallstattiană, romană şi romano-bizantină, precum şi din perioada feudalismului timpuriu. Dintre descoperiri merită a fi amintit aici un fragment dintr-un vas antropomorf roman, datat în secolul al II-lea e.n. şi două morminte de înhumaţie parţial distruse. Din inventarul unuia din ele s-a recuperat un cercel de bronz de tip Bjelo Brdo, databil în secolele IX – X.

[2] La cercetări au luat parte Petre Diaconu, Mihai Irimia şi studentul Tudor Papasima.

[3] Săpăturile au avut loc în luna iulie 1976. Pentru asigurarea malului înalt de circa 4 m, acesta urma a fi betonat, fapt ce făcea imposibilă o cercetare ulterioară.

[4] La nivelul cuptorului lăţimea casetei a crescut, dat fiind panta lungă a taluzului.

[5] În anumite împrejurări, olarul se poate dispensa de groapa care îi facilitează accesul la gura cuptorului. În cazul de faţă nu este exclus, dacă panta dealului era în vechime şi mai abruptă, să fi lipsit.

S C I V A, tomul 28, nr. 4, Bucureşti, octombrie – decembrie 1977, p. 591 – 595

Atit camera de ardere a vaselor, cît şi cea în care avea loc arderea combustibilului erau pline cu pămînt, rezultat din prăbuşirea pereţilor şi a depunerilor ulterioare; în acest pămînt s-au găsit fragmente ceramice

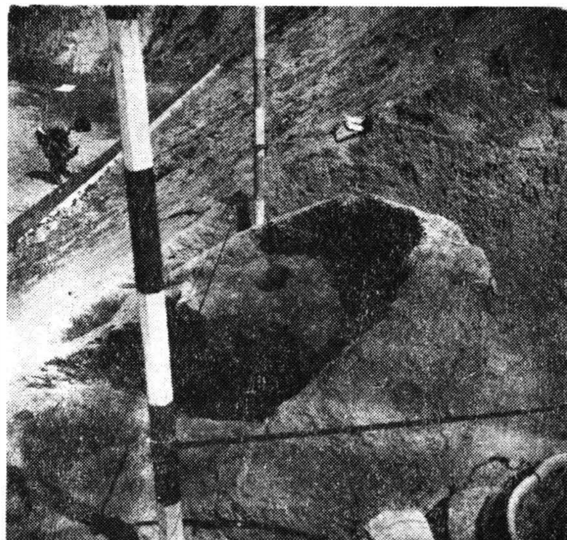


Fig. 1. Dealul Bugeacului. Cuptorul de ars ceramică.

aparţinînd perioadei romano-bizantine şi celei feudale-timpurii. Ultimele sînt reprezentate prin cîteva fragmente ale unor vase borcan — pereţi, buze şi funduri — modelate la roată, din pastă nisipoasă, arse oxidant, dar superficial. În spărtură ele prezintă un miez gros de culoare cenuşie, ce contrastează cu suprafeţele roşii. Unele dintre fragmente poartă urmele unei arderi secundare. Vasele au fost ornamentate cu linii incizate dispuse continuu ori în benzi. Cîteva au pe umăr mănunchiuri scurte de „franjuri" plasate deasupra primelor incizii paralele sau ceva mai jos. În două cazuri apare banda de linii vălurite şi respectiv un şir de alveole dispuse oblic. În cazul fragmentului de vas cu alveole decorul este completat cu linii incizate dispuse la intervale largi (fig. 3). Materialele recuperate nu oferă posibilitatea întregirii vreunui vas.

În datarea acestui complex ne putem întemeia doar pe fragmentele ceramice găsite în stratul de cenuşă, gros de 0,08 m, de pe vatra focarului. Aceste fragmente datează din secolele IX — X, ceea ce atrage după sine datarea cuptorului în aceeaşi perioadă.

Desigur, cuptorul a aparţinut unui meşteşugar care trebuie să fi locuit în aşezarea din apropiere. Vestigiile materiale ale aşezării au fost reperate cu ani în urmă [6]. De această aşezare se leagă şi necropola aflată în aceeaşi zonă [7].

---

[6] Petre Diaconu în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Bucureşti, 1972, p. 9—10.

[7] Necropola este birituală. Cu ani în urmă în acelaşi punct au fost descoperite morminte de incineraţie din secolele IX — X (vezi Petre Diaconu, *op. cit.*), iar în 1976 au apărut două morminte de înhumaţie cu orientare creştină (vezi nota 1).

Stratul feudal timpuriu de pe dealul Bugeacului suprapune un altul din epoca romano-bizantină şi romană. Dealtfel cuptorul a fost amenajat în bună măsură în stratul acesta, căruia îi aparţine o serie de

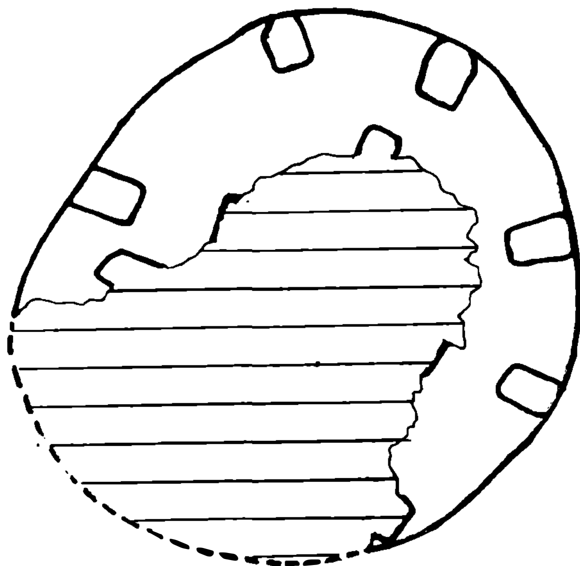


Fig. 2. Dealul Bugeacului. Cuptorul de ars ceramică, planul grătarului.

fragmente ceramice descoperite cu prilejul săpăturii arheologice atît în cuptor, cît şi în casetă.

Conform datelor obţinute cuptorul a servit la arderea unor vase de uz comun. Descoperirea nu este unică pe teritoriul Dobrogei actuale. O instalaţie de acelaşi tip — cuptor cu două încăperi suprapuse şi platformă perforată — a fost atestată relativ recent în cetatea bizantină (secolul al XI-lea) din insula Păcuiul lui Soare [8]. Cronologic însă, cuptorul de pe dealul Bugeacului îl precede pe cel din aşezarea insulară, fiind, după cum se pare, una din cele mai timpurii instalaţii de ars oale din această vreme, descoperite pînă acum în ţară [9].

Existenţa sa conferă aşezării respective caracterul de centru producător de olărie, conturînd astfel şi mai bine teza potrivit căreia ceramica feudală timpurie din această zonă este produsă în ateliere de olărie locale [10].

---

[8] Silvia Baraschi, SCIVA, 25, 1973, 3, p. 461—472. Tot acolo şi bibliografia generală referitoare la cuptoarele de olari descoperite în ţară şi în afara acesteia (p. 468—469).

[9] Vezi descoperirea unui cuptor de acelaşi tip în Oltenia, la Mărăcinele, O. Toropu, *Romanitatea tirzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 153—154, pl. 20.

[10] Vezi opinia exprimată de Petre Diaconu în legătură cu ceramica de la Păcuiul lui Soare înainte de descoperirea cuptorului de ars oale (Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 121); vezi şi Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 470.



Fig. 3. Dealul Bugeacului. Fragmente ceramice feudale timpurii descoperite în cuptorul de olar.

UN FOUR DE POTIER DES IX^e — X^e SIÈCLES DE LA COLLINE DE BUGEAC (Comm. d'Ostrov, dép. de Constanța)

(RÉSUMÉ)

Les travaux d'aménagement modernes de la route Constanța—Ostrov devaient mettre au jour pendant l'été 1976 un four de potier dans le talus haut de quatre mètres d'une tranchée située dans un versant de la colline de Bugeac. Une fouille de sauvetage pratiquée par l'équipe du chantier archéologique de Păcuiul lui Soare a permis l'étude de l'installation. Il s'agit d'un four appartenant au type à la grille sans appui et composé de deux espaces clôs, superposés : la chambre destinée à la cuisson des

pots et le foyer. Les cendres du foyer ont livré des tessons céramiques datés de la haute époque féodale, autrement dit des IX^{e} — X^{e} siècles.

Un autre four analogue, celui-ci daté du XI^{e} siècle, a été trouvé en 1973 dans la forteresse de l'îlot Păcuiul lui Soare, à une distance de deux kilomètres par rapport à l'agglomération de la colline de Bugeac. L'agglomération en question est l'un des plus anciens centres potiers du moyen âge connus en territoire roumain.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La colline de Bugeac. Le four de potier.
Fig. 2. La colline de Bugeac. Le four de potier — le plan de la grille.
Fig. 3. La colline de Bugeac. Fragments céramiques de haute époque féodale trouvés dans le four de potier.

UN RELIEF AL „CAVALERULUI TRAC" DIN POTAISSA (TURDA)

DE

R. RAŢIU şi I.I. RUSSU

Fiind cunoscută şi îndeobşte admisă însemnătatea deosebită a documentelor şi materialelor arheologice privind manifestările de natură cultural-religioasă pentru cunoaşterea structurilor şi formelor demografice ale societăţii antice greco-romane, s-a acordat atenţie mereu sporită studiului religiilor şi practicilor de cult în Imperiul roman şi mai ales în provincii. Dintre acestea, cea mai tîrziu devenită romană, Dacia traiana prezintă o configuraţie social-etnică şi culturală din cele mai interesante şi semnificative ce se reflectă cu deosebire în cultele religioase constatate aici într-un material documentar relativ abundent şi variat, dar încă în mare parte necunoscut şi nestudiat integral; deci în unele privinţe deocamdată obscur sau echivoc, apare puţin util pentru elucidarea obîrşiei şi raporturilor între diferitele grupe social-etnice, a desfăşurării procesului de integrare şi osmoză, de romanizare a provinciei în primul rînd pe plan cultural-lingvistic, proces complex în care factorul religios a avut un rol decisiv, alături de viaţa militară şi de organizarea urbană-administrativă în cadrul relaţiilor multiple „interprovinciale".

Dintre cultele religioase care au cunoscut o remarcabilă „înflorire" în Dacia, un loc destul de important şi semnificativ pentru raporturile cu sudul tracic ocupă aşa-numitul „Cavaler (erou) trac", tipică divinitate traco-getică ale cărui monumente de aici au fost studiate în cadrul unui repertoriu cuprinzînd ştirile privind pe traco-moeso-geţi din provincia nord-dunăreană [1]; inventarul reliefurilor „cavalerului" în Dacia s-a îmbogăţit cu unele piese descoperite între timp, din care cea mai remarcabilă este pînă acum placa-icoană de marmură ieşită la iveală în anul 1970 pe teritoriul aşezării civile romane de lingă castrul auxiliar Pojejena (jud. Caraş-Severin) şi publicată fără zăbavă în anul următor [2]. Repertoriul pieselor „cavalerului" la P o t a i s s a era destul de modest în a. 1967: patru bucăţi (o placă de piatră, o statuetă de marmură, două basoreliefuri de marmură; ActaMN, 4,1967, p. 100—101), la care poate fi adăugată una din t e r i t o r i u l Potaissei, satul Bolduţ (com. Viişoara-Agîrbiciu, la est de Turda), importantă aşezare rurală romană cu ruine de ziduri, material tegular, morminte de cărămidă etc.: placă de piatră 19 × 24 × 2 cm, cu

---

[1] I.I. Russu, ActaMN, 4, 1967, p. 85—105; p. 94—103 cultele din Tracia şi Moesia.

[2] N. Gudea, SCIV, 22, 1971, 2, p. 345—349; N. Gudea, Banatica, 1, 1971, p. 107—109. Despre castrul auxiliar al cohortei a V-a Gallorum de lîngă Pojejena, ultima informare în Banatica, 3, 1975, p. 333—343.

a



b



Fig. 1. Potaissa (Turda). Relief al cavalerului trac, a Foto ; b desen.

ramă lată de 2 cm, scena complexă a vînătorii (ArchÉrt, 29, 1909, p. 347=ActaMN, 5, 1968, p. 470). Majoritatea pieselor din zona Potaissa au dispărut, cunoscute fiind numai din descrieri făcute de amatori și colecționari. La acestea se adaugă acum o piesă păstrată în original, putînd fi studiată deci direct „pe viu”, dar din păcate descoperită mai de mult în condiții neprecizate topografic ori stratigrafic, într-un punct arheologic nedeterminat; proveniența ei este totuși foarte probabilă din teritoriul Potaissei romane [3].

P l a c ă de alabastru, cu dimensiunile 15 × 12 × 2 cm, păstrată întreagă (rama puțin deteriorată sus pe latură și la colțul drept; suprafața sculptată este corodată peste tot); piesa provine din proprietatea medicului turdean N. Marcoviciu, un eminent intelectual [4] și unul dintre fruntașii centrului cultural și economic ai orașului Turda în perioada „interbelică” [5]. „Tabloul” prezentat de noua piesă „tracică” potaissensă (fig. 1) este o compoziție din elemente cunoscute fiecare în parte din asemenea „icoane” provinciale; nu apar trăsături sau amănunte cu totul noi, inedite, decît poate însuși ansamblul dispozitivului ce este original (cel puțin pentru provincia Dacia): călărețul stînd pe loc, în poziție liniștită și cu fața întoarsă la dreapta spre privitor, mantia însă este desfășurată orizontal înapoi în aer (parcă ar fi la galop); capilatura bogată, fața cam corodată; cămașa scurtă îi ajunge pînă la genunchi; cu mîna dreaptă ține dîrlogii, cu stînga pare să prindă un obiect deasupra capului calului, fie că este o „liră” cum apare pe relieful din Gilău (jud. Cluj), probabil al unui „călăreț trac”(?), ActaMN, 4, 1967, p. 101—102; fie semilună cum este pe relieful din Bolduț (Turda). Calul stă cu picioarele anterioare înțepenite vertical, în aplomb rigid; cu stîngul posterior face un pas înainte; coada stufoasă frumos modelată; în fața calului este micul a l t a r de sacrificiu, simetric și schematic, dar bine modelat avînd deasupra un obiect în formă conică ce simbolizează f l a c ă r a jertfei; în planul al doilea (după altar) un c o p a c schițat prin două-trei ramificații în colțul drept de sus. Călărețul este solitar în poziție staționară, fără nici un „acolit”.

B i b l i o g r a f i a și repertoriile mai cuprinzătoare, zonale sau parțiale cu monumente sculpturale și epigrafice ale „cavalerului-erou” sînt numeroase, ample, potrivit marelui număr și răspîndirii largi în lumea greco-romană a acestui cult ancestral, purtat peste tot fără îndoială

---

[3] Despre vasta zonă arheologică romană a orașului cu castru de legiune Potaissa există o bibliografie arheologică-epigrafică și istorică abundentă, variată, din care titlurile principale se află consemnate în SCIVA, 26, 1975, 3, p. 571.

[4] Doctorul Nicolae Marcoviciu, originar din Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj (1887 — 1969), a fost medic practician în orașul Turda, pînă în ultimul an al vieții sale.

[5] În perioada dintre cele două războaie mondiale (de fapt pînă în anul 1950), lipsind în Turda un muzeu istoric-arheologic organizat științific, cu un personal activ și competent care să se intereseze de numeroasele descoperiri întîmplătoare, acestea au fost achiziționate parțial și salvate de distrugere ori dispariție definitivă datorită unor intelectuali cu interes pentru cultură și istorie; între ei locul de frunte revine juristului Augustin Rațiu (1884—1970; nepot al marelui om politic memorandist transilvănean Ioan Rațiu), care avea o frumoasă colecție arheologică cu materiale romane, între ele inscripții ca CIL, III 881 (acum în Muzeul de istorie al municipiului Turda; AIIA, 18, 1975, p. 418), altă inscripție votivă (AISC, 1, 1933, 2, p. 61), piese arhitectonice, sculpturi etc. Despre colecționarii din perioada anterioară primului război mondial, cf. articolul nostru *Precursorii muzeografiei științifice: colecționarii de materiale arheologice*, ActaMN, 12, 1975, p. 191—196.

de traco-geţii înşişi, nu transmis altor populaţii şi colportat de acestea în Imperiul roman (cum a fost cazul cu unele culte orientale şi asianice, ca mitraismul sau religiile egiptene, siriene, frigiene ş.a., practicate şi vehiculate deopotrivă şi de unii ,,intermediari"); publicaţiile principale au fost indicate în studiul despre cavalerul trac din provincia Dacia (ActaMN, 4, p. 94) şi nu e necesar a repeta aici decît lucrările mai importante, de bază: G.I. Kazarov, *Heros (thrakischer Reiter)*, în RE, Suppl. III (1918), col. 1 132—1 149 şi RE, VI A (1936) col. 478—488; *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien* (DissPann, II 14), Budapesta, 1938 (monografia-repertoriu de prim-rang); A. Buday, DolgSzeged, II—VI (1926 — 1930); R. Vulpe, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 335—343; piesele cu inscripţie greacă din magnificul ,,corpus" al lui G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Serdicae (Sofia), I, 1956 (ed. a II-a 1970), II, 1958, III/1, 1961, III/2, 1964, IV, 1966; despre teritoriul Dobrogei: C. Scorpan, *Cavalerul trac* (Muzeul de arheologie — Constanţa), Bucureşti, 1967, 42 piese [6]. Pentru teritoriul dinspre prelungirea spre vest a Traciei, Moesiei şi Macedoniei trace, reamintim: ArchIug, 4, 1963, p. 31—57 (Serbia, Macedonia, Bosnia); Starinar, Belgrad, 13—14, 1962—1963(1965), p. 113—123; 15—16, 1964—1965, p. 249; din Roma: SCIVA, 27, 1976, 1, p. 41—43 etc.

Din aceste copioase repertorii este uşor a se identifica a n a l o g i i parţiale cu diferitele elemente simbolice şi plastice, dispuse aproximativ identic sau foarte asemănător, sau chiar pentru ansamblul compoziţiei ,,noului" nostru relief tracic potaissens; dar nu se pot găsi exemplare absolut identice în amănunte şi în ansamblul compoziţiei; de aceea ne limităm deocamdată la simpla semnalare a cîtorva asemănări, în primul rînd după marele repertoriu al lui Kazarov (*Denkmäler des thrak. Reitergottes*, 1938), nr. 11 călăreţul în galop, vînător activ, dinamic, cu altar în faţă; nr. 37 şi 70 idem, nr. 137 la galop, altar, copac, şarpe; mai multe (nr. 135, 140, 160, 176, 177, 181, 182, 185, 203 etc.) cu cavalerul în galop, în faţă altarul, copacul, uneori pe el şarpele; altele cu eroul la pas avînd în faţă altarul, sau şi copacul cu şarpe (de ex. nr. 141, 164, 165, 341 etc.); din repertoriul lui Mihailov *(Inscr. Graecae in Bulg.)* de menţionat numai cîteva piese, vol. III/1, nr. 974, 1 021, 1 108, 1 195, 1 202, 1 279, 1 319, 1 366, 1 407, 1 459, 1 460, 1 466 ş.a. cu eroul în galop, ca vînător activ,

---

[6] La p. 30, nr. 9 din *Cavalerul trac*, autorul tomitan scrie ,,Inv. nr. 1 917. Locul descoperirii, necunoscut. Înălţime = 22 cm, lăţime = 16 cm. Statuetă fragmentară, de marmură, reprezentînd Cavalerul trac. Lipsesc bustul şi capul Cavalerului, capul, coada şi picioarele calului (etc.). Reprezintă o lucrare de bună calitate, din sec. al II-lea e.n."; dar această piesă cu ,,locul descoperirii necunoscut" este tocmai un fragment de statuetă (grup statuar) cu cavalerul trac, de marmură albă, locul descoperirii precis cunoscut: Durostorum (Silistra—Ostrov), unde se afla prin anii 1930, în col. arh. a prof. Pericle Papahagi şi publicată (împreună cu alte materiale sculpturale romane) în AISC, 3, 1941, p. 181, nr. 9 ,,fragment de statuetă a Cavalerului trac", cu descriere amănunţită şi analogii (o scurtă descriere a piesei fusese făcută de P. Papahagi în AD, 4, 1923, p. 263, deci descoperirea datează de peste o jumătate de veac). În AISC, 3, 1941, p. 174 se făcea precizarea că ,,întregul muzeu al prof. Papahagi, împreună cu o bogată colecţie numismatică de mare valoare, a fost donat de către entuziastul colecţionar şi cercetător dobrogean, Muzeului regional din Constanţa (cf. AD, 19, 3, 1938, publicaţie festivă, p. 79)"; între aceste materiale era şi piesa nr. 37 ,,mare basorelief, din piatră de calcar sfărîmicios, ex-voto al Cavalerului trac" din repertoriul Scorpan, care a identificat-o cu precizie la noi în AISC, 3, 1941, p. 181—183. În teritoriul roman din stînga Dunării de Jos, este vrednică de menţionat o piesă de pe malul stîng al Siretului: I.T. Dragomir, Danubius, 2—3, 1969, p. 71—78.

în față altarul, copacul și uneori șarpele; mai puține cu personajul la pas ori staționînd (nr. 1 185, 1 285, 1 412, 1 463), iar și mai puține în vol. III/2 și IV. Analogiile parțiale și variate pot fi ușor multiplicate fie din teritoriul Bulgariei, fie dinafară (cum este de exemplu cel din *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 104 : relief al cavalerului în galop, în față altarul, copacul cu șarpe etc. și inscripție dedicatorie greacă lui Heros Dôsaenòs).

Cum se vede din această sumară analiză comparativă cu alte numeroase icoane ale „Cavalerului (Heros) trac" răspîndite în toate zonele din jumătatea estică a Peninsulei Balcanice și în teritoriul de expansiune-diasporă tracică în lumea greco-romană (mai ales a tracilor meridionali sud-dunăreni), „noul" relief din Potaissa poate fi considerat în linii generale ca un fel de „unicat" în ce privește elementele și dispoziția lor în compoziție, prin faptul că aproape toate icoanele „eroului" erau „originale", nici una nu este identică cu alta, nu are exact aceeași dispoziție a elementelor simbolice și a ținutei călărețului, care era una din cele mai larg răspîndite zeități ale tracilor, dacă nu va fi fost chiar p r i n c i p a l u l lor zeu-erou sau sfînt-înger ocrotitor. Documentele și monumentele lui arheologice-epigrafice foarte numeroase și variate se prezintă nu numai ca niște „... monumente de piatră care în barbaria lor naivă și nu fără savoare pot să ne dea o imagine exactă a civilizației satelor trace și a credințelor lor în cursul primelor veacuri ale erei creștine" (cum le numea scurt, dar pregnant la sfîrșitul veacului al XIX-lea marele arheolog și erudit umanist parisian S. Reinach ; cf. ActaMN, 4, 1967, p. 101—102), ci prin numărul, varietatea și stilul lor pot fi considerate ca autentice produse ale unei religii complexe și diferențiate oglindită în numeroase opere gliptice și epigrafice de ridicat nivel artistic, de interes arheologic-documentar remarcabil, în aproape toate zonele de locuire și răspîndire a traco-moesogeților în lumea greco-romană. În realitate însă, eroul-cavaler nu era o zeitate unitară, bine conturată, ci pare a fi fost mai mult un simbol-personificare a unor concepte umane-divine, o zeitate ancestrală asociată cu alți zei și demoni agrari, cu eroi și sfinți mai mari sau mărunți din pantheonul indigen sau din cel de import greco-roman ; dar el apare și ca o simplă „eroizare" a vreunui personaj vrednic și distins, a unor membri dragi din familie, trecuți la cele veșnice. Numeroasele monumente sculpturale (reliefuri, statui) și epigrafice, marele număr de epitete și atribute (unele exprimînd etimologic puteri și calități divine, altele simple toponime-sate cu sanctuare celebre în lumea tracică) pe care le poartă în inscripții-dedicații, ca și asocierea cu multe alte zeități (Apollo, Aesculapius etc.) arată că „eroul (Heros) cavaler" avea multe și importante atribuții complexe, ca binefăcător al oamenilor, al sănătății și bunăstării credincioșilor devotați, a bunurilor materiale, al întregii gospodării și al belșugului muncii cotidiene ; ca personificare umană-divină, de esență supranaturală și miraculoasă, el era desigur un ideal mereu prezent în viziunea asupra vieții de zi cu zi a tracilor antici.

Relieful „cavalerului-erou trac" publicat mai sus presupune (alături de celelalte patru sau cinci piese cunoscute anterior) existența unei „grupe" numeroase a adoratorilor traco-geți ai zeității, la Potaissa, și de pus în legătură cu elementele militare legate de trupa și cadrele inferioare (subofițeri) ale marii unități romane legiunea a V-a Macedonica, ca și de

comandamentul ei în această localitate daco-romană timp de peste un secol. Între ostaşii legiunii se aflau desigur numeroşi traci şi moeso-geţi (la Potaissa-Turda, unitatea venea direct din nord-estul Moesiei Inferior, unde a staţionat în mediu traco-getic la Troesmis-Igliţa, jud. Tulcea), cum este de exemplu cel recunoscut ca atare după cognomen *Aurelius Dolens*, miles leg(ionis) [. . .] pe un relief mitraic (CIL, III 6 255; Muz. Cluj-Napoca); dar şi în rîndul populaţiei civile se atestă asemenea elemente etnice traco-getice, recunoscute tot numai după antroponimie, ca *Valeria Dula* pe o frumoasă lespede funerară (Muz. Turda; ArchÉrt, 35, 1915, p. 45 = M. Jude — C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie — Turda*, Cluj-Napoca, 1973, p. 7—8, nr. 2, pl. II, p. 44). Dintre asemenea elemente etnice (fie militare, fie civile) era şi adoratorul cavalerului-erou care a pus prinosul-icoană fără să-şi scrie numele pe rama destinată inscripţiei şi care era unul din nenumăraţii vehiculatori ai culturii şi limbii latine în marele centru militar şi civil daco-roman Potaissa.

UN RELIEF DU CHEVALIER THRACE DE POTAISSA (TURDA)

(RÉSUMÉ)

Le petit relief (15 × 12 × 2 cm) du Chevalier Thrace, en albâtre, qu'on présente et décrit ci-dessus, provient de la collection du médecin N. Marcoviciu de la ville de Turda (la *Potaissa* daco-romaine, dans la *Dacia Porolissensis)*, ayant été découvert très probablement dans la zone archéologique de cette localité. C'est une « icône » avec la scène du Chevalier Thrace (Heros) dans une des hypostases habituelles : le personnage tranquille a le visage tourné vers le spectateur; son chlamyde flotte dans l'air; devant le cheval se trouve l'autel avec la flamme cultuelle et l'arbre (fig. 1). On mentionne des analogies partielles de la composition, sans toutefois pouvoir trouver une représentation identique dans son ensemble, étant donné la grande diversité de ces « icônes » dont on retrouve des dizaines de variantes dans tous les territoires habités par les Thraco-Gètes, de même que dans les régions de leur « diasporà » dans le monde gréco-romain.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Potaissa (Turda). Relief du chevalier thrace. a. photo ; b. dessin.

DATE PRELIMINARE DESPRE NECROPOLA ROMANĂ DE LA STREISÎNGEORGIU (JUD. HUNEDOARA)

DE

VICTOR ESKENASY

Nota de față își propune prezentarea parțială a unora dintre rezultatele campaniilor arheologice efectuate în anii 1975 și 1976 în localitatea Streisîngeorgiu (oraș Călan), județul Hunedoara. Inițiate sub auspiciile Direcției patrimoniului cultural național, săpăturile au avut drept obiectiv cercetarea complexului medieval datînd din secolele XI — XV [1]. Pe parcursul lucrărilor au fost însă descoperite și vestigii aparținînd unor epoci anterioare, un interes aparte prezentîndu-l necropola romană. Nota noastră se limitează la materialele romane apărute în sectorul denumit convențional Terasa 1, (T1), acolo unde a fost surprinsă necropola amintită.

Literatura de specialitate a remarcat încă de multă vreme existența la Streisîngeorgiu a unei așezări rurale romane, de unde se recoltaseră fragmente ceramice, tegule și o inscripție [2]. Bine cunoscută localnicilor aceasta era situată în marginea de sud-vest a fostului sat — azi înglobat Orașului Nou—Călan, în lunca delimitată de văile Streiului și a Luncanilor.

Numeroasele materiale romane, inscripții, tegule, ceramică etc. apărute în prima campanie în sectorul „Biserică" și T1 au pus însă problema provenienței lor dintr-o zonă mai apropiată, cu atît mai mult cu cît descoperirea izolată pe terasă a unor piese de ofrandă funerară făcea probabilă existența în apropiere a unei necropole. Cercetările în acest sens au fost rodnice, pe prima terasă, aflată la nord-est de confluența rîurilor Strei și Luncani, putînd fi delimitate urmele unei a doua așezări sătești *(villa rustica?)*.

La cca 200 — 250 m spre răsărit de locul așezării romane, pe terasa imediat superioară, înaltă față de prima cu 3 — 6 m, au fost dezvelite temeliile reședinței cneziale de la Streisîngeorgiu. Locuirea medievală suprapune pretutindeni la marginea terasei un nivel inițial, greu sesizabil stratigrafic, determinat cu materiale romane (fig. 1).

În campania din vara anului 1975 au apărut izolat în două secțiuni (SI și SIV) mai multe piese de inventar funerar, situate stratigrafic la baza nivelului medieval, deasupra solului viu, reprezentat de un pietriș roșiatic. Au fost descoperite în aceste împrejurări: a) un *pinten* roman (fig. 2/a)

[1] Inițiate de D.P.C.N., săpăturile de la Streisîngeorgiu au fost efectuate de un colectiv sub conducerea lui Radu Popa de la Institutul de arheologie — București, din partea Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară din București participînd autorul. Rezultatele principale ale cercetării din 1975 a complexului medieval au fost publicate de Radu Popa, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 37 — 61.

[2] *Tabula Imperii Romani. L 34 Budapest*, Budapesta, 1968, p. 107, s.v. : Streisîngeorgiu ; D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate din Dacia romană*, București, 1968, p. 117.

S C I V A, tomul 28, nr. 4, București, octombrie — decembrie 1977, p. 603—609

de mici dimensiuni; lungimea brațelor = 4 cm, deschiderea lor maximă = 6 cm, lungimea păstrată a tijei = 1 cm[3]; b) un *vas din sticlă* verzuie (*unguentarium*, fig. 2/b) cu corp tronconic și gît cilindric terminat cu buză răsfrîntă, inegal rotunjită; dimensiuni h = 10 cm; h gît = 7 cm; ∅ bazei = 3,3 cm; ∅ gît = 1,5 cm; c) un *opaiț* ștampilat *FORTIS* (fig. 4/a), cu rezervor ușor alungit, disc rotund separat de borduri printr-un brîu circular cu trei protuberanțe ornamentale, cu cîte un orificiu de ardere, ventilație și alimentare, baza fiind plană, iar ștampila încadrată de trei cercuri concentrice; dimensiuni: L = 7,5 cm; h = 3 cm; ∅ max. = = 5 cm (lîngă vasul din sticlă)[4]; d) un *vas mic* din pastă roșie cu corp bombat, ornamentat cu striuri, avînd o tortiță înaltă de 2,8 cm; dimensiuni: h = 6,5 cm; ∅ corp = 6 cm; ∅ bază = 2,5 cm; ∅ gură = 3,3 cm, cu buza ușor răsfrîntă.

În campania din anul 1976, pentru a sonda zona situată între SI și SIV, a fost trasată o nouă secțiune lungă de 20 m, SIX, al cărei obiectiv era surprinderea unor eventuale construcții medievale în apropierea reședinței cneziale. Observațiile stratigrafice au evidențiat continuitatea nivelului medieval dar, totodată, și prezența unui nivel antic, de consistență și aspect diferit față de zona înconjurătoare, unde pietrișul roșiatic al solului viu apărea la o adîncime relativ mică, între 0,60 și 1 m. În secțiunea a IX-a materialul medieval apărea într-un pămînt castaniu compact, neafînat, cu pigment de cărămidă și cărbune, care suprapunea solul viu, compus aici, pînă la adîncimea sondată de 1,40 m, dintr-un pămînt lutos cu pigment alb de piatră.

În zona aceasta, au fost surprinse urmele necropolei romane de incinerație ce a aparținut foarte probabil complexului aflat pe terasa inferioară. Cele trei morminte cercetate se aflau dispuse relativ pe aceeași axă, la o distanță egală între ele, pe lungimea de 20 m a SIX.

În ordinea dezvelirii lor, mormintele urmează a fi prezentate cu principalele caracteristici.

Mormîntul nr 1. Se afla la — 1,20 m, resturile incinerate, aduse de la rug, fiind depuse într-o groapă simplă, cu contur ușor oval, delimitată pe laturi de patru lespezi mari din calcar gălbui, friabil. Dimensiunile gropii: 0,50 × 1 m. Groapa era căptușită cu un pat subțire de var[5]. Pe fundul ei erau depuse fragmente mici de oase calcinate selecționate probabil de la locul de ardere. Obiectele de inventar se aflau grupate lîngă două dintre lespezile de calcar, numai moneda și un vas din sticlă fiind depuse spre centrul gropii. Nu prezentau urme de ardere secundară.

Inventar: a) *monedă de bronz* din a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., foarte deteriorată[6]; b) *vas mic* din pastă cenușie-roșiatică (fig. 2/c) cu tortiță înaltă de 6 cm; dimensiuni: h = 9 cm; ∅ pîntec = 10 cm; ∅ fund = 2,5 cm; ∅ gură = 5,5 cm[7]; c) vas de forma unui *ulcioraș* din pastă neagră fină (fig. 2/d); dimensiuni: h = 15 cm; h toartă = 7 cm; h gît = 4 cm; ∅ pîntec = 37 cm; ∅ fund = 5 cm; ∅ buză = 4 cm; d) *ulcioraș* asemănător la înfățișare cu primul (fig. 2/e), din pastă cenușie deschisă cu degresant de nisip, inegal rotunjit; dimensiuni:

---

[3] Pentru exemple de pinteni din perioada imperiului timpuriu, vezi I. Bona, ActaArhHung, 1963, p. 296, fig. L/3—5; D. Aladjov, IzvestijaSofia, 28, 1952, p. 82.

[4] Opaițele cu ștampilă FORTIS sînt dintre cele mai răspîndite pe teritoriul Daciei, cele din secolul al II-lea e.n. fiind încadrate în tipul X, cf. Loesche, *Die Lampen aus Vindonissa* Zürich, 1919, apud N. Gostar, ArhMold, 1, 1961, p. 181 — 183; C. Băluță, Apulum, 4, 1961, p. 202, pl. V/5, 6, 7, 8, 9, XII/1, 2; Eug. Chirilă, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cercetarea limesului Daciei Porollisensis*, Cluj-Napoca, 1972, p. 57 și mai recent, Dorin Alicu, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 210 — 214.

[5] Pentru similitudini, vezi Mircea Babeș, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 176.

[6] Identificări datorate lui Gh. Poenaru Bordea căruia îi mulțumim și pe această cale.

[7] Vezi Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 104 și urm.

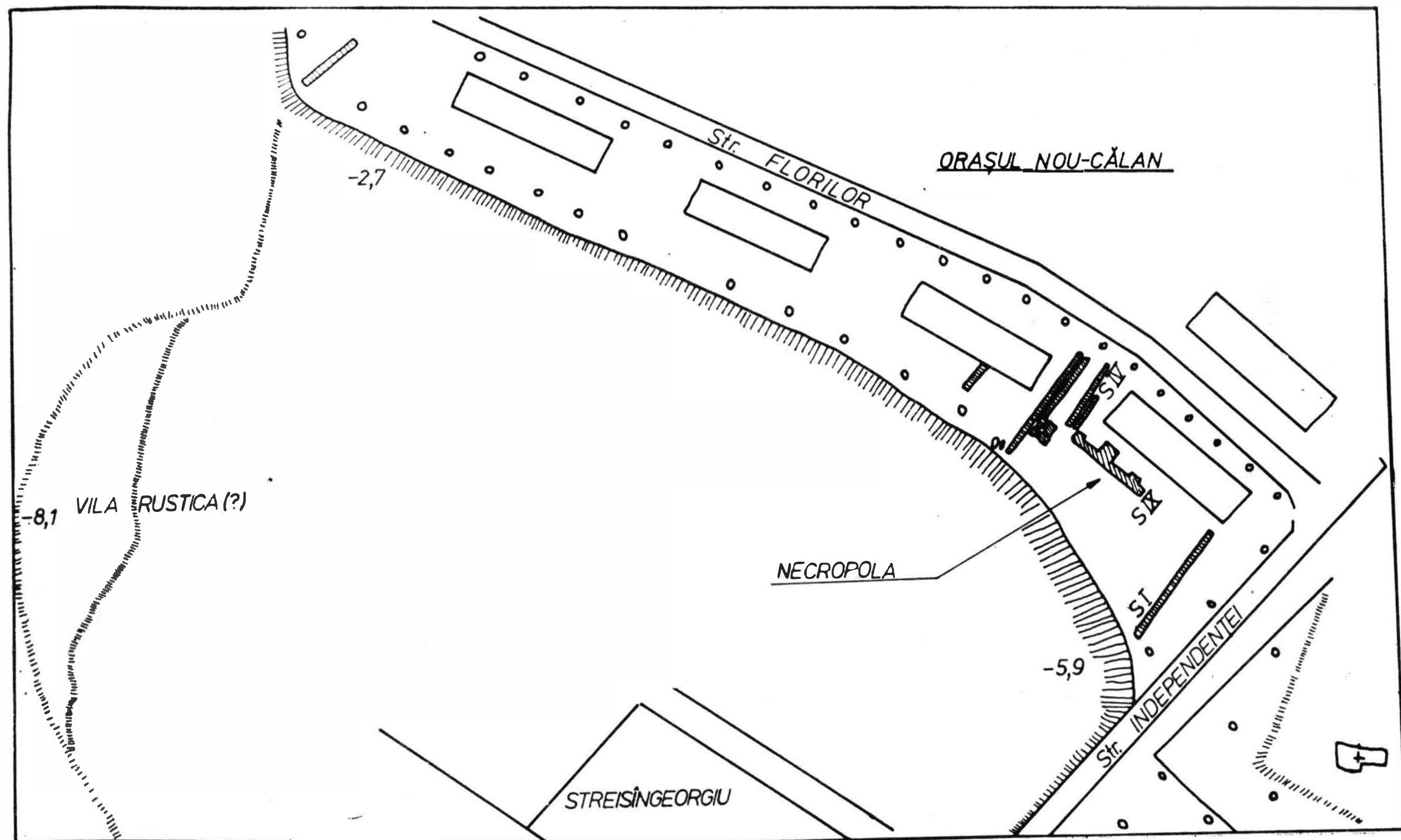


Fig. 1. Streisîngeorgiu. Planul cercetărilor din sectorul T1.

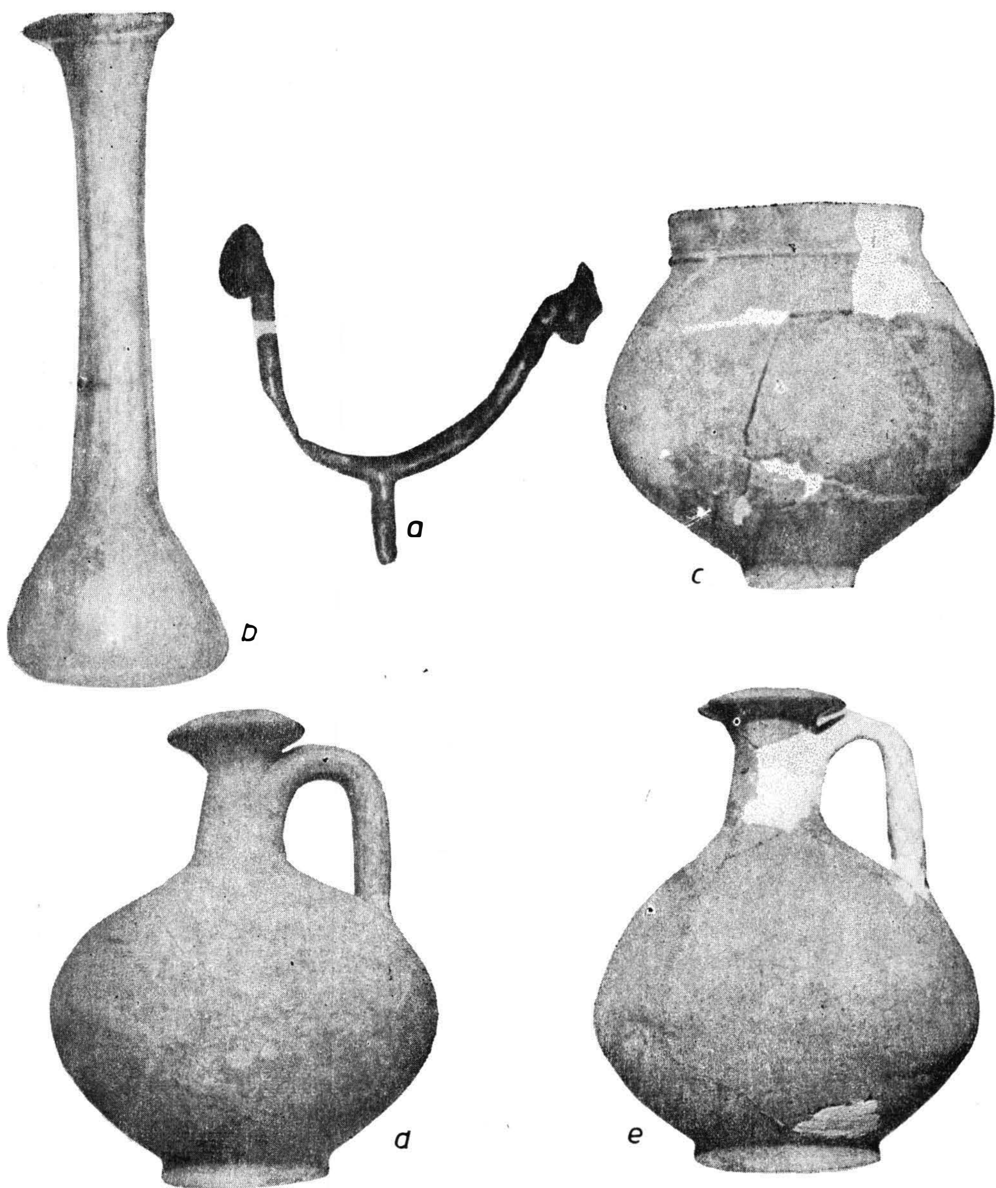
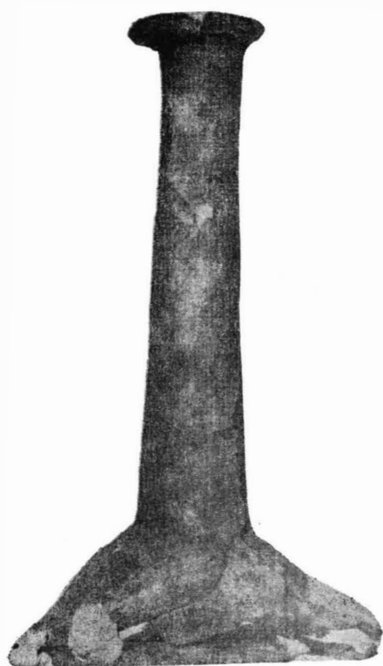
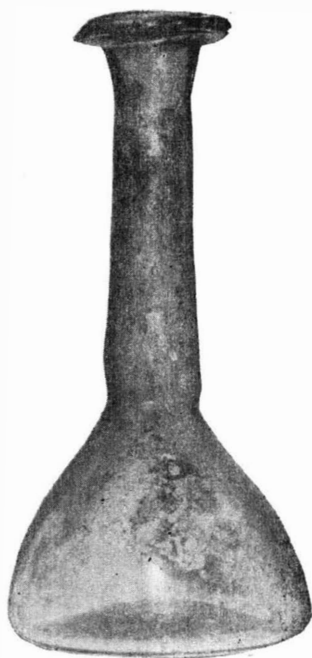
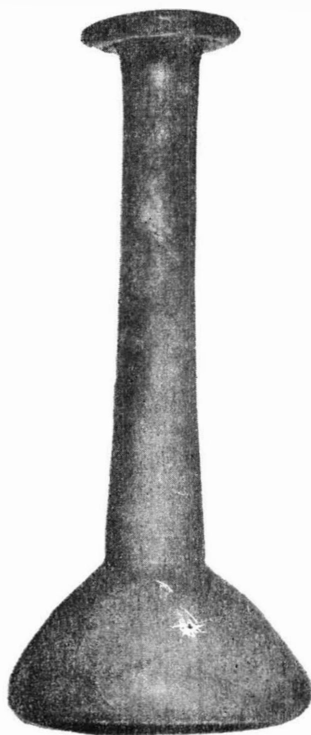


Fig. 2. a Pinten roman; b *unguentarium;* c vas din pastă cenușie; d—e ulcioraşe din M1.


a


b


c

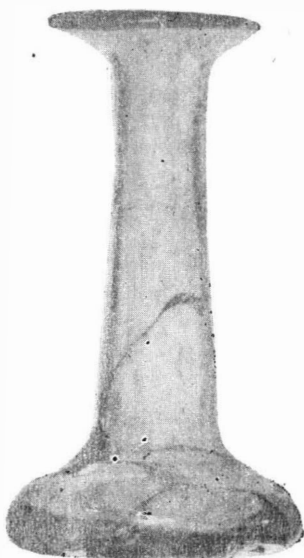
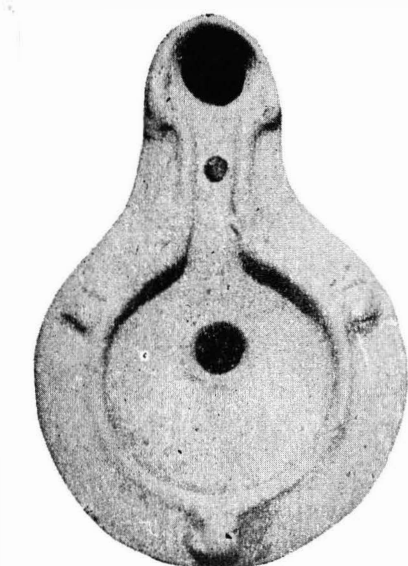
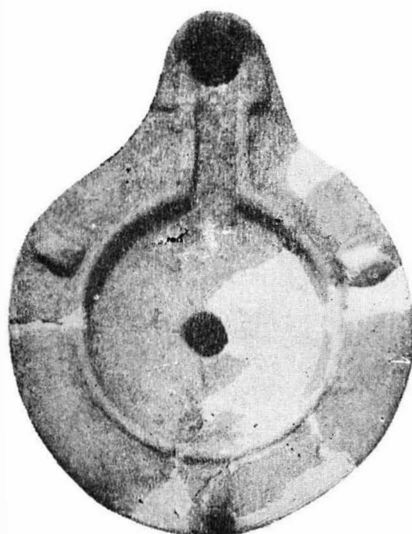

d

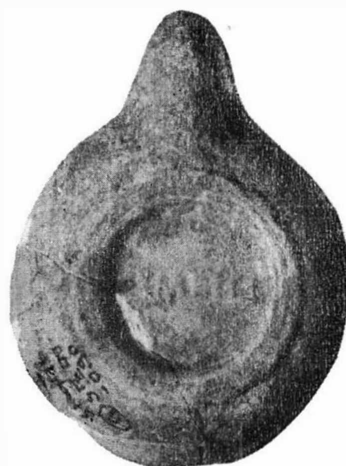
Fig. 3. Unguentarii din inventarul lui M1.





a





b

Fig. 4. Streisîngeorgiu. Opaițe ștampilate.

h = 15 cm ; h toartă = 6 cm ; *h* gît = 3 cm ; ∅ pîntec = 37 cm ; ∅ fund = 5,5 cm ; ∅ buză = 4,5 cm ; e) *ulcioraş* din pastă cenuşie cu aspect şi dimensiuni identice cu cel anterior [8] ; j) *vas din sticlă* alburie cu irizaţii verzui *(unguentarium*, fig. 3/a) cu corp scund, turtit, tronconic, aplatizat, fundul convex cu sticla îngroşată pînă la 0,5 cm spre mijloc, cu gîtul cilindric avînd buza răsfrîntă cca 1 cm şi rotunjită ; dimensiuni : h = 16 cm ; h gît = 12 cm ; h gît = 0,6 cm ; ∅ bază = 8,5 cm ; ∅ gît = 3 cm ; g) *vas din sticlă* verde cu irizaţii *(unguentarium*, fig. 3/b) cu corp tronconic înalt de 5,5 cm, cu gît cilindric uşor evazat sub buza lăţită cu 0,5 cm şi rotunjită ; dimensiuni : h = 13,7 cm ; h gît = 8,2 cm ; ∅ bază = 6,5 cm ; ∅ gît = 2 cm ; h) *vas din sticlă* verzuie cu irizaţii *(unguentarium*, fig. 3/c) cu corp tronconic avînd fundul convex accentuat, gîtul cilindric terminat cu o buză inegal îngroşată ; dimensiuni : *h* = 16 cm ; h gît = 12 cm ; ∅ bază = 6,7 cm ; ∅ gît =1,5 cm ; i) *vas din sticlă* verzuie cu irizaţii *(unguentarium*, fig. 3/d), cu corp foarte mic, conic turtit, din sticlă groasă cca 0,3 cm ; fundul convex, gîtul cilindric cu buza lăţită şi îngroşată la exterior ; dimensiuni : h = 10 cm ; h gît = 6,5 cm ; ∅ bază = 5,5 cm ; ∅ gît = 2,5 cm [9].

Mormîntul nr. 2. Era situat în cealaltă extremitate a SIX. Groapa dreptunghiulară cu colţurile rotunjite a fost săpată pînă la adîncimea de 0,70 m. Dimensiunile ei : 0,50 × 1,15 m. Varianta de ritual este cea cunoscută sub termenul de *Brandschüttungsgräber*. Urna era fragmentară, fiind refolosită partea inferioară a unei oale din pastă cărămizie. În interiorul ei se păstrau mici fragmente de oase calcinate. În jurul urnei şi deasupra ei au fost turnate resturile de la rug, cărbune, oase calcinate şi cenuşă [10]. În inventar se afla o singură monedă de bronz, foarte degradată, databilă în prima parte a secolului al II-lea e.n.. Mormîntul era acoperit cu două tegule puse cap la cap, fiecare cu dimensiunile de 0,42 × 0,55 m. Pe tegule se aflau fragmente dintr-un vas din ceramică neagră provincială, spart ca ofrandă, alături de cîteva fragmente de oase de animal.

Mormîntul nr. 3. Reprezintă un tip încă necunoscut, după cunoştinţele noastre, pentru teritoriul provinciei Dacia. Este vorba despre un mormînt de incineraţie cu arme. Şi în acest caz rugul a fost în altă parte. Mormîntul se află la jumătatea distanţei dintre cele două descrise anterior, centrul său avînd totuşi o abatere de cca 2 m spre răsărit în raport cu axa celorlalte. Resturile calcinării au fost depuse într-un loc amenajat special. Oasele, cenuşa, armele şi piesele de harnaşament erau depuse la — 0,90 m. În jurul depunerii a fost amenajată o platformă din pietre de rîu, de formă pătrată, cu latura de 5,20 m. Pietrele dispuse pe un singur strat, relativ compact, se aflau la — 0,80 m faţă de nivelul actual [11]. În centrul platformei, într-o zonă lipsită de pietre, probabil într-o groapă specială, au fost depuse resturile aduse de la rug (oase, cărbune etc.) şi armele puternic arse, pînă la vitrifiere. Armele au fost depuse într-o anumită ordine, se pare respectîndu-se orientarea nord-est — sud-vest, dar fără o ordine specială a dispunerii unei piese în raport cu alta (fig. 7). Pe platforma de pietre se aflau cîteva fragmente ceramice din pastă roşie provenind de la un vas spart ca ofrandă. Piesele de echipament se păstrează într-o stare foarte deteriorată, datorată corodării puternice. Aflate în restaurare la Muzeul militar central, descrierea lor păstrează pentru moment un caracter provizoriu şi limitat, ea fiind posibilă în mare măsură numai ca rezultat al radiografierii unora dintre ele [12].

Inventar : a) *gladius în teacă.* Puternic vitrificat, astfel că nu mai pot fi vizibile eventuale particularităţi ale tecii. Dimensiuni : L = 32 cm ; 1 = 6 cm ; L mîner = 6 cm ; 1 mîner = 3 cm. În stadiul actual, grosimea reală nu se mai poate aprecia din cauza produşilor de corodare. Se adaugă cinci fragmente metalice, foarte probabil aparţinînd aceleiaşi piese. Lungimea însumată a lamei ar fi astfel de cca 0,70 m [13]. b) *Vîrf de lance*, păstrat fragmentar. Este uşor îndoit în partea superioară. L vîrfului = 30 cm. Tubul de înmănuşare păstrat pe lungimea de 8 cm, cu cîteva fragmente alăturate care l-ar prelungi pînă la 15 cm ; l vîrfului = 4,5 cm. c) Fragment dintr-un *cuţit curbat* cu L. = 20 cm şi l. lamei = 2,5 cm ; d) Fragment de *teacă* cu cap terminat în

[8] *Ibidem*, p. 98 — 99 (nr. 494 — 516), ulcioare cu frecvenţă mare în descoperiri, datate la sfîrşitul secolului al II-lea e.n. şi începutul secolului al III-lea e.n.

[9] Cf. şi C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen, 1975, p. 97 — 99, forma nr. 82, unde sînt datate în cursul secolului al II-lea e.n. şi începutul celui următor.

[10] Situaţii identice, cf. Mircea Babeş, *op. cit.*, p. 186 — 187.

[11] Amenajări din pietre, diferite însă ca aspect au fost evidenţiate tot în Haţeg, în cadrul necropolei de la Cinciş, unde par a fi aparţinut unor morminte tumulare, cf. O. Floca, M. Valea, ActaMN, 2, 1965, p. 163 — 193.

[12] Radiografii executate prin bunăvoinţa lui Aurel Biţă, directorul Policlinicii militare din Bucureşti căruia îi mulţumim astfel pentru sprijin.

[13] Vezi Nylén Erik Visby, ActaArhCopenhaga, 34, 1963, p. 135 — 231 ; Günter Ulbert, Germania, 47, 1969.

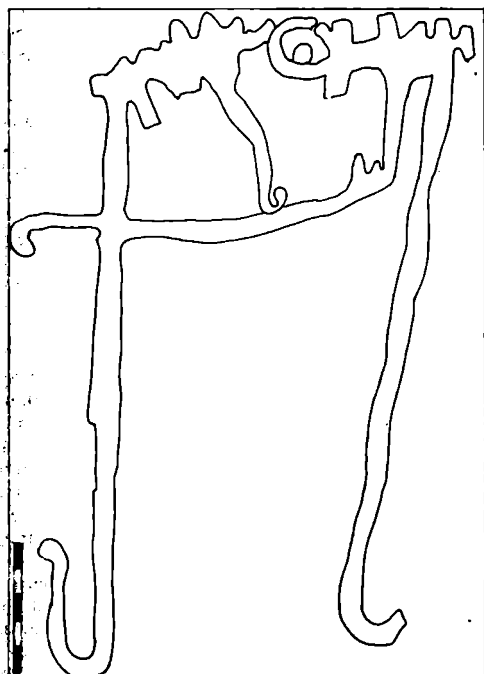


Fig. 5. Zăbala de tip tracic descoperită în M3 (copia radiografiei).

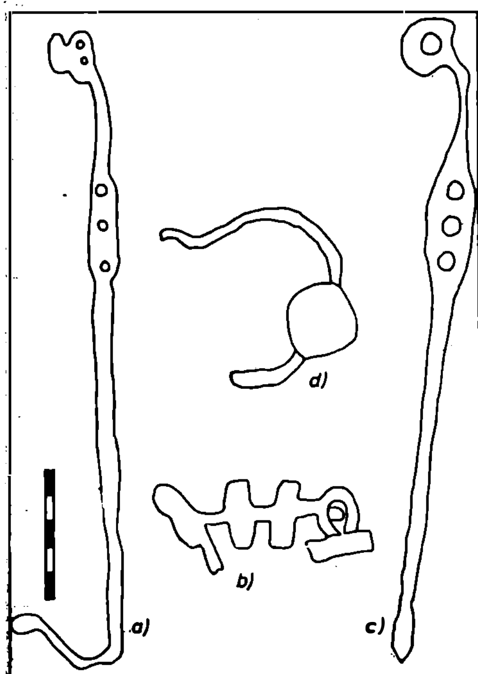


Fig. 6. Piese de echipament din inventarul mormîntului 3 : b fragment de zăbală ; a—c psalii ; d inel lateral de zăbală (copia radiografiei).

formă de disc ; dimensiuni : L = 7 cm, l = 3 cm, Ø medie = 1,5 cm. e) *Zăbală* (fig. 5), aparținînd tipului denumit „tracic"[14]. L scoabelor = cca 23 cm. Bara alcătuită din două piese, îmbinate printr-un inel, are L de 14,5 cm. Fiecare dintre piesele ei prezintă cîte trei înfășurări metalice cu aspectul unor inele îngroșare. f) Fragment de *zăbală* de același tip. Bara cu inel de legătură păstrat prezintă, de asemenea, trei înfășurări metalice (fig. 6/a). Dimensiunea este identică părții corespunzătoare din zăbala descrisă mai sus. g) *Inel lateral de zăbală* (fig. 6/d), aparținînd aceluiași tip de zăbală[15]. h) *Psalie* (fig. 6/b), în L de 24 cm, cu un cap rotunjit, lat de 2,2 cm, cu orificiu de prindere cu diametrul de 0,8 cm. La distanță de 3,5 cm de capătul rotunjit, psalia se lățește pe o porțiune de 5,5 cm, cu l de 1,5 cm, prezentînd trei orificii cu diametrul 0,6 cm, dispuse simetric. i) *Psalie* (fig. 6/c) în L totală de 28 cm, cu un capăt curbat de 4 cm, iar celălalt lățit, prevăzut cu două mici orificii de prindere. La 3,5 cm depărtare de capătul aplatizat, psalia prezintă pe o lungime de 4 cm, o parte lățită, pe care se află situate trei mici orificii de prindere. Cu aspect diferit de prima, făcea foarte probabil parte dintr-un al doilea echipament.

În sfîrșit, ar fi de semnalat apariția în același context al SIX, a unui al doilea *opaiț*, ștampilat *CAMPILI* (fig. 4/b)[16], cu disc rotund delimitat de

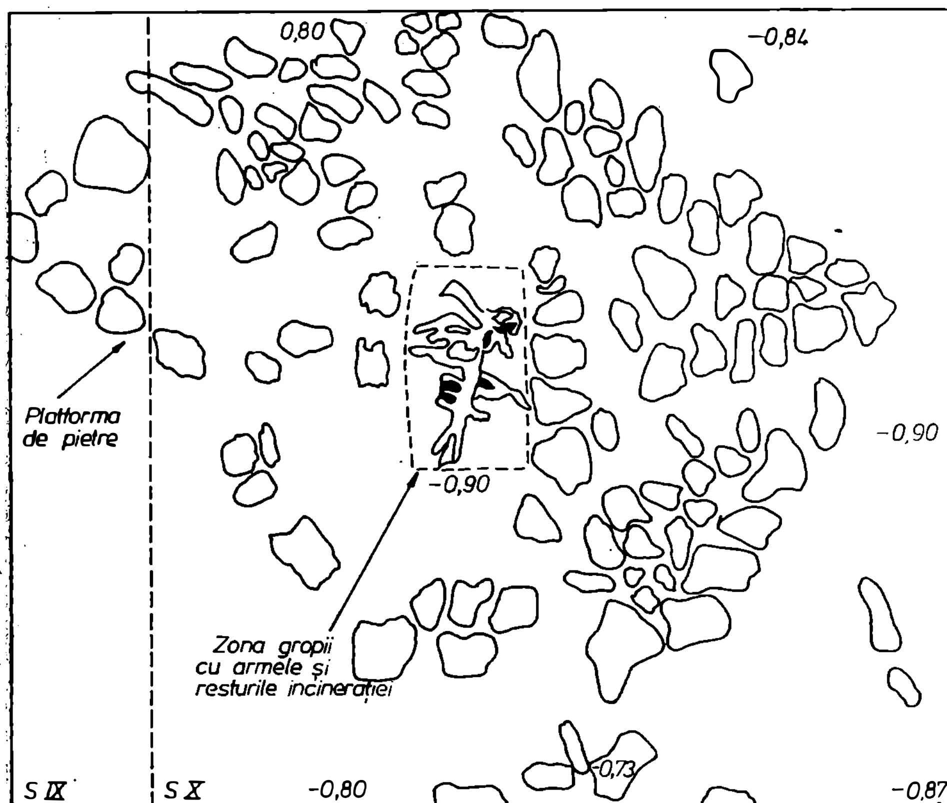


Fig. 7. Plan al mormîntului cu arme.

[14] Analogii pînă la identitate la Ivan Venedikov, IzvestijaSofia, 21, 1957, p. 153 — 201 ; D. Bucinski, IzvestijaSofia, 16, 1952, p. 364 — 365 ; B. Nicolov, IzvestijaSofia, 28, 1965, p. 174, 183. Mulțumesc pentru îndrumările în acest sens datorate amabilității deosebite a profesorului Kurt Horedt.

[15] Un inel asemănător de zăbală la I. Venedikov, *op. cit.*, p. 159, fig. 11.

[16] Mai rar în Dacia, Campilius produce pînă în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., cf. și N. Gostar, *op. cit.*, p. 158, 177 ; C. Băluță, *op. cit.*, p. 195, pl. I/9, II/1, 2, 3 ; Eug. Chirilă, *op. cit.*, p. 55, pl. XLIII/6 ; D. Alicu, *op. cit.*, p. 207.

borduri printr-un brîu circular, avînd, de asemenea, la exterior trei protuberanțe ornamentale și prevăzut cu numai două orificii, de alimentare și ardere. Dimensiunile sale erau : L = 10 cm ; h = 2,3 cm ; Ø max. = 8 cm.

Descoperire deocamdată unică pe teritoriul Daciei, mormîntul cu arme de la Streisîngeorgiu aduce noi informații asupra complexității civilizației romane din această parte a imperiului. În literatura de specialitate există un consens asupra rarității mormintelor romane cu arme, ca și asupra faptului că acestea constituie reflectarea unor tradiții în ritualul de înmormîntare datînd din perioada anterioară cuceririi romane [17]. Descoperirile de acest fel din Gallia nordică, Pannonia, Tracia sau Germania antică, sînt citate ca exemple pentru caracterul autohton al celor înmormîntați cu arme.

În cazul necropolei de la Streisîngeorgiu, prezența celor două zăbale de tip așa-zis tracic pare să fie în măsură să nuanțeze părerile exprimate în literatură asupra influențelor sud-dunărene, datorate coloniștilor, vizibile pînă acum în ritul depunerii resturilor incinerate în gropi de formă simplă [18]. Dealtfel în zona Hațegului prezența antroponimelor tracice a fost semnalată, unul din ele chiar în vecinătatea imediată a Streisîngeorgiului, în fond pe același teritoriu mare al *pagus*-ului de la Aquae (Călan), la Strei-Săcel [19].

În legătură cu semnificația depunerilor de arme în morminte, părerile diferă între opțiunile celor care atribuie mormintele militarilor romani [20] și ale acelora care văd în aceste depuneri reprezentarea unui semn exterior de bogăție, expresie a rangului social înalt al celui incinerat [21]. Cazul mormîntului de la Streisîngeorgiu, unde sînt prezente alături de arme, piese aparținînd de două echipamente de cal, pare să facă mai plauzibilă cea de-a doua părere expusă, cu atît mai mult cu cît este vorba de o necropolă mixtă, în vecinătatea mormîntului cu arme aflîndu-se acela al unei femei, potrivit inventarului din M1.

Mormintele de la Streisîngeorgiu prin material, monede, opaițe, se datează fără dificultate în cursul secolului al II-lea al erei noastre, cel tîrziu la începutul secolului următor. Problemele de descifrat în continuare țin de o mai bună încadrare a pieselor de armanent și, desigur, de eventuala continuare a săpăturii și deci de apariția a noi morminte.

Bogăția relativ mare a pieselor prezentate, descoperite în zona complexului medieval de la Streisîngeorgiu, ca și importanța aparte a mormîntului cu arme merită, credem, îndreptarea atenției specialiștilor în epoca romană asupra complexelor datînd din această perioadă, aflate aici. Nota prezentată nu s-a dorit decît ca un semn de atenție pentru viitoare cercetări în zona Streisîngeorgiului hațegan.

[17] R.J. Collis, Germania, 51, 1973, 1, p. 123 — 132 ; A. Van Doorselaer, *Les nécropoles d'époque romaines en Gaule Septentrionale*, Brugge, 1967, p. 185 și urm., cu întreaga bibliografie a problemei.

[18] Vezi părerile exprimate în acest sens de D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 114—115 ; Const. C. Petolescu, Oct. Onea, Materiale, 10, 1973, p. 132.

[19] I.I. Rusu, ActaMN, 4, 1967, p. 89.

[20] E. Bónis, FoliaArch, 12, 1960, p. 109.

[21] A. Van Doorselaer, *op. cit.*, p. 189 — 195.

VORAUSGESETZTE DATEN ÜBER DIE RÖMISCHE NEKROPOLE VON STREISÎNGEORGIU (Kr. Hunedoara)

(ZUSAMMENFASSUNG)

Anläßlih der zwecks Restaurierung des mittelalterlichen Komplexes von Streisîngeorgiu, Kreis Hunedoara, durchgeführten Forschungsarbeiten, wurde ein Teil einer römischen Einäscherungsnekropole aus dem II. Jahrhundert — Beginn des III. Jahrhunderts u.Z. entdeckt. Während der archäologischen Arbeiten wurden drei Gräber gefunden: das erste — ein einfaches Grab, das zweite — dem Typus Brandschutungsgräber angehörig, das letzte — ein Grab mit Waffen. Die Nekropole stellt ein besonderes Interesse dar, dank des letzten Grabes, da es das einziges Grab dieser Art ist, das bis heute auf dem Territorium der Provinz Dazien entdeckt wurde. In seinem Bestand fanden sich ein Gladius im Schwert, eine Lanzenspitze, ein kurvisches Messer, ein Teil eines Schwertes mit scheibeförmigem Ende, zwei Kandaren des sogenannten thrakischen Typus, zwei Psalia und ein Paar metallene Stücken, alle in einem Grab mit einer viereckigen Plattform umgekreist.

Die Waffen sind stark gebrannt und werden in dem Laboratorium des Militärischen Zentralmuseums wiederhergestellt.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

OCTAVIAN TOROPU, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1976, 247 p., 41 fig. și 20 pl.

Cartea lui O. Toropu – rod al unor îndelungate și migăloase investigații — este rezervată, așa după cum o arată și titlul, uneia dintre problemele cele mai importante ale istoriografiei românești și anume, *procesul etnogenezei poporului român.*

Autorul, bun cunoscător al realităților arheologice din Oltenia, și-a circumscris subiectul la această provincie[1].

Judecînd după criteriul cronologic, lucrarea lui O.T. poate fi considerată drept o continuare a monografiei lui D. Tudor, *Oltenia romană;* într-adevăr, în volumul lui O.T. sînt tratate, cu deosebire, problemele specifice Olteniei de după ,,părăsirea aureliană" moment în care se oprește, într-un fel[2], D. Tudor în a sa *Oltenia romană.*

,,Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică", însoțită de un repertoriu pe cît de amănunțit pe atît de bine organizat cuprinde următoarele cinci mari capitole: I. *Stăpînirea romană și romano-bizantină în Oltenia în secolele III—VI e.n.;* II. *Populația romanică în Dacia sud-carpatică în secolele III—VI e.n.;* III. *Primii migratori la vest de Olt în secolele III—V e.n.;* IV. *Autohtoni și migratori în secolele VI—VII e.n.;* V. *Străromânii dintre Carpați, Dunăre și Olt (secolele VII—XI e.n.).* La rîndul lor capitolele sînt divizate în subcapitole.

Cel mai important dintre capitole este al cincilea. Acesta îi prilejuiește autorului expunerea punctului de vedere asupra culturii materiale a ,,poporului român din secolele VIII—XI".

După ce face o trecere în revistă a tuturor ,,antichităților" vremii (așezări, locuințe, necropole, unelte, ceramică, podoabe etc.) O.T. conchide că documentele arheologice din Oltenia secolelor VIII—XI se identifică cu cele caracteristice culturii Dridu. Ajungînd însă aici autorul propune ca această cultură, care ,,acoperă" un teritoriu relativ întins, să fie denumită ,,carpato-ponto-balcanică". Evident, în măsura în care prin zona pontică O.T. înțelege și orașele de pe țărmul apusean al Mării Negre, denumirea propusă nu poate fi acceptată; se știe doar că orașele pontice erau rezervate, prin excelență, culturii materiale bizantine[3].

Se pare că propunerea cercetătorului craiovean este plantată în neînțelegerea deplină a procesului genezei culturii Dridu. Astfel, n-ar susține că ,,formarea și dezvoltarea" culturii Dridu (,,carpato-ponto-balcanică" la O.T.) ,,nu poate fi explicată fără a se avea în vedere puternicele influențe pe care le-a primit (cultura Dridu — P.D.) din partea civilizației bizantine"[4], ca pînă la urmă să conchidă că această cultură nu este altceva decît un ,,aspect al culturii materiale bizantine"[5].

După cum se vede lui O.T. îi scapă faptul că aspectele culturale autohtone, între care și cel de tip Dridu, sînt o creație a populației romanizate dintre Carpații Păduroși și munții Haemus, din secolele VIII—X, peste care s-au grefat și anume elemente ale populațiilor în migrație, în vreme ce ,,civilizația bizantină", corespunzătoare în timp culturii Dridu, este o creație a populațiilor grecizate din cadrul Imperiului bizantin însuși.

Oricum ar fi, prezența ici-colo pe teritoriul țării noastre a unor elemente de cultură materială bizantină din secolele VIII—X trebuie apreciată nu ca o mărturie a contribuției bizantine la formarea culturii materiale românești, ci ca rezultatul unor ,,schimburi de

[1] Indicarea regiunii Olteniei prin *Dacia traiană sud-carpatică* nu este în concordanță cu realitatea geografică și istorică, întrucît prin ,,Dacia traiană sud-carpatică" se înțelege nu numai Oltenia, ci și acea parte a Munteniei stăpînite de romani, la începutul veacului al II-lea e.n. Din aceleași motive și denumirea de *Dacia sud-carpatică* este tot atît de improprie.

[2] Firește, nouă nu ne scapă din vedere faptul că D. Tudor a acordat atenția cuvenită și secolelor IV—VI, atunci cînd este vorba de unele ,,capete de pod" cum ar fi, de pildă, Sucidava—Celei, Drobeta—Turnu Severin ș.a.

[3] Ce-i drept, în anumite locuri de pe țărmul vestic al Pontului (la Nesebăr, de pildă) au apărut și elemente tipice culturii Dridu, dar acestea au un caracter izolat și incidental.

[4] D. Toropu, *op. cit.*, p. 194.

[5] *Ibidem*, nota 982 unde autorul își însușise punctul de vedere al Eugeniei Zaharia.

mărfuri" între ţinuturile noastre şi cele bizantine.

În fapt, între cultura materială bizantină şi cea de tip Dridu există o deosebire netă. De exemplu, locuinţele lumii bizantine sînt, fără excepţie, de suprafaţă, în timp ce locuinţele de tip Dridu sînt, de regulă, adîncite în pămînt. Ceramica bizantină este lucrată la roata rapidă, de picior, în timp ce „ceramica Dridu" este lucrată la roata înceată de mînă. Deosebirile se reflectă pînă şi în necropole. Cimitirele bizantine sînt de inhumaţie, în contrast cu „cimitirele Dridu" care sînt, oarecum, birituale [6].

Dincolo de aceste neajunsuri se cuvine să remarcăm bogăţia de opinii şi încheieri din cartea lui O.T. De pildă, avem în vedere observaţia potrivit căreia Oltenia a continuat să fie controlată de trupele imperiale şi după „părăsirea aureliană", ceea ce înseamnă că teritoriul fostei „Dacia traiana sud-carpatică" constituia un *pămînt roman* care „dacă nu *de facto*, dar totdeauna *de jure* aparţinea imperiului". Pe bună dreptate subliniază O.T. că în temeiul realităţilor arheologice sesizate la Sucidava, Drobeta şi în alte cîteva localităţi se poate afirma, fără teama de a greşi, că această situaţie a durat pînă tîrziu în secolul al VI-lea.

De menţionat că autorul a pus în lucrarea sa accentul cuvenit pe permanenţa populaţiilor romanice din Oltenia în perioada dintre „părăsirea aureliană" şi a doua jumătate a secolului al VI-lea, fenomen surprins, arheologic, la Bîrseşti, Cioroiu Nou, Lazu, Răcari etc. (aşezări), Almăj, Caracal, Celei etc. (morminte izolate şi necropole).

O.T. a putut demonstra că dintre populaţiile în migraţie : sarmaţi, goţi, huni, gepizi, avari, slavi, numai hunii şi slavii au jucat un rol important în istoria Olteniei ; în ce-i priveşte pe sarmaţi, goţi şi gepizi, aceştia n-au ajuns să „locuiască" efectiv în Oltenia.

Referindu-se la epoca secolelor VI–VII, O.T. scoate în prim-plan acele aşezări, necropole sau morminte care pot fi atribuite fără echivoc elementelor etnice autohtone (Craiova, Işalniţa, Salcia, Vela, Băbeni-Olteţ etc., încadrate în aria culturii Ipoteşti — Ciurelu — Cîndeşti).

Osatura lucrării lui O.T. este alcătuită dintr-un vast material documentar, în special, arheologic. Pe fiecare pagină sînt prezentate şi apoi interpretate vestigii materiale dintre cele mai variate (aşezări, locuinţe, ceramică, unelte, podoabe, monede etc.). Bibliografia folosită este pe măsura bogăţiei documentelor arheologice. Îmbinînd în chip armonios informaţiile arheologice cu datele bibliografice cercetătorul craiovean ajunge să contureze un peisaj veridic al fiecărei epoci din istoria Olteniei dintre secolele III–XI. Din acest punct de vedere contribuţia lui Octavian Toropu se înscrie printre lucrările monografice reuşite.

Petre Diaconu

[6] În privinţa caracterului necropolelor de tip Dridu de la Dunărea de Jos vezi Silvia Baraschi, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 403–417.

ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere, IV, Tesaurul de la Petrosa*, Bucureşti, Edit. Acad., 1976.

Cel de-al patrulea volum al operelor complete ale lui Alexandru Odobescu, *Tesaurul de la Petrosa* reprezintă o deosebită realizare atît din punct de vedere editorial, cît şi din punct de vedere ştiinţific.

Apărută la Paris, în limba franceză, la sfîrşitul secolului trecut, lucrarea cuprindea trei volume : primul volum de 550 p. al doilea de 111 p., iar al treilea de 26 p. Ideea fotografierii acestei ediţii s-a dovedit ingenioasă, în acest fel revalorificîndu-se desenele şi litografiile executate cu deosebită fineţe, de artişti din ţară şi străinătate.

Volumul apărut în Editura Academiei cuprinde însă pe lîngă această reeditare a ediţiei princeps *Le Trésor de Pétrossa. Historique-description. Étude sur l'orfévrerie antique* şi o serie de alte lucrări în legătură cu acest tezaur : textul francez al unei variante *Le trésor de Pétrossa. Notice descriptive et historique* (lucrare neterminată, însumînd azi 152 p.), note în limba română *Studie asupra tezaurului de la Petrossa* publicate în revista lui B.P. Haşdeu „Columna lui Traian" în anii 1876–1877 şi *Pia desideria — Dare de seamă despre lucrarea operei Le trésor de Pétrossa rostită în şedinţa publică din 22 martie 1887 a Academiei Române.* Scopul publicării acestora, scop mărturisit chiar în introducere de Mircea Babeş, îngrijitorul volumului, este acela „de a pune o anumită ordine în numeroasele tipărituri şi manuscrise ale lui Odobescu de a analiza legături care există între diferitele lucrări dedicate tezaurului de la Pietroasa şi de a stabili pe această bază, filiaţiunea, cronologia lor relativă şi absolută".

Importanţa republicării lucrărilor de arheologie ale lui Alexandru Odobescu, dintre care monografia asupra tezaurului de la Pietroasa ocupă un loc deosebit, abia dacă mai trebuie subliniată. În general, locul rezervat în cultura românească autorului

acestei opere este mai bine precizat în literatură decît în arheologie, dacă ar fi să ne gîndim numai la faptul că operele sale literare au fost în repetate rînduri republicate, în timp ce volumul al IV-lea al operelor sale complete reprezintă o primă reeditare. Alexandru Odobescu s-a format şi a activat ca un autodidact în arheologie, dealtfel în ţară nici nu ar fi avut de la cine învăţa la acea dată. De aceea, chiar dacă aşa cum ne atrage atenţia Mircea Babeş „Odobescu nu operează cu *tipuri* şi cu *descoperiri închise*, ci cu *piese izolate* şi cu *elemente de stil singulare* şi de aceea urmărirea răspîndirii acestor piese şi elemente izolate în spaţiul euroasiatic nici nu putea duce la rezultatele pe care le dă *metoda chorologică*, aplicată în legătură cu *metoda tipologică*", meritul autorului acestei lucrări monumentale este incontestabil. Metoda stilistică folosită de autor — metodă ce aparţine unei concepţii a vremii sale în care arheologia este privită ca o istorie a artei —, ca şi caracterul unic al pieselor de la Pietroasa — care şi azi, cînd materialul comparativ s-a înmulţit, nu permite folosirea unei metode sigure de abordare a problematicii acestui tezaur — au îngreunat sarcina arheologului Odobescu. Folosind o masă enormă de date arheologice şi literare (acestea din urmă avînd prioritate), cercetînd colecţiile muzeelor, Odobescu a încercat să reconstitue „pe tărîmul arheologic al ţării noastre, ca şi o istorie a artelor din vechime, coprinsă şi înlănţuită într-un conspect general al industriei aurăreşti şi argintăreşti, de-a lungul întregii antichităţi europene şi asiatice". Eruditul şi neobositul savant, deschizător de drumuri în domeniul lucrărilor arheologice, a realizat o operă a cărei valoare constă şi azi în modul în care a înglobat cercetările, căutările sale, într-un tablou istoric coerent, folosind o mare cantitate de informaţii. Iată ce ne spune Odobescu însuşi în darea de seamă prezentată în şedinţa publică din 22 martie 1887 a Academiei Române: „De cumva m-ar cerceta cineva de aproape şi m-ar întreba dacă merită tezaurul de la Pietroasa atîta atenţiune, atîta lucru, atîta sîrguinţă, atîta cheltuială, eu i-aş răspunde într-astfel — Ia aminte: să afli în ţară la tine bogate rămăşiţe ale unei arte care, prin formele ei originale, prin unele caractere cu totul speciale, prin proceduri tehnice nouă, se distinge de artele ce au produs mai toate monumentele din alte ţări, să recunoşti prin studie şi comparaţiuni, în rămăşiţele acelei arte locale, epoca ca şi precisă a fabricării lor; să constaţi că, la un moment dat, ţara ta a produs lucrări de artă, dacă nu de o perfecţiune clasică, dar de o neasemuită bogăţie, oare, nu sînt acestea rezultate destul de covîrşitoare, spre a umple de mulţumire şi de zel pe un scrutător al vechilor noastre datine pămînteşti?".

Realizînd această lucrare, de care a fost preocupat aproape întreaga sa viaţă, Alexandru Odobescu şi-a propus să lămurească următoarele trei probleme în legătură cu tezaurul:

— apartenenţa lui (poporul şi personajul, locul şi epoca în care a fost folosit, împrejurările în care a fost îngropat);

— provenienţa pieselor (stilul acestora şi locul de fabricaţie);

— destinaţia tezaurului.

Prima concluzie care se desprinde din lucrare este că piesele proveneau „de la un popor germanic profesînd păgînismul, foarte probabil de la goţii care au locuit în Dacia din secolul al III-lea pînă în al V-lea secol al erei creştine". Dintre argumentele cu care Odobescu îşi susţine ipoteza — după care ultimul posesor al tezaurului ar fi fost regele vizigot Athanaric, care l-a îngropat (în Caucaland) înainte de a se refugia în imperiu la Constantinopol — inscripţia runică („indiferent de faptul că lectura şi traducerea lui Odobescu ni se par mai puţin verosimile decît altele", vezi introducerea lui Mircea Babeş), ca şi folosirea tehnicii cloazonajului sînt valabile şi astăzi. În schimb cel de al treilea argument, după care pe patera cu figuri ar fi reprezentate zeităţi germanice, îmbrăcate în haină grecească, este complet înlăturat. Cercetarea contemporană este de acord a atribui tezaurul de la Pietroasa populaţiei germanice a goţilor.

Data propusă de Alexandru Odobescu pentru acest tezaur era secolul al IV-lea e.n., ultimii posesori ai acestuia fiind vizigoţii lui Athanaric. Această ipoteză tradiţională este pusă la îndoială însă de unii cercetători contemporani care înclină pentru secolul al V-lea e.n., ceea ce îi indică pe ostrogoţi ca pe ultimii posesori ai tezaurului. Radu Harhoiu în studiul său ce însoţeşte lucrarea lui Odobescu, intitulat *Tezaurul de la Pietroasa în lumina noilor cercetări*, argumentează cu date arheologice această ipoteză:

— acumulate în timp, fapt subliniat încă de Odobescu, piesele tezaurului aparţin unor epoci diferite, cele mai recente fiind decisive pentru data îngropării lor; analogiile prezentate se plasează la sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul celui următor;

— analizarea stilului policrom a permis plasarea tezaurului de Pietroasa în prima jumătate a secolului al V-lea;

— analiza raportului dintre descoperirile caracterizate prin stilul policrom şi cultura Sîntana de Mureş — Cerneahov demonstrează că în perioada evoluţiei acestui stil (al cărui reprezentant de seamă este tezaurul de la

Pietroasa) asistăm numai la continuarea unor tradiţii cerncahoviene;

— existenţa raportului de contemporaneitate dintre stilul policrom — într-o anumită fază a evoluţiei sale — şi orizontul cultural Untensiebenbrunn-Coşovenii de Jos, cloazonajul fiind caracteristic mai ales primei jumătăţi a secolului al V-lea;

— îngroparea tezaurului în jurul anului 450 reprezintă reflexul arheologic al evenimentelor istorice legate de dispariţia statului hunic la Dunărea de Jos, unde ostrogoţii, împinşi de huni, iau locul vizigiţilor pătrunşi în imperiu;

— structura tezaurului confirmă ştirile din izvoarele scrise care relevă importanţa politică a ostrogoţilor în cadrul organizaţiei statale conduse de huni, ci reprezentînd pătura suprapusă care asigura controlul teritoriilor locuite de populaţia autohtonă daco-romană.

Gheorghe Diaconu întregeşte viziunea de ansamblu a problemei prin studiul său *Castrul de la Pietroasa* expunînd rezultatele campaniilor de săpături sistematice întreprinse în castrul în vecinătatea căruia s-a descoperit tezaurul prezentat. Concluziile conducătorului acestor lucrări încadrează cronologic castrul în secolul al IV-lea e.n. Ridicat probabil de meşteri romani şi dezafectat în cel de-al treilea sfert al secolului al IV-lea, castrul ascunde ceramică ce se încadrează fără excepţie în cultura Sîntana de Mureş — Cerneahov, ceea ce ne permite să presupunem că după ce a fost ridicat într-o perioadă cînd imperiul spera să reia controlul malului stîng al Dunării pînă la Brazda lui Novac de nord, fortăreaţa a putut fi folosită nu numai de romani, dar şi de o populaţie migratoare, intrată în clientela lor, cum au fost în secolul al IV-lea vizigoţii. Această concluzie nu înseamnă fireşte că îngroparea tezaurului ar fi trebuit să aibă loc neapărat în perioada de funcţionare a castrului.

Revenind la lucrarea lui Odobescu, ne vom referi în continuare la concluzia sa legată de provenienţa pieselor din tezaur citîndu-l: „Ele par să nu dateze, toate, din aceeaşi epocă, dar în orice caz ele denotă existenţa unei arte indigene, specifice goţilor din Dacia". Varietatea pieselor îl determină pe autor să presupună ilustrarea unor influenţe felurite: greceşti, romane şi iraniene, altoite pe o artă originală, nordică, adusă de goţi din Scandinavia în regiunile din nordul Mării Negre şi în Dacia. Această concluzie oricum astăzi nu mai este valabilă. Varietatea pieselor poate presupune nu numai o acumulare în timp, ci, poate, originea lor diferită. Ipoteza mai probabilă ni se pare a fi că piesele provin din ateliere nord-pontice sau bizantine, ideea că unele piese ar fi fost lucrate de meşteri goţi din aur dacic, neputînd fi argumentată. Alexandru Odobescu avea însă dreptate presupunînd că piesele au ajuns la „barbarii" din nordul Dunării fie prin jaf, fie sub formă de daruri ale împăraţilor care doreau să-şi asigure în acest fel credinţa „aliaţilor".

Răspunsul la cea de-a treia problemă urmărită de Odobescu în lucrarea sa (destinaţia tezaurului) este astăzi respinsă de doveziile arheologice. Odobescu susţinea că „totalitatea pieselor descoperite la Pietroasa aparţinea unui templu păgîn", tezaurul fiind „compus exclusiv din vase sacre şi podoabe sacerdotale". Un astfel de templu nu a fost descoperit nicăieri, pînă acum, în lumea veche. Putem presupune însă că, dacă nu prin destinaţia lor iniţială, piesele tezaurului ar putea avea un caracter de cult prin scopul ritual al îngropării sale.

În concluzie ţinem să subliniem că monografia lui Alexandru Odobescu — ctitor şi primul mare reprezentant al arheologiei româneşti — cu toate lipsurile metodologice, cu toate argumentele şi ipotezele respinse astăzi de cercetarea contemporană rămîne o lucrare ştiinţifică cu care ne mîndrim. Unul din marile merite ale autorului este şi acela de a fi promovat pe plan european cercetarea civilizaţiei epocii migraţiilor, merit cu atît mai mare cu cît îl raportăm la nivelul ştiinţei naţionale din acea epocă. Cu toate acumulările de date arheologice şi cu tot progresul metodologic înregistrat de cercetarea modernă, problema apartenenţei şi a datării tezaurului de la Pietroasa rămîne deschisă, fapt ce subliniază o dată mai mult meritul acestei ediţii critice a monografiei prezentate mai sus, ca şi a studiilor arheologice ce o însoţesc.

Dacă în decursul prezentării acestei lucrări am arătat, credem, valoarea studiilor prezentate de Radu Harhoiu şi Gheorghe Diaconu, nu întîmplător am lăsat la urmă sublinierea aportului lui Mircea Babeş, care şi-a luat răspunderea stabilirii textelor reeditate şi a prezentat minuţioase comentarii şi note menite să înlesnească cititorului înţelegerea corectă a textelor. În ceea ce priveşte studiul său introductiv am avut ocazia în timpul prezentării făcute să-i subliniem oportunitatea.

Aşteptăm, potrivit planului colecţiei în care a apărut lucrarea discutată, iniţiată de Tudor Vianu şi condusă azi de Alexandru Dima, continuarea retipăririi celorlalte texte arheologice ale primului nostru mare arheolog.

Adriana Stoia

Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, 7—8, 1974—1975, Bucureşti, 1977, 336 p.

Recentul volum al publicaţiei Muzeului militar central înmănunchează un număr important de studii şi articole, precumpănind cele de istorie militară. O bună parte dintre ele valorifică materiale aflate chiar în patrimoniul acestuia ; este în special cazul pentru articolele de istorie veche şi arheologie.

Astfel, primul dintre studiile publicate, cel al lui Gh. Poenaru Bordea, *Amfore ştampilate din Callatis in colecţia Muzeului militar central* (p. 5—12), prezintă un număr de 9 ştampile (3 thasiene şi 9 sinopeene), ce se adaugă celor 1 106 ştampile de amfore de la Callatis şi din sudul Dobrogei publicate de M. Gramatopol şi Gh. Poenaru Bordea[1].

Articolul prof. D. Tudor, *Trupele din castrul roman de la Slăveni pe Olt* (p. 13—22), face o prezentare sistematică a unităţilor care au executat lucrări militare în castru (în special în perioada războaielor de cucerire a Daciei) sau au staţionat aici *(ala I Hispanorum)*. Remarcăm că autorul consideră ştampila de tipul *Leg(io) XIII G(emina)* de dată mai veche [2], iar despre cea de forma *Le[g.] XI (Claudia)* — consemnată de manuscrisele lui Gr. G. Tocilescu — este de părere că descoperitorul „a avut în faţă un fragment din ştampila precedentă (LEG. XIII)" (p. 17).

Într-un studiu substanţial, Cristian M. Vlădescu prezintă *Observaţii asupra tipologiei armamentului roman din Dacia Inferior* (p. 23—54). Este de fapt o prezentare sistematică a diferitelor categorii de armament, bazându-se pe descoperirile mai vechi sau mai noi efectuate în special în castrele romane din Oltenia. Autorul încearcă o înscriere a diferitelor piese de armanent : suliţe şi lănci, vîrfuri de săgeţi, săbii şi pumnale (aici include şi buterolele), piese de armură etc. ; în cadrul fiecărei categorii, autorul face o primă încercare de tipologie [3].

Sub titlul *Cercetări arheologice recente în castrul roman de la Rişnov* (p. 55—78), N. Gudea şi I. Pop comunică rezultatele săpăturilor din anul 1972, aducînd la zi publicarea rezultatelor anterioare [4].

Un articol valoros semnează L. Petculescu, *Garnituri de armură romane din Dacia* (p. 79—88) ; autorul prezintă trei asemenea piese — greşit identificate pînă acum —, dovedindu-se un bun cunoscător al problemelor armamentului roman din România [5].

Cu articolul *Palmyreni sagittarii într-o nouă diplomă militară din Dacia Superior* (p. 89—92), semnat de autorul acestor rînduri [6], se încheie seria articolelor de arheologie clasică.

În continuare, sînt publicate cîteva articole de istorie medie a României. Vom aminti aici numai două, care utilizează în mare măsură cercetarea arheologică : Lucian Chiţescu, *Fortificaţiile Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare* (p. 93—120), şi R. Heitel, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice efectuate pe Insula Cetăţii (Ada Kaleh)* (p. 193—208). Mai departe, volumul prezintă alte studii de istorie militară modernă şi contemporană. Publicaţia se încheie cu rubricile *Recenzii* şi *Donatori şi donaţii*.

Prin varietatea tematicii şi calitatea materialelor publicate, volumul aduce importante contribuţii la adîncirea studiilor de istorie militară, la cunoaşterea patrimoniului muzeistic şi arhivistic naţional.

Constantin C. Petolescu

---

[1] Dacia, N.S., 13, 1969, p. 127—282.

[2] Vezi şi Ioana Bogdan-Cătăniciu, SCIV, 25, 1974, 2, p. 285, nota 19 : „absolut ipotetic, ni se pare că prezenţa aici a unei *vexillatio* a legiunii a XIII-a Gemina ar fi mai normală în timpul şederii acesteia la Ratiaria".

[3] La catalogul întocmit de autor, am mai adăuga un *umbo* de scut şi o buterolă aflate în Muzeul orăşenesc din Corabia.

[4] Vezi de aceiaşi autori, *Castrul roman de la Rişnov. Contribuţii la cercetarea limesului de sud-est al Daciei romane*, Braşov, 1971.

[5] Partea interesantă a uneia din piese este descoperirea unei inscripţii, necunoscută la data publicării acesteia de către V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 9, 26 (care o considera aplicată de *gorytos)*.

[6] O versiune în limba franceză a acestui articol a apărut în Latomus, 34, 1975, 4, p. 1020—1023. Articolul din publicaţia Muzeului militar central prezintă totuşi unele diferenţe, cum este cea de la nota 2 (p. 89), unde se fac unele observaţii cu privire la datarea unui alt fragment de diplomă militară, de la Buciumi (cf. I.I. Russu, *Inscripţiile Daciei romane*, I, Bucureşti, 1976, nr. 12).

ANA COMNENA, *Alexiada*, Bucureşti, Edit. Minerva, 1977, „Biblioteca pentru toţi".

De multă vreme se simţea nevoia unei tălmăciri în limba română a Alexiadei, opera Anei Comnena — fiica împăratului Alexie Comnenul (1081 — 1118), cu atît mai mult cu cît imperiala scriitoare ne relatează unele fapte care privesc direct istoria regiunilor locuite de români. Acest deziderat a fost împlinit acum de Marina Marinescu.

Parcurgînd paginile Alexiadei, cititorul va afla ştiri dintre cele mai interesante referitoare la campaniile militare ale lui Alexie I, întreprinse în regiunile Dunării de Jos, informaţii detaliate despre răscoala şefilor populaţiei locale din Paristrion — Tatos, Sestlav, Saccea — , cum şi numeroase date privitoare la vlahii din Peninsula Balcanică.

Opera Anei Comnena — tradusă în limba română — oferă cititorului prilejul de a se informa şi asupra aspectelor social-economice, politico-militare şi culturale ale Imperiului bizantin din vremea celui mai strălucit dintre împăraţii Comneni, Alexie I. Faptul în sine îşi are importanţa sa dacă se are în vedere că în unele regiuni din Peninsula Balcanică istoria Bizanţului din timpul lui Alexie I este grefată pe prezenţa elementului etnic românesc.

Iată, aşadar, numai cîteva dintre motivele care justifică apariţia în ediţie românească a Alexiadei.

Traducerea este reuşită, exceptînd, fireşte, unele fraze al căror sens nu a fost redat totdeauna cu exactitate. Spre exemplificare vom cita următorul pasaj din VII, I, 1 „Ἔαρος δὲ ἐπιφανέντος διελθὼν ὁ Τξελ-γοὺ τὰ ὑπερκείμενα τοῦ Δανούβεως τέμπη..." care este tradus : „Odată cu sosirea primăverii Tzelgu a trecut valea superioară a Dunării" în loc de „Odată cu sosirea primăverii Tzelgu a trecut pasurile care stau deasupra Dunării". Aceste inadvertenţe, ce-şi au izvorul în dificultatea stilului Anei Comnena nu împietează însă asupra sensului general al expunerii. Marina Marinescu s-a străduit şi a reuşit să ne ofere un text cursiv, fără întortochieri de fraze, într-un cuvînt, o expunere limpede, pe înţelesul tuturor.

În egală măsură se cuvine remarcată prefaţa alcătuită de talentatul bizantinolog Nicolae-Şerban Tanaşoca, prefaţă ce îl edifică pe cititor asupra biografiei Anei Comnena, şi istoriei Bizanţului de la sfîrşitul secolului al XI-lea — începutul secolului al XII-lea şi, ceea ce este mai important, asupra actualităţii Alexiadei pentru istoricul român. Tot lui N.-Ş. T. i se datorează tabelul cronologic inserat imediat după prefaţă.

Nu încape îndoială că în scurtă vreme Alexiada Anei Comnena — tradusă în limba română — va dezvălui multora dintre cercetători căi noi de investigare a relaţiilor dintre regiunile noastre şi Imperiul bizantin în veacurile XI — XII.

Petre Diaconu

I N D I C E

TOM. 28 1977

STUDII

DISCUȚII

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

NOTE ARHEOLOGICE

RECENZII

ABREVIERI

ActaArchCarpathica	— Acta Archaeologica Carpathica, Cracovia.
ActaArchCopenhaga	— Acta Archaeologica, Copenhaga.
ActaArchHung	— Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AD	— Analele Dobrogei, Constanţa.
AIIA	— *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie*, Cluj-Napoca.
AISC	— *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj-Napoca.
Apulum	— Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchÉrt	— Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ArchIug	— Archaeologia Iugoslavica, Belgrad.
ArhMold	— Arheologia Moldovei, Iaşi — Bucureşti.
BerRGK	— Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt — am Main.
BMI	— Buletinul monumentelor istorice, Bucureşti.
CAB	— Cercetări arheologice în Bucureşti, Bucureşti.
CercIstIaşi	— Cercetări istorice, Muzeul de istorie a Moldovei, Iaşi.
CIL	— *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957 —.
DID	— *Din istoria Dobrogei*, Bucureşti.
DissPann	— Dissertatione Pannonicae, Budapesta.
DolgSzeged	— Dolgozatok — Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität Szeged.
ED	— Ephemeris Dacoromana, Annuario della Scuola Romena, Bucureşti — Roma.
FoliaArch	— Folia Archaeologica, Budapesta.
Germania	— Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen.
IzvestijaMFAN	— Izvestija, Moldavskogo Filiala Akademii Nauk S.S.R., Chişinău.
zvestijaSofia	— Izvestija na Arheologičeskija Institut, Sofia.
IJPEK	— Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst, Berlin.
JRGZN	— Jahrbuch des Römisch—Germanischen Zentralmuseums Nainz.
KSMoscova	— Kratkie Soobscenija, Institut Arheologii, Moscova.
Materiale	— Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.
MIAChişinău	— Materialy i Issledovanija po arheologii, Chişinău.
RE	— Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.*

RESEE		Revue des études sud-est européennes, Bucureşti.
SA	—	Sovetskaja Archeologija, Moscova.
Sargetia	—	Sargetia. Buletinul Muzeului judeţului Hunedoara, Deva.
SCIA	—	Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti.
SCIV = SCIVA	—	Studii şi cercetări de istorie veche (începînd din 1974 — Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie), Bucureşti.
SCN	—	Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SMIM	—	Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti.
StMatSuceava	—	Studii şi materiale, Suceava.
VV	—	Vizantiski Vremenik.

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel $ 25. Toute commande de l'étranger sera adressée à Întreprinderea ILEXIM, Serviciul export-import presă, Str. 13 Decembrie nº 3, P.O.Box. 136—137, télex 11226, Bucarest, Roumanie. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71 021 Calea Victoriei 125, sectorul 1.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
cod 71 021, Calea Victoriei 125, sector 1, Bucureşti, tel 50.76.80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

S C I V A, tomul 28, nr. 4, Bucureşti, octombrie — decembrie 1977, p. 467—624



I. P. Informaţia c. 7525

43856

Lei 25